

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

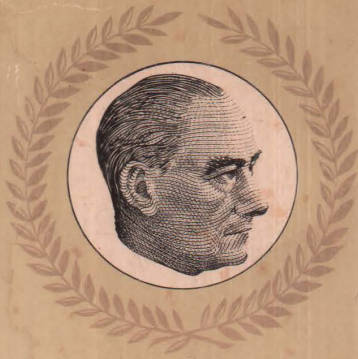
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 100.YILI DİZİSİ:4

ATATÜRK VE İKTİSAT

*İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu
ve "Eklektik Model"*

Prof.Dr.YÜKSEL ÜLKEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI

KÜLTÜR YAYINLARI

**TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI**

Genel Yayın No. : 224
Atatürk'ün Doğumunun
100. Yılı Dizisi No. 4

Her Hakkı Kültür Yayınları
İş - Türk Limited şirketi'nindir.

Kapak Düzeni : Fahri Karagözoğlu

Birinci Baskı

- Birinci Hamur Kâğıda, Gömlekli 2500
- nc Hamur Kâğıda, Gömleksiz : 5000

TİSA Matbaası, 1981, ANKARA

Prof. Dr. Yüksel ÜLKEN
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Öğretim Üyesi

HAKKINIZI

ATATÜRK VE İKTİSAT

**İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu
ve
“Eklektik Model”**

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

*Her Yönüyle Büyük İnsan,
Sevgili Babam'ın
Aziz ve Unutulmaz Anısına...*

V

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
AÇIKLAMA	1
BÖLÜM - I ATATÜRK VE İKTİSAT	3
AYIRIM 1 — İktisadî Düşüncesinde Temel Unsurlar	5
Giriş	5
● İktisadın Önemi	7
● Tarım-Kalkınma İlişkileri	12
● Sanayi-Kalkınma İlişkileri	17
● Altyapı-Kalkınma İlişkileri	18
● Eğitim-Kalkınma İlişkileri	20
● Bilim-Teknik ve Kalkınma İlişkileri	24
● Kesimlerden Ekonominin Bütünlüğüne Varış	27
● Ana Amaç İktisadi Kalkınma	29
● İktisadi Kalkınmada Müdahale Devletçilik	29
● İktisadi Kalkınma'da Müdahale Aleti Plan ve İktisadi Devlet Teşekkülleri	35

● İktisadi Kalkınma'da Vazgeçilmez Koşul Enflasyonsuz Uygulama	38
● Dış Borçlanma ve Yabancı Sermaye	43
● İktisadi Kalkınma'da Kollektif Bilinç : Halkın Katkısı ve Heyecanı	48
● Sağ'da mı? Sol'da mı?	51
● Siyasal İçerik	62
● Güvenlik mi? Özgürlük mü?	64
● Ulusal Ekonomiden Uluslararası Ekonomiye Geçiş : Bağımsızlık ve Dayanışma	69
● İnsan Sevgisi	72
● İktisadi Kalkınma Modeli	75
AYIRIM 2 — Uygulamalar ve Arayışlar	77
Giriş	77
● Türk Ekonomisi 1920	77
● Uygulamalar ve Arayışlar 1923 - 1930	83
● İzmir İktisat Kongresi	83
● Kurumsal ve Yasal Gelişmeler	87
● İş Bankası	88
● Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası	88
● Devlet Sanayi Ofisi	89
● Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası	90
● Gerçekleştirilen Diğer Kurumlar ve Yasalar	90
● Aşar'ın Kaldırılması	92

	Sayfa
● Âli İktisat Meclisi	93
● İkinci Sanayi Kongresi	93
● Türk Ekonomisi 1930	95
● Uygulamalar ve Arayışlar : 1931 - 1938	101
● Yeni Politikanın Nedenleri	101
● Düşünce Planında Gelişmeler	102
● Eylem Planında Gelişmeler	104
● Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	105
● Yeni Kuruluşlar	106
● Endüstri Kongresi	107
● İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	107
● Türk Ekonomisi - 1940	109
BÖLÜM - II İKTİSADİ KALKINMA -	
İKTİSADİ SİSTEM İLİŞKİLERİ	113
AYIRIM 1 — Azgelişmişlik Sorunu	115
Giriş	115
● Azgelişme Ölçüleri	117
● Yapısal Durum	118
AYIRIM 2 — Kalkınma Aracı :	
İktisadi Sistemler	125
● 20. Yüzyılın Üç Dünyası	125
● Rejim-Yapı (Strüktür)-Sistem	128
● Gelişme-Kalkınma	131
● Başlıca Sistem Tipleri	133
● İktisadi Sistemlerin Gelişimi	141

	Sayfa
● Bir Sistem Nasıl Çöker?	150
● Sistemlerin Yakınlaşması	151
● Dramatik Olaylar	171
AYIRIM 3 — İktisat - Siyaset İlişkileri	181
● Devlet ve İktisat	181
● Eşitsizler Dünyası	182
● Tarafların Eşitsizliği	183
● Ulusal Ekonomide Tarafların Eşitsizliği	184
● Uluslararası Ekonomide Tarafların Eşitsizliği	187
● Tarafların Eşitsizliği ve Sonuçlar	189
AYIRIM 4 — Azgelişmiş Ülkelerin Sistem Seçimi	193
● Kapitalist Kalkınma ve Azgelişmiş Ülkeler	193
● Kollektivist Kalkınma ve Azgelişmiş Ülkeler	197
● Hangi Sistemi Seçmeli?	199
● Kamu Kesimi-Özel Kesim Beraberliği	202
AYIRIM 5 — Kalkınma Modelinin İktisadi ve Siyasal İçeriği	205
● Kalkınmanın Yapısal Mekanizması	205
● Siyasal Rejim Tercihi	210
● İktisadi ve Siyasal İçerik	214

BÖLÜM III TOPLU YORUM VE DEĞERLENDİRME	219
● İzmir İktisat Kongresi	221
● Özel Teşebbüse mi Yöneldi, Yoksa, Devletçiliğe mi Yönelemedi?	225
● Devletçilik ve Farklı Özellikler	228
● Plan, Dünyada Uygulanan İlk Plan mıdır?	229
● İktisadi Kalkınmada Özel Teşebbüs mü Esas Alınmıştır?	230
● Atatürk «İnanmış» Bir Özel Teşebbüsçü müdür?	233
● Kalkınma Modeli Çağdaş mıdır?	234
● Kalkınma Modeli Bir Orta Yol mudur?	237
● Kalkınma Modeli Geçici midir?	238
● İktisadi Devlet Teşekkülleri Niçin Özel Teşebbüse Devredilmedi?	239
● Tarım-Sanayi Dengesi	243
● Toprak Reformu Sorunu	247
● Eğitimin Yapısı ve İktisadi Kalkınma	250
● Serbest Piyasa Mekanizmasına Temel Eleştiri Tarafların Eşitsizliği	254
● Sınıfsal Emperyalizm ve Ulus Emperyalizmi	257
● Anti-Emperyalist ve Batı'cı Olmak Bir Çelişki midir?	260

	Sayfa
● «Sınıfsız; İmtiyazsız» Olmak Ne Demektir?	261
● Açık Rejim Sorunu	266
● Gerçek ve Hayal	268
● Ulusallaştırma Hareketleri Bir Masal mıdır?	269
● «Zamanlama Ustası»	271
● Uç'ların Yakınlığı	272
● Sonuç	273
● Sağlanan Başarının Derecesi	273
● Toplu Sonuç : Kalkınma Modelinin Temel Nitelikleri ve Özellikleri	280
● Kaynakça	281
● Ad Dizini	289
● Konu ve Kavram Dizini	293

Açıklama

● *Bu kitabı, Atatürk'ün iktisadi kişiliğini ortaya koyabilmek amacıyla hazırladık. Ancak, Atatürk dönemindeki uygulamaları ayrıntılı biçimde ele almak yerine, Atatürk'ün iktisadi düşüncesini ve bunun ürünü olarak, uygulamaya konulan iktisadi kalkınma modelini, bir bütün içinde incelemeyi tercih ettik. Böylece ve ancak böyle bir tercihle, Atatürk düşüncesini, son olarak Şinasi Özdenoğlu'nun da belirttiği gibi (Milliyet: 3.9.1980), çağdaş yorumlarla anlatabilmenin ve özellikle bugün için de geçerli olup olmadığını ortaya koyabilmenin mümkün olabileceğini düşündük.*

● *Üç bölüm olarak planladığımız kitabın ilk bölümünde, Atatürk'ün iktisadi düşüncesinin temel unsurları saptanmakta ve Atatürk döneminin uygulamaları genel çizgilerle açıklanmaktadır.*

İktisadi kalkınmanın birer aracı sayılması gereken iktisadi sistemler, nasıl bir gelişim ve eğilim göstermişlerdir? Günümüzde ulaştıkları aşama nedir? İktisadi sistemlerin çağdaş görünümelerini belirtmek için yapılan tahliller, ikinci bölümün konusunu oluşturmuştur.

Son olarak, üçüncü bölümde, ilk iki bölümün sağladığı bilgi ve verilerle toplu bir yorum ve değerlendirme yapılmış, karşılaştırmaya dayanan bir değer yargısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

● Kesinlikle belirtmek gerekir ki, bütün bu çalışmada objektif kalınmıştır. Objektif veya yansız olmak demek, kuşkusuz, hiçbir şey söylememek demek değildir. Bilimsel objektifliğin tek ölçüsü, olan'ı söylemek, herhangi bir konuda eğilimleri, davranışları saptamak, kısaca olgu'yu belirtmektir. Örneğin, varolan fiyat artışları karşısında, yansız görünmek endişesiyle fikrini açıklamak istemeyen bir iktisatçının davranışı objektif değildir. Aksine, yan'lı bir tutumdur.

Okuyucunun yargısı, başarı derecemizi belirleyecektir.

I Atatürk ve İktisat

«Zamanımız, tamamen iktisat
devrinden başka bir şey değildir.»

İzmir İktisat Kongresi, 1923

İktisadî Düşüncesinde Temel Unsurlar

GİRİŞ

Atatürk, yalnız bizim değil, insanlık tarihinin de en büyük isimlerinden biridir. Dünya tarihinde, birçok büyükler vardır. Bunlar, devlet adamıdır, komutandır, devrimci-dir veya dünya egemenliğine göz dikmiş cihangirdir. Hepsi, çeşitli açılardan büyüktür ve tarihte yerlerini almışlardır. Atatürk de bunlardan biridir. Yalnız, tarihin bu büyükleri toplu olarak ele alındığında, Atatürk'ün bir özelliği belirgin biçimde ortaya çıkar. Bu değişik özellik, diğer büyüklerin bir küçümsenmesi veya Atatürk'ün bu «büyük»ler içinde «en büyük» olduğunun ileri sürülmesi anlamına alınmamalıdır. Sadece bir «olgu»nun belirtilmesidir. Bu ayrılık şudur: Atatürk, mücadelesine, deyim yerinde ise, bir bakıma sıfırdan başlamış, arka arkaya gelen savaşlardaki sürekli yenilgilerle gücünü ve daha önemlisi moralini tüketmiş bir halkı yeniden atılıma geçirmiş, giderek artan gücünün sınırını daima en gerçekçi biçimde saptamış, kesinlikle düş ve serüvene kapılmamış, inanılmaz zorluklar ve olanaksızlıklar içinde yeni bir devletin

temellerini atmış, hep ileriye bakarak bu yeni devletin çağın gereklerine uyarak uygarlık düzeyini yükseltmesini amaçlamış, çağımızın büyük gerçeği az gelişmiş ülkelerin gerek ulusal, gerek uluslararası planda yoksulluk çemberini nasıl kıracaklarını bir «bütün» içinde göstermeğe çalışmıştır. Atatürk'ün değişik büyüklüğü, iktisadi ve sosyal olayları etki ve tepki örgüsü içinde görmesi, karşılıklı bağlarını sezmesi ve bu tür olayları «izole» olarak ele almasıdır. Ve sonuç olarak, bütün bu olayların gerisinde veya temelinde ekonomi'nin yattığını kesinlikle görmesi ve belirtmesidir.

- Atatürk'ün çeşitli yönleri birçok incelemenin konusu olmuştur. Bu incelemeler içinde, Bağımsızlık Savaşı'nda ülkesini başarıya ulaştırmış bir komutan olarak, askerlik yönünü inceleyenlerin ağır basmasını doğal karşılamak gerekir. Bilinen ortam ve koşullar içinde ülkenin bağımsızlığını kazanması ve yeni bir devletin kurulması, inanılmaz bir başarıdır ve bu inanılmaz başarının gerçekleşmesinde Atatürk'ün asker kişiliğinin ön plana geçmesi son derece doğaldır.

- Atatürk'ün diğer yönleri, yeni Türkiye Devleti'nin kurulması ve kalkınması konusunda yaptığı atılımları ve bu alandaki kişiliğini inceleyen çalışmalar da giderek yoğunlaşmaktadır. Ancak, Atatürk'ün çok yönlü ve dolgun kişiliği içinde, iktisadi yanını ortaya koyan ve iktisadi düşüncesine temel olan unsurları sergileyen çalışmalar çok değildir. Daha doğrusu, Atatürk'ün bu alandaki icraatı büyük ölçüde ve hatta ayrıntılı biçimde ele alınmış, fakat iktisadi düşüncesi ve bu düşüncenin temelleri toplu olarak belirtilmemiş, daha kısa bir deyişle, felsefesi ortaya konmamıştır. Ayrıca, bu felsefenin çağdaş gelişmenin genel eğilimlerine olan yakınlığı veya uzaklığı da çok az işlenmiştir.

İşin zorluğu açıktır; fakat, denemeye değerdir. Biz, bu noktadan hareketle, ilkin, iktisadi düşüncesine egemen olan unsurları bir bütün içinde toplamaya çalışacağız. Yine, bu bölümde, uygulama alanındaki gelişmeler de genel çizgileriyle ortaya konacaktır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmekle bir araç olarak kullanılan iktisadi sistemlerin çağdaş eğilimleri ile Atatürk'ün içeriğini belirttiği ve Türkiye'de uygulamaya konulan iktisadi düşüncesi karşılaştırılacaktır.

● Atatürk'ün iktisadi düşüncesini toplu olarak ortaya koyabilmek için bu alanda ileri sürdüğü görüşlerini çeşitli başlıklar altında toplamak, bir bütünlüğe ulaşmak açısından gereklidir. Yaşamı süresince çeşitli nedenlerle söylediği sözleri, yazdıkları veya yazdırdıkları, bize Atatürk'ün ana çizgisini ve doğrultusunu belirleyecek, tutarlılık derecesini gösterecektir. Bunları bir dizi boyunca, sırasıyla sergilemeye çalışalım.

İKTİSADIN ÖNEMİ

Atatürk'ün yaşam öyküsünü anlatan çok yayın vardır. Bunların hepsinde, sosyal ve iktisadi konularda sürekli bir ilginin Atatürk'te gençlik yıllarında başladığı ve yaşamı boyunca sürdürdüğü ısrarla yazılıdır. İlerletme olanağını bulduğu Fransızcası ile, devrinin iktisat ve iktisadi düşünce tarihi üzerinde yazılmış bazı eserleri Fransızca aslından okuduğu gibi, bu alanda Türkçeye çevrilmiş yabancı, özellikle İngilizce kitapları izlediği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, sosyal bilimlerin ve iktisadın, laboratuvar niteliğinde kullandığı tek kaynak, tarihtir. Atatürk'ün genellikle tarihe, çeşitli ulusların tarihinin yanı sıra, özellikle Osmanlı tarihine ağırlıklı önemle merak duyması, iktisadi düşüncesinin oluşmasında ve ulusların ta-

rihinde iktisadın taşıdığı önemi algılamasında büyük etken olmuştur. Atatürk iktisatçı değildi. Ancak, iktisadın önemini açıkça görebilecek bir fikir oluşumuna sahipti, diyebiliriz. Bunu, gerek sözlerinde, gerek tutum ve davranışlarında görmek olanaklıdır.

● Birinci Dünya Savaşı'nda tam bir yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış, işgale uğramış ve yıkılmış olarak sahneden çekilirken, Türk halkı, Atatürk'ün önderliğinde yeniden bağımsızlığına kavuşmak için ölüm-kalım savaşına başlamıştı. Dört yıl süren bu acımasız savaşın doruk noktasında bulunduğu ve ülkenin düşmanlardan temizlenerek kurtuluşunu elde etmesinin tek amaç olduğu dönemlerde, savaşın bütün sorumluluğunu başkomutan olarak yüklenmiş olan Atatürk'ün savaş sonrası bağımsız yeni Türkiye Devleti'nde uygulanması gereken iktisat politikasının hazırlanması için bir kurul kurması son derece ilginçtir. Enver Behnan Şapolyo, Ziya Gökalp'in bu kurulun başkanı olduğunu, çalışmalarını Ankara garında bir vagon içinde yürüttüğünü, Atatürk'ün zaman zaman bu çalışmalara katıldığını yazar.

İleride tekrar belirtmek fırsatını bulacağız. Ancak, şimdiden bir noktaya parmak basılabilir. Şöyle ki, Yeni Türk Devleti'nin izlediği iktisat politikasının uygulamada gösterdiği gelişime dikkat edilirse, ana düşüncenin ilk fazlını bu özel kurulun çalışmalarında aramak yanlış olmayacaktır. Ulaştırıcı niteliği bilinen Ziya Gökalp'in başkanlığındaki bu kurulda iki egemen düşünce oluşur. Biri, devletin iktisadi yaşama karışmaması anlamında liberal görüştür. Kurulun bir bölümü liberalizmi savunur. Kurulun öteki üyeleri ise, devletin iktisadi yaşama bütün katlarıyla karışması anlamında sosyalizmi savunur. Bu da ikinci görüştür. Başkan Ziya Gökalp, her iki görüşü uzlaştırarak, siyaset dilimizdeki deyişiyle «karma iktisat»

modelini, görevli özel kurulun sonuç çalışması olarak oluşturmuştur. Atatürk'ün de «olur» unu alan «karma iktisat» modeli, ileride ikinci bölümde göreceğimiz gibi, yeni iktisat literatüründe «eklektik model» olarak geçecektir. Burada asıl önemli olan nokta şudur: Uygulanmakta olan iki büyük iktisadi sistemin, kapitalist ve kollektivist sistemin zamanla uygulamada gösterdiği gelişmeler sonucu, uygulama planında «eklektik model»e varılmıştır. Her iki sistemin uygulamada ortaya çıkan eksiklik ve aksamalarını gidermek, dolayısıyla sistemlerin etkinliğini artırmak endişesi, «eklektik modeli» uygulama planında ortaya çıkarmıştır. «Eklektik model»in fikir planında kendini göstermesi ve her iki sistemin uygulamada birbirlerine yakınlaşma eğilimlerini saptaması, ancak bu aşamada kendini göstermiş, daha sonra bilimsel ve yeni tahlillere konu olmuştur. Burada izlenen süreç, uygulama planından fikir planına geçiştir. Böylece, Atatürk'ün de oluruna sahip olan özel kurulun vardığı sonuç, bu konuda düşünce planında ilk yapılan «saptama» özelliğini ve ilginçliğini taşıyor, denebilir. Bu bakımdan, Türkiye'de izlenen süreç, tersine bir gelişme göstermiş, düşünce planından uygulama planına geçmiştir.

İktisada verdiği önemi vurgulayan bu ilginç tutumu dışında, Atatürk'ün aynı doğrultuda dikkat çekici sözleri çoktur. 1923 yılının 17 Şubat'ında İzmir'de toplanan İktisat Kongresinde şöyle diyor:

«Bir ulusun doğrudan doğruya hayatı ile ilgili olan, o ulusun iktisadıdır. Tarihin ve deneylerin yoğunlaştırdığı bu gerçek bizim ulusal hayatımızda ve ulusal tarihimizde tamamen belirmiştir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse yükseliş, çöküş nedenlerinin iktisat sorunlarından başka birşey olmadığı derhal anlaşılır. Tarihi-

mizi dolduran zaferlerin yahut bozgunların tümü iktisat durumumuzla bağlantılı ve ilişkilidir. Yeni Türkiyemizi lâîk olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için iktisadımıza birinci derecede ve en çok önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen bir iktisat döneminden başka bir şey değildir.»

Uygarlığın iktisattan geçtiğini yine aynı konuşmada belirtmeye çalışır:

«Ulusumuz burada elde ettiğimiz büyük zaferlerden daha önemli bir görev peşindedir. O zaferin kazanılması, ulusumuzun iktisat alanındaki başarılarıyla olanaklı olacaktır. Hiçbir uygar devlet yoktur ki, ordu ve donanmasından önce iktisadını düşünmüş olmasın.»

Bağımsızlığın da temelinde iktisat yatar:

«Muhakkak tam bağımsızlığını sağlayabilmek için yegane hakiki kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır.»

Savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin tek başına bir anlamı ve değeri olamayacağına dikkati çeker :

«Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisat zaferleriyle taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi sağlayabildiğı ve daha sağlayabileceğı yararlı verimleri saptamak için iktisat hayatımızın, iktisat egemenliğimizin sağlanması, pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerekir. Düşmanlara karşı en kuvvetli silahımız, iktisat hayatındaki genişleme, sağlamlık ve başarı olacaktır.»

Amaçladığı kesin hedefi çok açık belirtir:

«Yeni Türkiye Devleti iktisadî bir devlet olacaktır.»

«Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngüyle değil, süngünün dahi dayandığı iktisatla kuracaktır.»

«Ekonomi herşey demektir.»

«İktisat savaşı devam ediyor. Uzun sürecektir.

Fakat bunda da mutlaka muzaffer olacağız.»

Atatürk'ün iktisadın önemi konusunda söylediği bu sözlerde bir noktanın daha gözden kaçmaması gerekir. Bu düşüncelerin çoğu, Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresini açış nutkunda yer alır. İzmir İktisat Kongresinin açılış tarihi 17 Şubat 1923'tür. Dikkat edilirse, henüz Cumhuriyet ilân edilmemiş, Lozan Antlaşması imzalanmamıştır. Savaş meydanında kazanılan zaferin üzerinden de sadece beş ay geçmiştir.

Atatürk'ün iktisadi kişiliğini nereye yerleştirmelidir? Düşündüğü, söylediği ve çeşitli aşamalardan geçerek uyguladığı iktisat politikasının doğrultusu nedir? Sağa mı, sola mı yöneliktir? Bunu, ileride ayrıntılarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Ancak, iktisadın önemi konusundaki davranışları ve sözleri, zihinlerde uyanan bir sorunun şimdiden cevaplanmasını zorunlu kılmaktadır. «Ekonomi herşey demektir; herşeyde iktisat vardır» gibi sözlerinde, Marksist bir yorumun izlerini görmek mümkün müdür? Bizzat kendisinin cevabı, kesinlikle «hayır» dır. Burada, daha çok söz konusu husus, bunların, Atatürk'ün çağın geçirmekte olduğu gelişim ve oluşumları daima gözeten, kişiliğinin temel özelliklerinden sayılan gerçekçiliğini or-

taya koyan tipik davranışlar oluşudur. Kısaca, gerçekçiliği, her alanda olduğu gibi, burada da ön plandadır.

TARIM - KALKINMA İLİŞKİLERİ

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin temel niteliği tarımsal oluşlarıdır. Tarım kesimi, ulusal ekonomiye rengini veren ve iktisadi kalkınma yolunda hangi aşamada olduğunu belirten kesimdir. Tarımsal nitelik taşıyan az gelişmiş ülkelerde halkın, daha doğrusu çalışan (aktif) nüfusun büyük çoğunluğu, tarım kesiminde yer alır. Ulusal gelirin aşağı yukarı yarısı da, tarım kesiminden sağlanır. Ayrıca, kesimlerde (tarım, sanayi, serbest) yer alan nüfus ile ulusal gelirden alınan paylar arasında büyük oransızlık vardır ve bu olgu, az gelişmiş ülkelerde görülen gelir paylaşımındaki ünlü eşitsizliği sergiler.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sonra kurulan yeni Türkiye de, az gelişmişliğin bu tipik niteliklerine sahipti. Halkın % 80'e varan bölümü, 1920'ler Türkiye'sinde tarım kesiminde çalışıyordu. Ekonomi, hemen hemen tümüyle tarıma dayanıyordu.

Ekonominin dayandığı tarım, son derece geri idi. İlkel bir düzeyde bulunuyordu. Feridun Ergin'in deyişiyle «Köylerde elektrik, akarsu ve kanalizasyon yoktu ve uzun süre olmayacaktı. Ziraat sabanla yapılıyordu. Suni gübre kullanılmıyordu. Köylerden çoğuna yol yoktu ve izlerden gidip geliniyordu. Küçük çiftçi ürününü pazarlayamıyor ve araçların sömürüsüne uğruyordu. Tefecilerin eline düşen köylüler varlıklarını zor kurtarabiliyorlardı. Köylü kendi çevresine kapanmıştı ve iktisadi güvenliğini ağa himayesinde arıyordu. Hayat tarzı zati ekonomiydi ve köylü ürettiğinin büyük payını kendi tüketiyordu. Toprakla geçinenlerin çoğunluğu ilâç ve giysi alabilecek iktisadî güce sahip değillerdi.»

Tarım kesiminin vergi yükü de ağırdı. Yeni Devlet'in ilk bütçelerinde, sağlanan gelirin beşte birinden fazlası «aşar»dan geliyordu. Kötü uygulama sonucu, Osmanlı İmparatorluğu zamanında da kullanılan bu verginin gerçek oranı çok yükseltilmişti. «Onda bir» demek olan aşar, uygulamada beş misline varır, yüzde elliye yaklaşırdı. Cumhuriyet'in ikinci yılı içinde, Şubat 1925'te aşar kaldırılırken, yine tarım kesimi için ağır bir yük oluşturan yol ve hayvan vergisinin varlığını uzun süre 1950'lere kadar koruduğunu görüyoruz.

Bütün bunlara ek olarak, köylünün küçük görülmesi, önemsenmemesi, hattâ aşağılanması, yaygın bir davranıştı.

Tarım kesiminin ve ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan tarım alanında çalışanların az gelişmiş bir ekonomideki önemini gören Atatürk, bu tutumunu ölünceye dek sürdürmüştür:

«Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin asıl sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanan ve lâıyk olan da köylüdür. Bu nedenle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin izleyeceği yol, bu temel amacın sağlanması yönünde olmalıdır.

Diyebilirim ki, bugünkü felâket ve sefaletin tek nedeni, bu gerçeği bilmememizdir. Gerçekten, yedi yüzyıldan bu yana dünyanın çeşitli yerlerine aktararak, kanlarını akıttığımız; kemiklerini değişik topraklarda bıraktığımız; yedi yüzyıldan beri emeklerini ellerinden alarak boş yere sarfettiğimiz ve buna karşılık devamlı ha-

karet ederek küçük gördüğümüz; fedakârca ve karşılıksız olarak verdiklerini, nankörce ve küstah bir zorbalıkla karşıladığımız; kendisini uşak durumuna düşürmek istediğimiz bu gerçek mal sahibi önünde, bugün büyük bir utanç ve saygıyla, gerçek yerimizin ne olduğunu bilerek, esas duruşumuzu alalım.» (1922)

Tarımsal bir nitelik taşıyan az gelişmiş bir ekonomide tarım kesiminin ağırlıklı önemini belirten Atatürk, özellikle tarım faaliyetlerini küçümseyen, tarımda çalışanları hor gören yerleşmiş ve yaygın anlayışa bütün gücüyle karşı çıkmıştır. Böylece, ilkin ekonomide tarımı ve tarım kesiminde çalışanları yücelterek bir görüş değişmesini yaratmaya çalışmış, sonra da bunun gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenleri sıralamıştır :

«Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki emeğini, çağdaş iktisadi önlemlerle en yüksek düzeye çıkarmalıyız. Köylünün çalışması sonunda elde edeceği emek karşılığını, onun kendi çıkarına olmak üzere yükseltmek, ekonomi politikamızın temel ruhudur. Bu nedenle bir yandan çiftçinin çalışmasını geliştirecek, daha yararlı duruma getirecek bilgiyi vermek, onun teknik araçları kullanmasını sağlayarak makinanın yaygınlaşmasına çalışırken; diğer yandan, onun emeğinin sonuçlarından yüksek düzeyde yararlanması için, gerekli ekonomik önlemlerin alınması zorunludur. Şimdiye dek yapılan yolsuzluklar, çağdaş teknik araçların olmayışı, pazarlama şeklinin çiftçiden yana bulunmaması ve hükümetin çıkardığı yasalarla çiftçiyi koruyamaması gibi engellerin tümüyle ortadan kaldırılması zorunluluğu vardır.»

1 Kasım 1937’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı açış konuşmasında da şöyle diyor :

«Ulusal ekonominin dayanağı tarımdadır. Bunun içindir ki, tarımda kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu amaca erişmeyi kolaylaştıracaktır.

Fakat, bu yaşamsal işi, yerinde bir şekilde amacına ulaştırabilmek için, ilk önce, sağlam araştırmalara dayalı bir tarım politikası saptamak ve onun için de, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek uygulayabileceği bir tarım düzeni kurmak gerekir.»

Bu politikada önemli yer alabilecek önlemleri sıralarken, bütün çiftçilerin kullandıkları iş araçlarını arttırmak; ülkeyi, iklim, su ve toprak verimi bakımından bölgelere ayırmak; «bu bölgelerin herbirinde, köylülerin gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik tarım merkezleri» kurmak; devletin yönettiği çiftliklerin ve bunların içinde yer alan türlü tarım-endüstri kurumlarıyla yeni kurulacak tarım merkezlerini geniş işletme kurumu biçiminde birleştirmek yanında, özellikle bir noktayı vurgular :

«İlk önce, ülkede topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemlisi de bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir neden ve suretle, bölünemez bir nitelik taşımasıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri toprak genişliğini, arazinin bulunduğu ülke bölgelerinin nüfus yoğunluğu ve toprağın verim derecesine göre, sınırlamak gerekir.»

8 Kasım 1937 tarihli birinci Celâl Bayar hükümetinin programında, Atatürk'ün bu uyarı ve düşünceleri ele alınmış ve dört ana grupta toplanmıştır :

- Topraksız çiftçi bırakmamak;
- İş araçlarını arttırmak, iyileştirmek ve korumak;
- Tarım bölgelerine göre özel önlemler almak;
- Çok iyi ve ucuz ürün elde etmek.

Türk ekonomisinde büyük ağırlığı olan tarım kesimi, ilkel olduğu kadar, son derece adaletsiz bir toprak dağılımına sahipti. 1938 yılında ekilebilir arazinin % 14'ü, çiftçilerin ancak dörtte birinin elinde bulunuyordu. 1945'te, yüzde yedi oranında çiftçinin toprağı yeteri kadardır. 33.000 büyük toprak sahibi ise ekilebilir alanların % 35'ine hükmediyordu. 1913 yılının Osmanlı İmparatorluğunda da çiftçilerin % 1'i, tarım alanlarının % 39'una sahipti.

● Tarımsal bir nitelik taşıyan ve azgelişmiş bir ekonomiye sahip olan yeni Türkiye Cumhuriyetinde, Atatürk'ün tarıma bu denli önem vermesi ve ağırlığını koyması nasıl yorumlanabilir? Tarımsal niteliğı sürekli korumak, ancak tarım kesiminde gelişmenin sağlanmasıyla iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek, Atatürk'ün amaçladığı yol muydu? Yoksa, ülkenin bu durumuyla, kullanabileceğı tek potansiyel kaynak olarak tarımı geliştirmek ve böylece iktisadi kalkınmaya ilk hareket olanaklarını sağlamak düşüncesine mi sahipti? Bunun ayrıntılı tartışmasını, özellikle son'da yer alacak olan «genel değerlendirme»de yapmaya çalışacağız. Ancak, ilk yorumu benimsemenin olanak dışı bulunduğunu şimdiden belirtmekte yarar vardır.

SANAYİ - KALKINMA İLİŞKİLERİ

Atatürk'ün konuşmaları ve uygulamadaki davranışları toplu olarak ele alındığında, bunlarda tarım kesimine verdiği büyük öneme rağmen, ülke kalkınmasının sanayileşmeye bağlı olduğu düşüncesini görmek mümkündür. Sanayileşmenin en büyük ulusal davalardan biri olduğuna dikkati çekerken, tarımdaki gelişmenin «tarımsal sanayi» biçimine dayanacağını daha 1924 yılında vurgulama gereğini duyuyordu :

«Ülkemizin zenginleşme yolunu herşeyden önce tarımda ve tarım sanayiinde arıyoruz.»

F. Ergin'in belirttiği gibi, özel konuşmalarında devletin sanayi tesisleri kurmasından, hammaddenin kamu iktisadi kurumlarınca işlenmesinden söz ederek bir yandan sanayileşmenin gerçekleşmesinde izlenecek yolu belirtmiş, diğer yandan da bu yolda Devlet'in öncülük etmesi gereğini ileri sürmüştür. Sanayileşmenin planlı biçimde ele alınması için beş yıllık sanayi planları hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur. Bu planları, iktisadi kalkınma tarihinde az gelişmiş ülkelerin kullandıkları «ilk plan» olarak nitelemek olanaklıdır (*). Planlı sanayileşmenin gerçekleşmesinde kullanılan araç ise kamu iktisadi girişimleridir. «Devletçilik» ilkesinin ekonomik içeriğini, planlı sanayileşme ve kamu iktisadi girişimleri oluşturur. Biraz aşağıda, bu konular ayrıca açıklanacağı için, şimdilik üzerinde daha fazla durmaya gerek yoktur.

(*) Bu planları, «ilk plan» olarak nitelemenin, abartılmış veya tarihsel açıdan yanlış olabileceği ileri sürülebilir. Çünkü Sovyetler Birliği'ndeki beş yıllık planların uygulamaya konulması daha öncedir. Ancak Atatürk Türkiye'sinde uygulanan planlar, az gelişmiş ülkeler içinde «ilk plan» dırlar. Sovyetler Birliği ise planlamaya koyulduğu yıllarda az gelişmiş bir ekonomi değildi. Bu konunun ayrıntılı tartışmasını ikinci bölümde yapacağız.

Ancak, Atatürk'ün, bir ülkenin en kısa yoldan ve en ileri gönence ulaşmak için sanayileşmenin **zorunlu** olduğunu belirten sözleri gerçekten ilginçtir :

«Sanayileşmek, en büyük ulusal davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için iktisadi elemanları ülkemizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere, ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve gönençli Türkiye ülküsüne ulaşabilmek için bu **zorunluluktur.**»
(1937)

Bu sözlerde, Atatürk'ün sanayileşmeye verdiği önem son derece açıktır. Şöyle ki;

- Sanayileşme, herşeyden önce bir zorunluluktur.
- Büyük, küçük her çeşit sanayie ülkenin gereksinmesi vardır.
- Bu sanayi kuruluşları, kurulacak ve işletilecektir.
- Bu kuruluşların kullanacakları elemanlar (hammadde, işçi, teknik eleman vs.) ülkede bulunmalıdır.
- Ve nihayet sanayileşme en ileri ve gönençli Türkiye'ye ulaşmak için en kısa yoldur. Vatan savunması da buna bağlıdır.

ALTYAPI - KALKINMA İLİŞKİLERİ

İktisadi kalkınmanın bunalım ve darboğazlara düşmeden sağlıklı yürümesini sağlayacak temel koşulların başında yeterli ve dengeli bir altyapının varlığı yer alır. Özellikle azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yetersiz bir altyapıdan kaynaklanan ve ekonomiyi zora sokan sıkıntıların sık sık ortaya çıkması bilinen ve yaygın bir olgudur.

Atatürk'ün bu konudaki anlayışı şaşırtıcıdır:

«Ekonominin gelişmesinde en başta gerekli olan yollar, demiryolları, limanlar, kara ve deniz ulaşım araçları, ulusal varlığın maddi ve siyasi kan damarlarıdır. Gönenç ve güç araçlarıdır.»

Mustafa Aysan'ın dediği gibi, Atatürk, bayındırlık terimini bütün altyapıyı kapsayacak biçimde kullanmakta ve ulaştırma alanına tam bir öncelik tanımaktadır :

«Demiryolu ve karayolu gereksinmesi, kendisini, ülkenin bütün gereksinmelerinin o kadar başında duyurmaktadır ki, hiçbir hayal ve varsayım peşinde aldanmadan, ülkenin bütün öz kaynakları ve evlatlarının gücü ile işe devam etmek kesin olarak gereklidir. Ülke çocuklarının ortak düşüncesinin de böyle olduğunu şahsen ve yakından öğrenmiş bulunuyorum. Ulusumuzun uygarlık yolunda ilerlemesi için, devletin bütün iş bölümlerinde almış olduğumuz maddi, manevi bütün önlemler ancak demiryolu ve karayolları çalışmalarının verimli sonuçları ile gerçekleşebilir.

Uygarlığın bugünkü araçlarını, hatta bugünkü düşünce yapısını yayabilmek, demiryolu olmaksızın düşünülemez. Demiryolu, gönenç ve kalkınma yoludur. Bütün işlerimizin hepsinin üstünde amacımız; duraksamasız her türlü önlem ve tutumluluğa uyarak elde edilecek sonuçla, ulaştırmayı güçlendirmek olmalıdır.» (1924)

Bu sözler gerek demiryollarının yapımı, gerek demiryollarının devletleştirilmesinde gösterilen büyük çabaları açıklamaktadır. Ayrıca, tarım alanındaki sulama projeleri

üzerinde de ısrarla durmakta, 1928 yılında Büyük Meclisi açış konuşmasında bu konuya değinmektedir :

«Geniş bir su siyasetinin uygulanmasına başlanabilmesi ciddi biçimde gereklidir. Ülkeyi büsbütün yeni bir yaratıcılığa ulaştıracak olan sulama işlerinin, yakın ilgiyle gerçekleştirilebileceği kuşkusuzdur.»

Hem ekonominin düzenlenmesi, hem de verimlilik üzerinde olumlu etkiler yaratacak önlemler, hep bu alandadır :

«Vatan ekonomisinin düzenlenmesi önlemlerinin **başında** geldiğine inandığımız ulaştırma işleri etkinlikleri önümüzdeki yıllarda, göze görünür sonuçlar vermeğe başlayacaktır. Ülkenin çeşitli köşelerinde kurulan yeni istasyonlar, demiryollarının **gelecekteki verimliliğe** etkilerinin neler olabileceğini göstermeye başladılar.»

Altyapıya, denebilir ki, ekonomik geleceğin güvencesi olarak bakılmakta ve bu nedenle alınacak önlemlerin iktisadi düzenlemenin başında sayılması gerektiği inancı belirtilmektedir.

EĞİTİM - KALKINMA İLİŞKİLERİ

Az gelişmiş ülkeleri niteleyen temel göstergelerden biri de eğitim eksikliği ve okuma-yazma bilenlerin toplam nüfustaki oranının düşüklüğüdür. Gelişmiş ve kalkınmış ülkelerde bu oranın yükseldiği, hatta yüzde yüze vardığı görülmektedir. İktisadi kalkınma ile eğitim arasındaki ilişki açık ve kesindir.

Atatürk'ün eğitime verdiği önem yanında asıl dikkati çeken özellik, eğitimin iktisadi kalkınmaya olan olumlu ve vazgeçilmez etkisini ısrarla belirtmesidir. Altyapı ve eği-

timin iktisadi kalkınmadaki temel rolleri için halkın da özlem ve isteğini katarak şöyle der :

«Halk ve köylüler, beni her yerde şu iki sözle uyardılar: Yol ve okul.» (1924)

Kendi yüksek kişiliğinin uyandıracacağı etkiyi düşünerek, çevresindekilere, eğitime verdiği önemi göstermek için, kişisel bir özlem biçiminde zaman zaman şunları söyler :

«Eğer Cumhurbaşkanı olmasam, Eğitim Bakanlığını almak isterdim.»

Okuma-yazma oranının düşük olması, Atatürk'ün gözünde ayıptır, utanç vericidir :

«Düşününüz ki, bu ulusun, bu sosyal topluluğun yüzde onu, yirmisi, okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse, bu ayıptır. Bundan insan olarak utanmak gerekir.»

Ulusun geri kalmışlığını yaratan nedenler arasında eğitim en önemlilerinden biridir :

«Şimdiye dek izlenen eğitim ve öğretim usullerinin ulusumuzun gerileme tarihinde en önemli bir neden olduğu kanısındayım.»

Eğitimden beklenen nedir?

«Eğitimdir ki bir ulusu ya özgür, bağımsız, onurlu, yüksek bir topluluk biçiminde yaşatır ya da bir ulusu tutsaklık ve yoksulluğa götürür.»

Çünkü :

«Eğitimde hızla yüksek bir düzeye çıkacak bir ulusun yaşam savaşımında maddi ve manevi bütün güçlerinin artacağı kesindir.» (1928)

Ulusun kalkınmasında bu denli önem taşıyan eğitimin temel nitelikleri nasıl olmalıdır?

«Eğitim işlerinde kesinlikle zafere ulaşmak gerekir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yolla olur. Bu zaferin sağlanması için hepimizin tek can ve tek düşünce olarak özlü bir program üzerinde çalışması gerekir. Bence bu programın özlü noktaları ikidir:

1 — Sosyal hayatımızın gereksinmesine uygun olması;

2 — Yüzyılın gereklerine uyması» (1922)

Yaşamının sonlarına dek bu görüşünü sürdürür:

«Büyük dâvâmız, en uygar ve en gönençli ulus olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir devrim yapmış olan büyük Türk ulusunun dinamik idealidir. Bu ideali en kısa zamanda başarmak, düşünce ve atılımı beraber yürütmek zorunluluğundayız. Bu girişimde başarı, ancak süreli bir planla ve en akılcı çalışmakla mümkün olur.

Bu nedenle, okuma yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, ülkenin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, kuşaktan kuşağa yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak; işte bu önemli ilkeleri en kısa zamanda sağlamak; Eğitim Bakanlığının üzerine aldığı büyük ve ağır zorunluluklardır.» (1937)

Bu ilkelerin daima canlı tutulmasını isteyen ve bunun, üniversitelerin ve yüksek okulların başlıca görevleri olduğunu belirten Atatürk, yukarda belirtilen ve iki ana temel noktaya dayandırdığı eğitimin yöntem ve içeriğini de açıklar :

«Bir yandan bilgisizliği ortadan kaldırma-ya uğraşırken bir yandan da ülke çocuğunu toplumsal ve iktisadi yaşamda eylemli biçimde etkili ve verimli kılabilmek için zorunlu olan ilk bilgileri uygulamalı bir biçimde vermek yolu, eğitimimizin temelini oluşturmalıdır.

Orta öğretimde de eğitim ve öğretim yolunun çalışmalı ve uygulamalı olması kesin bir koşuldur. Kadınlarımızın da benzer öğretim derecesinden geçerek yetişmelerine önem verilecektir.» (1922)

Eğitimin uygulamalı olması ve eğitim gören kız ve erkeklerin beceri sahibi kılınması daima ön plandadır :

«Erkek ve kız çocuklarımızın aynı biçimde bütün öğretim derecelerindeki eğitim ve öğretimlerinin çalışmalı olması önemlidir. Ülke evlâdı, her öğretim derecesinde iktisadi hayatta etkin, etkili ve başarılı olacak biçimde donatılmalıdır.» (1924)

Bu kitabın sonunda, genel değerlendirmede ayrıntılı olarak açıklamaya çalışacağımız gibi, hızlı bir iktisadi gelişme ve kalkınmanın gerçekleşmesiyle özellikle orta öğretim yapısında mesleki ve teknik eğitimin ağır basması arasında çok sıkı bir bağıntı (korelasyon) vardır. Yukardaki sözlerde, bu sıkı bağıntının ısrarla vurgulanması, gerçekten ilginçtir.

Öğrenci, tek başına bir anlam taşımaz. Öğrencinin yetiştirilmesi için öğreticiye gereksinme vardır. Öğrenci-öğretici bir bütünün unsurlarıdır. Öğretmenliğin, «ilerlemeye ve herhalde gönenç sağlanmasına uygun bir meslek haline» konulmasını isteyen Atatürk'ün vardığı yargı önemli boyutlara ulaşmaktadır:

«Ulusları kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmenden, eğitimciden yoksun bir ulus, henüz ulus adını almak yeteneğini kazanmamıştır.»

BİLİM - TEKNİK VE KALKINMA İLİŞKİLERİ

İktisadî gelişme ve kalkınma düzeyi ülkenin sahip olduğu ve kullanabildiği bilimsel ve teknik gelişme ile ilgilidir. Teknik gelişmelerin kaynağı bilimsel gelişmelerdir. Bu nedenle, belirli bir düzeye ulaşan bilimsel gelişme, hangi ülkede olursa olsun, daima aynı sonucu vermekte, aynı teknik buluşu (icadı) çıkartmaktadır. Teknik buluşlar, kesinlikle rastlantıya bağlı değildir. Birbirine yakın veya eşit bilimsel düzeye varan ülkelerin, aynı zamanda aynı buluşu gerçekleştirmeleri olayı, oldukça sık görülen bir durumdur.

Bilimsel gelişmenin teknik gelişmeyi doğurduktan sonra iktisadi gelişme ve kalkınmanın ortaya çıkabileceği görüşü yaygındır. Ünlü iktisatçılardan **Colin Clark** ve Fransız **Jean Fourastié**, iktisadi gelişme ve kalkınmada en büyük itici gücün teknik gelişme olduğunu ve ülkelerin hangi düzeyde olduklarının buna göre belirlendiğini, «üç sektör veya kesim» nazariyelerinde ortaya koymuşlardır. Çalışan nüfusun yüzde seksene yaklaşan bölümü tarım kesiminde yer alan, diğer sanayi ve hizmet kesimlerinin yüzde on-

luk paylarını barındıran bir ülke, tipik azgelişmiş bir ülkedir. Teknik gelişmenin uygulanmasıyla çalışan nüfus, ilkin sanayi kesimine transfer olmakta ve daha sonra üçüncü kesimde toplanmaktadır. Bu doğrultudaki gelişmelerle, gelecek yüzyılların ulusal ekonomilerinde, çalışan nüfusun yüzde sekseni üçüncü kesimde yer alacaktır. Günümüz ülkelerini, böylece kesimlerin barındırdıkları çalışan nüfus oranlarına göre azgelişmiş, oldukça gelişmiş ve ileri gelişmiş ekonomiler olarak sınıflayabiliriz.

Bilim ve tekniğin önemli etkisini, iktisadi sistemlerin yapılarında da bulabiliriz. İleride göreceğimiz gibi, uygulama alanında her iki sistemin ortak noktalarını belirlemek mümkünse de, teorik planda iki büyük sistemin ortak nokta olarak bağdaştırılmasına, yalnız bir istisna dışında, olanak yoktur. İleri bir teknik ve makineleşmeyi kullanmak, her iki sistemin benimsediği ve teorik planda kendini gösteren tek ortak noktadır.

Bütün bu hatırlatmalar, bilim ve tekniğin ülke kalkınmasındaki belirleyici rolünü ortaya koyarken, aynı zamanda evrensel niteliğini de açıklar.

Atatürk'te temel kural ve amaç, ağdaş olmaktır. Bunun da yolu bilim ve teknikten geçer :

«Dünyada herşey için, uygarlık için, hayat için, başarı için en gerçek yol gösterici bilimdir, tekniktir.» (1924)

  buçuk yıl süren bağımsızlık savaşından sonra, artık hep bu alanlarda çalışmayı, kafaları hep bunlara yormayı önerir :

« buuk yıl süren bu mücadeleden sonra bilim bakımından, eğitim bakımından m cadelelerimize devam edeceğiz. Fabrikacı olacağız,

sanatçı olacağız. Bundan sonra anlayışımızı hep buna bütününüyle verelim.» (1922)

Bilim ve teknikten mutlaka yararlanmayı, bunun için hiçbir engel ve sınır tanımamayı ister :

«Ulusumuzun siyasal, sosyal hayatında, ulusumuzun düşünce eğitiminde yol göstericimiz bilim ve teknik olacaktır. Gözlerimizi kapayıp tek başımıza yaşadığımızı varsayamayız. Ülkeyi bir çember içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayamayız. Bilim ve teknik nerede ise oradan alacağız ve herkesin kafasına koyacağız. Bilim ve teknik için kayıt ve şart yoktur.» (1922)

Celâl Bayar, kurduğu ilk hükümet programında Atatürk'ün «ekonomik işlerde parolasının en ileri teknikle ve en verimli şekilde çalışma» olduğunu özenle belirtir.

Bu konuda kesin karardır :

«Ulus, bugünkü uygar ulusların yaşam düzeyi ve araçlarını, içerik ve biçim açısından, olduğu gibi kabul etmeye kesin olarak karar vermiştir.» (1925)

Hangi uluslar uygardır? Doğu mu, Batı mı?

«Doğunun uygarlık anlayışı, maddi, manevi dünya olaylarını din görüşüyle değerlendirirdi. Bu uygarlık kavramı yaşadıkça, kalkınma ve gönenç sağlanamazdı.»

Uluslar ayrı olmasına karşın, uygarlık dünyası bir'dir. Bu dünya'ya katılmak, bu uygarlık alanında yaşamak gerekir. Öyleyse :

«Uygarlığa girmeyi arzulayıp Batı'ya yönelmemiş bir ulus gösterilemez.»

Bütün bu sözlerde, iki büyük özelliği saptamak olanaklıdır :

Birincisi, çağdaş olmak, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak. Devrin uygarlık dünyası da Batıdır. Ancak, burada bir noktanın aydınlanması gerekir. **Atatürk, Batı'cı değildi. Amaçladığı çağdaş uygarlıktı.** Batıyı uygar dünya olarak benimsemesi nedeniyle kimi kişilerin kendisini Batı'cı olarak yorumlaması, bu önemli özelliğin gözden kaçmasının bir sonucudur.

İkinci özellik ise, «uygar ulusların yaşam düzeyi ve araçlarını, içerik ve biçim açısından olduğu gibi kabul etmeye» kesin kararlı olduğunu söylerken, gerçekleştireceği çeşitli devrimlerin ilk belirtilerini de vermiş olmasıdır.

KESİMLERDEN EKONOMİNİN BÜTÜNLÜĞÜNE VARİŞ

Ekonomik mekanizma son derece karmaşıktır. Bu karmaşık yapı içinde karşılıklı etki-tepki örgüsünün varlığı unutulmamalıdır. İktisat siyasetlerinin başarı derecelerinin düşük olması, genellikle bu olgunun gereği biçiminde değerlendirilmeyişinden ve bir bütün olarak ele alınmamasından kaynaklanır. Yapılacak bir müdahalenin ekonominin beklenmedik bir yerinden ses getirmesi olasıdır. Bu nedenle karmaşık bir yapı olan ekonomide, sorunları toplu olarak görmek ve bir bütün biçiminde ele almak zorunluluğu vardır.

Atatürk, bu zorunluluğun tam bilinci içindedir :

«Ekonomi, ekonomi diyoruz. Fakat arkadaşlar, ekonomi demek herşey demektir. Yaşamak için, insan varlığı için ne gerekse onların

tümü demek, tarım demektir, ticaret demektir, emek demektir.» (1923)

Ancak bir bütün içinde ele almakla neden-sonuç ilişkileri ortaya konabilir :

«Derhal bildirmeliyim ki, ben ekonomik hayat denince, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün bayındırlık işlerini birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir **bütün** sayarım. Bu nedenle şunu da hatırlatmalıyım ki, bir ulusa bağımsız kimlik ve değer veren siyasal varlık makinasında, devlet, fikir ve ekonomik hayat mekanizmaları birbirlerine bağlı ve birbirleriyle uyumludurlar; o kadar ki bu organlar birbirine uyarak aynı uyum içinde çalıştırılmazsa, hükümet makinasının motor gücü boşa harcanmış olur. Ondan beklenen tam verim elde edilemez.»

Atatürk, «En büyük eseriniz hangisidir?» sorusunu «Benim yaptığım işler biri ötekine bağlı ve gerekli olan şeylerdir» biçiminde cevaplarırken, aslında bütünlük niteliğinin yeni bir vurgulamasını yapmaktadır. 1935 yılında da

«Tarım ve sanayi hareketlerimiz birbirini **kollayan** önlemlerle yapılmaktadır,»

diyerek, bu konudaki tutarlılığını dikkatli bir özenle göstermeye çalışır.

Burada, bir noktanın daha yerine oturtulmasında yarar vardır. Dikkat edilirse, Atatürk, yalnız ekonomiyi değil, bütün yaptıklarını bir bütün olarak görmek eğilimine, daha doğrusu inancına sahiptir. Bu nedenle, sık sık yapıldığı gibi, devrimlerden değil, «Devrim»den söz etmek, gerçeğin ifadesi olacaktır.

ANA AMAÇ

İKTİSADİ KALKINMA

Bütün çabalar, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılabilmesi uğruna yöneliktir. Çünkü :

«Büyük davamız, en uygar ve en kalkınmış ulus olarak varlığımızı yükseltmektir.» (1937)

Bu alanda başarısızlık, ulusu nereye götürür?

«Zaferinin aracı yalnız kılıçtan oluşan bir ulus, bir gün girdiği yerden kovulur, aşağılanır, yoksul ve perişan olur. Öyle ulusların yoksulluğu, perişanlığı o kadar büyük ve acı olur ki, kendi ülkesinde bile mahkûm ve tutsak kalabilir.»

Bu nedenle, özgür, bağımsız, daha güçlü ve daha gönençli bir Türkiye'nin yaratılması, iktisadi kalkınmasına bağlıdır. Çünkü :

«İktisadi kalkınma; bağımsız ve özgür Türkiye'nin, daima daha güçlü, daima daha gönençli Türkiye idealinin bel kemiğidir.» (1937)

Türkiye, idealini belirlemiştir. Herşey bu ideale yönelik olacaktır, olmalıdır. Bütün faaliyetlerde amaç tektir :

«Yurdumuzu dünyanın en bayındır ülkeleri düzeyine çıkarmak, ulusumuzu en geniş gönenç yolu ve kaynaklarına sahip kılmaktır.»

İKTİSADİ KALKINMADA

MÜDAHALE :

DEVLETÇİLİK

● Bir ülkenin gerek insanca yaşaması, gerek uluslararası alanda onurlu yerini tutabilmesi, iktisadi kalkınma-

sını gerçekleştirmesine bağlıdır. Ayrıca, zaman unsurunu hesaba katmaksızın gerçekleştirilecek bir iktisadi kalkınma da artık söz konusu değildir. Bir başka deyişle, iktisadi kalkınma hem gerçekleştirilecek hem de, asıl önemli olan, hızlı biçimde sağlanacaktır. Dünyanın değişen koşulları, geniş bir zaman dilimi içinde kalkınmayı başarmayı, günümüz az gelişmiş ülkelere anlamsız kılmaktadır. Yalnız kalkınmak değil, hızlı kalkınmak önemlidir. Zaman açısından sabırsızlık, çağımızdaki az gelişmiş ülkelerin tipik niteliklerinden biridir. Teknik gelişmelerin dünyayı küçülttüğü, bütün ülkeleri birbirine komşu yaptığı bir ortamda, gelişme ve kalkınmanın sağladığı yaşam biçimini ve nimetlerini gören ülkelerin sabırlı olmaları beklenemez.

● Yeni Türkiye'nin de sorunu hızlı bir kalkınmadır. Az gelişmiş bir ülkenin hızlı kalkınmasında devlet müdahalesi, kesin bir zorunluluk taşır. Bu konuda, hemen bütün iktisatçılar ortak bir kaniya sahiptir. Çünkü ilerde ayrıntılı biçimde üzerinde duracağımız gibi, değişen koşullar, 20. yüzyılı 19. yüzyıldan çok ayrı duruma sokmuştur. Birleşmiş Milletler Örgütünün iktisatçıları da aynı görüşü paylaşırlar :

«19. yüzyıla özgü olaylar dizisi, tıpkısı yinelenemeyeceğine göre, özellikle ilk aşamalarda ulusal kalkınma hareketini 'kâr' peşinde koşan özel girişimin çabaları değil, devlet belirleyecektir.»

● Atatürk, iktisadi alanda devletin düzenleyici ve belirleyici olacağı, olması gerektiği inancındadır. İlk, en geniş anlamda, Afetinan'ın söylediği sözleri aktarmak yerinde olacaktır :

«Her halde devletin, siyasi ve fikrî hususlarda olduğu gibi iktisadi işlerde de düzenleyiciliğini, ilke olarak kabul etmek uygun görülmelidir.»

● Devletin düzenleyici ve koruyucu bir görev yüklenmemesi durumunda ulusal bir ekonominin kendisini savunmasız bırakması ve olumsuz sonuçlarla karşılaşması kaçınılmazdır. Azgelişmişlikten kurtulamamış bir ülkenin liberal bir politikayı uygulamaya koyması, böyle bir sonuçla kendisini kesinlikle karşı karşıya bırakır. Bu durumun tipik örneklerinden birini de ülkemiz oluşturur. 1922’de Atatürk şöyle diyor :

«Bildiğimiz gibi, ülkemiz iktisadi örgüt ve çevre yönüyle güçlü bir durumda bulunmuyordu. Bireysel iktisat değerleri de serbest çekişmeye dayanabilecek dereceye ulaşamamıştı. Tanzimat’ın açtığı serbest ticaret dönemi, Avrupa rekabetine karşı kendisini savunamayan ekonomimizi bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Örgüt ve kişisel değer açılarından iktisat alanında bizden çok güçlü olanlar ülkemizde, bir de fazla olarak, ayrıcalıklı durumda bulunuyorlardı. Kazanç vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri koşullar altında ülkemize sokuyorlardı. Bütün iktisadi alanlarımıza bu sayede kesin egemen olmuşlardı.»

Bu durumu ve sonuçlarını saptayan Atatürk, ancak otuzlu yıllarda uygulayabileceği çözüm yolunu yine 1922 yılında bütün açıklığı ile sergiler :

«İktisat siyasetimizin önemli amaçlarından biri de, genel çıkarları doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi teşebbüsleri malî ve teknik gücümüzün izni oranında devletleştirmedir.»

Acaba, bu devletleştirmeyi tüm alanlara yaymak ve devleti tek egemen kılmak mı gerekir? Hayır:

«Örnek olarak, topraklarımızın altında bırakılmış duran maden hazinelerini az zamanda işleterek, ulusumuzun yararına açabilmek de ancak bu yöntem sayesinde kabildir. Bununla beraber; salt iktisadî yararlanma amacıyla gerek madenlerimizde ve gerek diğer iktisadi hususlarda bayındırlık işlerinde kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine hükümetimizce her türlü kolaylığın gösterileceği kuşkusuzdur. Bu sermayelerin kanunlarımıza uyması da doğaldır.»

● Buna karşın devletin iktisadi hayata girmesi ve el atması otuzlu yıllarda ortaya çıkacaktır. (*)

1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'ni izleyen yıllarda, devlet, ekonomiye önemli ölçülerde karışmadı ve «liberal» denebilecek bir politika uygulaması eğilimi ağır bastı. Ancak, 1929 büyük dünya iktisadi bunalımının ortaya çıkışı, «devletçilik» denilen yeni politikanın oluşmasını hızlandırmış ve 1933'lerde liberal politikadan uzaklaşmıştır. Glasneck'in deyişiyle, «ülkenin ekonomik gelişmesini ve bağımsızlığını güvenceye almak, kapitalist sanayileşmenin acılarıyla dolu tipik yolunu kısaltmak» için, 'devletçilik' adını verdikleri bir «devlet sanayileşme programı» kabul edildi.

Y. N. Rozaliev'in de söz ettiği Türk hükümetinin 1937 yılında yayınlamış olduğu «Sanayileşme Yolunda Türkiye» adını taşıyan kitapta, iki dönem ayrılmakta ve 1923-1933 yıllarını kapsayan süre, sanayide özel kesimin en

(*) Bunun nedenlerini ve tartışmasını, genel değerlendirme bölümünde göstermeğe ve yapmaya çalışacağız.

çok teşvik edildiği «liberal ilerleme» olarak nitelendirilmektedir. Bu, ilk dönemi oluşturur. 1933'ten sonraki yıllar ise, devletin etkin müdahalesinin yer aldığı ikinci dönemdir ve bu dönem «birinci dönem boyunca özel sermaye ve özel girişimin örgütlenme olanağına sahip bulunmadığı kilit sanayi alanları» oluşturulması yönünden birinci dönemden farklı bir kimliktedir. Resmi görüşü yansıtan kitap, yeni dönemin farklı kimliğini şöyle açıklar :

«Bu andan başlayarak devlet, tarafsız koruyucu konumunu, önceki dönemin belirleyici niteliği olan liberal ve biraz da kararsız siyasetini terketti; özel mülkiyete destek olarak ve bir bölümüyle de ülkenin sınai donatımının sağlanmasını kendisi üstlenerek, kararlı biçimde» yeni siyasetin uygulanmasına geçti.

● «Devletçilik» adı verilen yeni iktisat politikasının ilk tanımı, Atatürk'ün onayından geçen Afetinan'ın 1930 tarihli «Vatandaş İçin Medeni Bilgiler» kitabında yapılmıştır. Buradaki tanımda «ılımlı devletçilik» deyimini kullanılmış, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığının 7.9.1931 tarihli kararıyla ortaokullar için ders kitabı olarak kabul edilen baskısında «ılımlı» kelimesinden vazgeçilerek, «devletçilik» şöyle açıklanmıştır :

«Bizim izlediğimiz devletçilik, bireysel emek ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde ulusu gönençe ve ülkeyi bayındırlığa erdirmek için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde-özellikle iktisadi alanda - devleti fiilen ilgilendirmektedir.»

Bu tanımlama Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 programında aynen yer almış, sadece sondaki «devleti fiilen ilgilendirmektedir» deyimini «ilgilendirmek önemli esaslarımız-

dandır» biçiminde yazılmış; 1935 programında ise, devletçiliğin tanımı şöyle yapılmıştır : «Ulusal tarihimizin zorunluluklarına, ülkeyi hızla kalkındırmak gereksinmesine ve ulusumuzun yaşama koşullarının toplumsal adalet ve toplumsal güvenlik içinde yükseltilmesi gereğine dayanan bir iktisat ve toplum ilkesidir.»

● 1937 yılında Anayasa'ya giren devletçilik ilkesi, hem yeni düzenin en etkili aracıdır, hem de yeni düzenin kurulmasını hızlandıracak bir niteliğe sahiptir.

Devrin Başbakanı İsmet İnönü şöyle der:

«Biz, iktisatta devletçiliği, gelişmek için ve yeni düzeni kurmak için de verimli ve olumlu, **en etkili araç sayıyoruz.**»

Devrin İktisat Bakanı Celâl Bayar şöyle yazar :

«Ülkenin sanayileşmesini ve ulusun muhtaç olduğu refahı bazı özel kuruluşların dayandığı sermayeye bırakmak gerekirse, **en az iki yüz yıl daha bekleme devresi** geçirmeliğimiz gerekir.»

İlk dönemin başarısızlığı ve dünya bunalımının getirdiği ek yükler karşısında yeni döneme geçilmiştir. Şimdi, önemli olan uygulamanın nasıl yapılacağıdır.

İKTİSADİ KALKINMADA MÜDAHALE ALETİ : PLAN VE İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ

Sanayileşmesini ve iktisadi kalkınmasını hem en etkili, hem de en hızlı biçimde gerçekleştirebilmek için «Devletçilik» ilkesinin kabul edilmesinden sonra, Devletin bizzat girişimci olarak iktisat ve sanayi alanına atılması gerekiyordu. İktisadi Devlet Teşekkülleri yoluyla bir kamu kesimi oluşturmak, devletin müdahalede bulunabilmesi için kullanacağı en büyük alettir. Mustafa Aysan'ın deyişiyle «Devletçilik ilkesinin uygulama biçimini oluşturan İktisadi Devlet Teşekkülleri'dir.»

Atatürk'ün sürekli yakından ilgilendiği ve güvendiği İktisadi Devlet Teşekkülleri, kalkınmanın ve sanayileşmenin öncüsü ve asıl önemlisi itici gücü olmak niteliğine sahip kılınmıştır. Yatırım ve finansman kuruluşları durumundadır. Ancak kendilerine yaşamsal bir önem verilen İktisadi Devlet Teşekküllerinin nasıl, nerelerde ve hangi önceliklere ağırlık verilerek kurulması gerektiğinin bilinmesi, gelişigüzel veya elyordamıyla değil, belirli bir düzen içinde gerçekleştirilmesi zorunluluğu açıktır. Devletin bizzat yürüteceği girişimciliğini ve bu alandaki itici gücünü plansız yürütmesi beklenemezdi. Ağâh Oktay Güner'in dediği gibi «Uygulanan model ne olursa olsun iktisadi kalkınmaya önem ve ağırlık veren her ülkede kamu teşebbüsü var-

lığını kabul ettirir. Kamu teşebbüsü olmaksızın planlama yoluyla ekonomiye müdahale etmek mümkün değildir.» Devlet yatırımlarının yürütülmesi planlı olacaktır.

Afetinan'ın birçok defa belirttiği gibi plan fikrine değer veren Atatürk :

«Ülkemiz üzerinde istila emelleri besleyecek olanların her türlü umutlarını kıracak biçimde siyasette, idarede ve iktisatta güçlü olmak gerektir.»

«..... güçsüzlüğümüzün nedenlerini gidermek için bundan böyle hiçbir fırsatı ve vakti kaçırmayarak çalışmak zorundayız.»

diyerek dikkat çekerken, şu uyarıda bulunmayı da ihmal etmez:

«Ancak bu çaba, yıllarla izlenip bir programa dayanmazsa başarısızlığa mahkûmdur.»
(1922)

Yine 1922 yılının Mart'ında Büyük Meclisi açarken yaptığı konuşmada da şöyle söyler :

«Sizlere, ekonomik alandaki faaliyetlerimizin ana çizgileri ile tesbit etmiş olduğum temel noktalarını, genel olarak açıklamış bulunuyorum. Bundan sonra iktisat politikamızda, tesbit etmiş olduğumuz bu temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir **plana** göre, Bakanlar Kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz.»

Planlı kalkınma düşüncesine daha ilk yıllarda gerekli ağırlığı veren ve plansızlığın başarısızlıkla sonuçlanacağını söyleyen Atatürk, bu görüşünden sonuna kadar sapma göstermemiştir :

«Bu girişimde başarı ancak süreli bir planla ve en rasyonel çalışmakla mümkün olabilir.»
(1937)

Planlama düşüncesinin uygulama alanına geçişi, beş yıllık sanayi planlarıyla sağlanmıştır. Birinci beş yıllık sanayi planı 9 Ocak 1934 yılında açıklanmış, tam olarak diyebileceğimiz uygulanması üç yıl sürmüştür. Bu nedenle ikinci beş yıllık sanayi planının hazırlanması 1937 yılındadır (*).

Afetinan'ın dediği gibi, «Atatürk ülke kalkınmasının planlı çalışma ile başarılı olacağına inanmış ve bunu kendi döneminde uygulattırmıştır.» Hazırlanan sanayi planlarıyla yakından ilgilendiği, hatta satır satır okuyup düşüncelerini belirttiği, yayınlanan tarihsel belgelerde, açıkça görülmektedir.

(*) Afetinan ve M. Aysan'a katılmak gerekir. Gerçekten, 1963'te çıkarılan «Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı» Türkiye Cumhuriyeti'nin «Üçüncü» planı adını almakıydı. İlk sanayi planlarının tam bir kalkınma planı niteliğini taşıması doğaldır. Ancak, gerek fikirler, gerek uygulamalar zaman içinde sürekli bir evrimin içindedirler. Bunun unutulmaması gerekirdi. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyetini zaman içinde bir bütün olarak görmenin de koşulu, bu sıralamayı kesiksiz yapmaktır. Bu, unutmaktan da önemlidir.

İKTİSADİ KALKINMADA VAZGEÇİLMEZ KOŞUL :

ENFLASYONSUZ UYGULAMA

İktisadi gelişme ve kalkınmada elde edilen sonuçları reel ve cari açıdan değerlendirmek, sağlanan başarının gerçek derecesini ortaya koymak yönünden son derece önemlidir. Cari göstergelere göre, gayrisafi milli hasıla, ulusal gelir ve adam başı ulusal gelir rakamlarında büyük artışların gerçekleştirildiği görülebilir. Ancak bu durumun yanıltıcı olması olasılığını her zaman düşünmek gerekir. Zira, gösterge olarak kullanılan rakamlar ve oranlarda göze çarpan sıçramalı artışların kaynağı, gerçek bir artıştan çok, enflasyon olabilir. Yükselen fiyatlar, cari olarak değerleri şişirmiştir. Fiyat yükselişlerinin yarattığı bu yanıltıcı etkiyi gidermek ve gerçek durumu saptayabilmek için reel hesaplamalara başvurmak gerekir. Böylece, enflasyonun etkisi ayıklanmış ve artışların gerçek boyutu elde edilmiş olur.

Enflasyonun yıkıntıları, ülkenin yalnız ekonomisinde değil, toplumsal ve siyasal yaşamlarında ve moral değerlerinde bütün şiddetiyle görülür. Türkiye'nin 50'li yılların ikinci yarısı ve 70'li yıllardaki durumu, enflasyon yıkıntısının en tipik örneklerini çarpıcı biçimde oluşturmuştur.

- Atatürk, bir ülkenin karşılaşabileceği en büyük tehlikelerden biri olarak enflasyonu görmüş, yaşamının sonu-

na kadar bu tehlikenin bilincini taşımış ve uyanlarını sürekli olarak yapmıştır. Enflasyona karşı duyarlılığı gerçekten büyük ve dikkat çekicidir. Denebilir ki, para basmayı kendine yakıştıramamıştır. «Emisyonun bir finansman aleti gibi kullanılmasına izin vermedi, 1938'e kadar yapılan yeni emisyon on milyon yakınlarında kaldı.» (F. Ergin) Fakat Atatürk bütün bunların üstünde önem taşıyan ve benzer örneğinin hemen hemen bulunmadığı bir durumun da aynı zamanda sahibidir: **Türkiye'nin bağımsızlık savaşı, enflasyonsuz yürütülmüştür.**

● Ancak, bu önemli amacın sağlanması kolay değildir. İlk, devlet bütçelerinin gerek gelir, gerek gider tahminlerinde gerçekçi ve samimi olması, devlet harcamalarında israfçı davranışlardan kaçınılması gerekir.

«Gerçek bir bütçe yaparak vergilerin düzeltilmesi ve her türlü boşuna harcamaya daima ve dikkatle karşı koyma kararındayız.»
(1924)

Bütçelerin gerçekçiliği ve dolayısıyla gerçek denklığı, hem kalkınma hareketinin, hem de Cumhuriyet'in savunulmasında gereklidir :

«Gelecek bütçelerde, gerçek denkliğin elde edilebilmesi, geçen yıldanberi izlenmekte olan bu doğru uygulama yönünde yürümekle sağlanabilir. Cumhuriyetin açtığı imar ve kalkınma politikası ve Cumhuriyet dokunulmazlığının savunulması için gerekli araçlar, gerçek bir bütçe programı içinde, ulusça ve hükümetçe, ciddi şekilde tasarruflarla sağlanabilir.»
(1926)

İsmet İnönü de, üçüncü hükümetini (1927) kurarken, hükümet programında aynı görüşten kaynaklanır :

«Bütçenin gerçek gelirlere dayanması için, çok dikkatli bir çalışma yaptık. Büyük Meclisin gerçek bir bütçe yapılmış olduğu konusunda kendisinde güven duyuncaya kadar, getirdiğimiz bütçe üzerinde durarak, bize yardımcı olmasının gerekli olduğuna inandığımızı, özellikle belirtmek gereksinmesini duymaktayız.»

Atatürk, bütçenin açık vermesi karşısında duyarlılığını ve kaygısını devamlı dile getirmekten geri kalmaz :

«Bütçenin durumu, tahminlerin bu yıl gerçekleşebileceğine kuvvetli umut vermektedir. Herhalde dengeli bir bütçenin sağlanması, gelecek yıla düşen kaygılarımızın, yine esası olacaktır.» (1932)

Denk bütçe, aslında, devlet için büyük güvencedir :

«Herhalde bütçenin denkliğini korumak ve sağlamak için, yüksek kurulunuzun her önlemi almaya özellikle önem vereceğine inanıyorum. Açık bir bütçenin, sayısız sakıncalarını iyi bilen Büyük Millet Meclisinin, denk bütçe yönünde kesin karar sahibi bulunması, devletin mali ve hatta genel politikası için büyük güvencedir.» (1933)

Bütçenin yalnız denk olması değil, aynı zamanda yapısı da önemlidir. Büyük bölümü cari harcamalara giden ve bu yolda devamlı artış eğilimi gösteren bütçelerin denkliliği, ülke ekonomisi için fazla değer taşımaz :

«Cumhuriyet bütçelerinin belirli hale gelen ve daima kuvvetlenmesi gereken birleşik özellikleri, yalnız denk oluşları değil, aynı zamanda koruyucu, kurucu ve verimli işlere, her de-

fasında daha fazla pay ayırmakta olmalarıdır.»
(1937)

Atatürk'ün «denk bütçe, düzgün ödeme; işte Cumhuriyet Maliyesi» biçiminde köşelenen düşüncesi, Celâl Bayar'ın hükümet programına da yansır :

«Maliye, bir ülkede sağlam bir iş gidişinin ayar ölçeği, güvenlik sağlığının nabzıdır. Kişiler arasındaki ilişkilerde karşılıklı yükümlülüklerin düzenli olarak yerine getirilmemesi, nasıl ki ulusal yapı üzerinde rahatsızlık yaparsa, bir devlet maliyesinin sözlerini yerine getirme konusunda her hangi ölçüdeki düzensizliği de, daha kuvvetli olarak bütün ülke havasındaki güveni, kararlılığı ve iş esenliğini zehirler:»

Böyle bir durumu önleyecek tek yol, samimi ve denk bütçe politikasıdır. Bütün bu çabalar, Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan mali itibarsızlığı gidermek yolunda önemli etkiler yaptı. 1 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren ilk resmi Cumhuriyet bütçesinden 1938 yılına kadar geçen 15 bütçenin 11'i denk (gelir=gider), 3'ü bütçe fazlası vermekte, yalnız 1924 bütçesi 11 milyon TL. (Bütçe gider toplamının % 8'i) tutarında bir açık oluşturmaktadır. 1924- 1934 yılları için elde edilebilen kesin hesap sonuçları da, bu yolda gösterilen özenin başarısını doğrulamaktadır. (M. Aysan)

Denk bütçe ve emisyon üzerindeki duyarlılık, ulusal paranın iç değerini korumayı vazgeçilmez koşul olarak görmekten doğmaktadır. 1929 dünya iktisadi bunalımı duyarlılığı arttırmıştır :

«İçinde bulunduğumuz yıl, ulusların, mali ve iktisadi alandaki genel bunalıma karşı, zor bir sınav vermeleri özelliği ile dikkati çekmektedir.

Uluslararası bunalıma ve bu çetin sınavlara karşı koyan ulusal paranın gücünü ve ulusun yüksek varlığının temelini korumak başlıca amacımızdır.» (1931)

Bu amacı sağlayacak olan politikadan sapma da söz konusu olmayacaktır :

«Devlet gelirinin, oranlandığı gibi gerçekleştirileceği çok umulur. Türk parası, sağlam değerini korumaktadır. Hükümet bu politikaya çok değer vermektedir; bundan böyle de bu politikadan ayrılmayacaktır.» (1934)

Mali hayatımızı, «Bütün devlet kuruluşlarının canlılığı, gürbüzlüğü, işlemesi yönünderi, büyük bir dikkatle üzerinde durulması gerekli» bir konu olarak kabul eden Atatürk, ulusal paranın dış değerinin de korunması inancındadır. Paranın iç ve dış değeri, karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Dış Ticaret ve Ödemeler dengesinin belirleyici etkisi açıktır :

«Dış ticarete izlediğimiz ana ilke, ticaretimizdeki dengenin aktif niteliğini korumaktır. Çünkü Türkiye ödeme dengesinin en önemli temelini oluşturur.» (1937)

Zira, paranın istikrarlı durumu buna bağlıdır :

«Samimi bir bütçeye ve gerçek bir ödeme dengesine dayanan paramızın fiili istikrar durumunu kesin şekilde koruyacağız.» (1937)

Kendisinin bizzat okuyamadığı 1938 yılındaki Büyük Meclisi açış nutkunda, bu konudaki ilkelerin adeta toplu bir özetini verir :

«Maliyemiz, denk bütçe, sağlam ödeme, vergi sistemlerini yükümlüden yana düzeltme, hafifletme ve ulusal paranın istikrarını koruma ilkelerini tam bir bağlılık ve başarıyla izlemekte ve uygulamaktadır.»

● Rahatlıkla denebilir ki, para, bütçe, maliye, tasarruf ve yatırım politikaları, enflasyonu ve bunun ülke için son derece olumsuz sonuçlarını önleme amacına yöneliktir. Bunun için de bütün kişisel ağırlığını her zaman koymuş ve duyurmuştur.

DIŞ BORÇLANMA VE YABANCI SERMAYE

● Azgelişmiş bir ülkenin iktisadi kalkınmasında stratejik faktörlerin başında iç tasarruflar ve bunların yatırıma yönltilmesi vardır. Yatırımlara gidecek iç tasarruf oranının büyümesi, gelişme hızının belirleyici unsurlarından biridir.

Ancak, tasarrufların düzeyi, ulusal gelir düzeyine bağlıdır. Yüksek gelirden, yüksek tasarruf sağlanması mümkündür. Azgelişmiş ülkelerde gelir düzeyi düşük olduğu için, tasarruf düzeyi de, doğal olarak, düşüktür.

Gelir düzeyinin düşük olmasının ana nedeni de, yatırım düzeyinin zayıf olmasıdır. Yatırım düzeyinin düşüklüğü de tasarruf yetersizliğinden kaynaklanır.

Dikkat edilirse, azgelişmiş ülkeler için burada bir «kapalı çember» oluşmaktadır. Tasarruf yetersizliği ile başlayan durum, gelir ve yatırım düşüklüğünden geçerek yine tasarruf yetersizliğine bağlanmaktadır.

Bu nedenle, iktisadi gelişme ve kalkınma hareketinde katlanılan iç tasarruf çabalarının dış tasarruflarla desteklenmesi ve **belirli koşullar ve ölçüler içinde** kabul edilmesi mümkündür ve uygundur. Fakat, unutmamak gerekir : Bu yolda asıl ağırlık, daima iç çabalarda olacaktır.

- Atatürk'te temel ilke, öncelikle ve ısrarla budur :

«Mali işlerimiz konusunu açıklamaya başlamadan önce, geçen yılın bugününde, bu konu üzerinde söylediğim sözleri, izninizle, aynen tekrar edeceğim

Devlet yapısını yaşatmak için dış kaynaklara başvurmaksızın ülkenin gelir kaynaklarından yararlanma çarelerini sağlayacak önlemleri bulmak gerekli ve mümkündür. En çok tasarruf, ulusal amacımız olmalıdır. Bu nedenle mali konuda yolumuz, halkı zarara sokacak baskıdan çekinmekle beraber, olabildiği kadar dış kaynaklara başvurmadan, yeteri kadar iç gelir esasına dayanmaktadır.

Geçirdiğimiz yıl, ulusal savaşımızın en büyük olayı yazılmıştır. O büyük olayı meydana getiren büyük Türk Ordusunun aynı yıl içinde, bütün gelirleri sağlanmış olduğu gibi, Devletin genel yönetimi için gereken harcamalar da, dışarıdan hiçbir borç para alınmaksızın yapılmıştır.» (1923)

Ancak, iktisadi kalkınma hareketini başlatmak, yürütmek ve başarmak çok büyük güçlüklerle doludur. Gerçekçi olmak gerekir :

«Geçmişteki olaylar ve düşmanlarımızın ülke ve ulusumuzu, bütün uygar dünya ile birlikte ilerleme yolunda yürümekten alıkoymuş olan

zincirler, bugün bizi az zamanda olağanüstü bir çalışma yapmak zorunluluğu ile karşı karşıya bırakıyor. Ancak bu zorunluluğun yerine getirilmesi, kaybedilenlerin sağlanması, **bugünkü mali gücümüzün çok üstündedir.** Bundan dolayı, hükümetimizin, öteki uygar devletler gibi, **dış borç anlaşmaları yapma zorunluluğu vardır.»** (1922)

Ancak, bu zorunlu dış borçlanmaya giderken, bazı amaç ve koşulları unutmamak gerekir :

«Şu kadar ki, dışardan alınan borç paraları; şimdiye değin Babıâli'nin yaptığı biçimde, ödemeye zorunlu değilmişiz gibi; üretici bir yatırıma dayanmaksızın, boşu boşuna sarf ile tüketerek, devlet borçlarımızın yükünü arttıracak ve mali bağımsızlığımızı tehlike karşısında bırakacak bir uygulamaya kesin olarak karşıyız. Biz, ülkede halkın refah seviyesini yükseltecek, bayındırlık ve üretimi arttıracak ve gelir kaynaklarımızı geliştirmeye yararlı olabilecek yöndeki dış borçlanmadan yanayız.» (1922)

Görüldüğü gibi;

- 1 — Halkın yaşam düzeyini yükseltmesi;
- 2 — Bayındırlığı ve üretimi arttırması;
- 3 — Gelir kaynaklarının geliştirilmesine yararlı olması,

dış borçlanmanın temel kurallarını oluşturmalıdır.

Bu temel kurallara uyulmazsa nereye varılır? Geçmişte bunun cevabı vardır :

«Bir yandan içerdeki azınlığı kışkırtmakta olan yabancılar, öte yandan baskı ile devlet

ve ulusa karşı, yeni ayrıcalıklar alıyorlardı. Bu sürekli baskı altında, zaten kötü duruma düşmüş olan anayurtta, ulus devlete verebilecek parayı güçlükle sağlayabiliyordu. Fakat taç sahipleri, saraylar ve devlet adamlarının, bu debdebeyi sürdürebilmek için paraya gereksinimleri vardı. Bu nedenle, bunu sağlama yollarına sapmışlardı. Bunu sağlamanın yolları da, dış ülkelerden borç para almak üzere yapılan anlaşmalar oluyordu.

Fakat dışardan alınacak borcun koşullarını o kadar fena hazırlıyorlardı ki, bazılarını ödemek olanak dışı kalmaya başladı. Ve sonunda bir gün devletler, Osmanlı Devletinin iflâsına karar vererek, dış borçlar (düyun-u umumiye) belâsını başımıza çöktürdüler.» (1923)

Bu sözlerin, bir yaşanmış gerçeği belirlemesine karşın, yanlış yorumlanmaması için Atatürk sözlerini şöyle sürdürür :

«İktisadî alanda düşünür ve konuşurken, sanılmasın ki yabancı sermayeye karşıyız; hayır, bizim ülkemiz geniştir. Çok emek ve sermayeye gereksinmemiz var. Yasalarımıza uymak koşuluyla, yabancı sermayelere gerekli olan güvenceyi vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye, çalışmalarımıza eklensin ve bizim ile onlar için yararlı sonuçlar versin.

Geçmişte, Tanzimat döneminden sonra yabancı sermaye, üstün hakları olan bir yere sahipti. Devlet ve hükümet, yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her uygar ülke gibi Türkiye bunu uygun bu-

İlamaz. Burasını tutsaklar ülkesi yaptırmayız.»
(1923)

İzmir İktisat Kongresinin açılışında bu sözleri söyleyen Atatürk, Lozan Konferansının o sıralar kesilmesinin ana nedeninin de aynı sorun ve noktadan kaynaklandığını hatırlatıyordu.

Ormanlarda ve madenlerde yabancı sermayeyi kabul etmeyen Atatürk, altyapı yatırımlarında ve zorunlu koşullar altında yabancı sermayeden yararlanmak düşüncesini taşımaktadır :

«Demiryolu, limanlar ve benzerleri gibi, çok gereksinme duyduğumuz büyük işletmelerin, yeniden yapım ve işletilmelerindeki politikamız yasalarımızın bugünkü ve gelecekteki değişimlerine ve bu konuda benimsediğimiz ulusal ilkelere uygun olmak koşuluyla, başvuracak yabancı sermayeleri hoşnutlukla kabul etmektir.»
(1923)

Temel kural, karşılıklı saygı ve yararlanmadır. Bunun tartışılması olamaz. Çünkü, mali bağımsızlık, ana amaç olan tam bağımsızlıkla eş anlamlıdır; birbirine eşittir :

«Bununla beraber, ben yalnız bugün için değil, özellikle gelecek yıllarda devletin, ülkenin refahını sağlama açısından mali bağımsızlığa çok önem verdiğimden, maliyemiz konusundaki görüşlerimi özet olarak bildirmek isterim :

Bugünkü uğraşımızın amacı tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık ise ancak, mali bağımsızlık ile gerçekleşebilir. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca, o devletin yaşantısını sağlayan bütün bölümlerinde, bağımsızlık, felce uğramış demektir.» (1922)

Lozan'da **Lord Curzon**, Türkiye'nin ergeç dışarıya avuç açacağını söylemişti. Atatürk döneminde büyük zorluklarla karşılaşıldı; büyük özverilere katlanıldı; fakat, Ergin'in deyişiiyle «mali bağımsızlığa gölge düşürölmedi.»

İKTİSADİ KALKINMADA KOLLEKTİF BİLİNÇ :

HALKIN KATKISI VE HEYECANI

İktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi yolunda girişilen bütün çabalar, halkın katkısını kazanmadıkça, halkta heyecan yaratmadıkça, başarılı ve istenilen sonuçları vermez. İktisadi gelişme ve kalkınma, herşeyden önce bir inanç işidir. Halkın bunu duyması ve inanması gerekir. Halkın bu inançla devreye sokulması, kalkınmanın zorunlu koşuludur. Bu nedenle, halkta kalkınma bilincinin yaratılması, hareketin itici gücünü oluşturur.

İktisadi kalkınma, basit bir olay değildir; yapısaldır. Ülke ekonomisinin sahip olduğı bütün yapıların (teknik, ekonomik, toplumsal vb.) değişmesi anlamını taşır. Bunlar içinde, değişmesi en zor, fakat zorunlu olanı, zihniyet değişikliğidir. Halkta bu yolda bir zihniyet değişikliği uyanmamışsa, uğruna uğraşıl原因 bütün çabaların sonuçları, kısır ve güdük kalmaya mahkûmdur. Zihniyet değişikliği, iktisadi kalkınmanın temel ve öncelikli koşuludur.

- Atatürk, 1924'te bu gerçeğı görmüştür :

«Uzun yıllardanberi, birikmiş çalışmaları-
nın verimini harcamak zorunda kalmış olan ül-
kemiz, iktisadi yönden, geleceğın işlerine güçlü
bir halde başlamış bulunuyor. İktisadi işlerde
çalışmak hevesi, topraklarımızın verimlilik ve

bolluğuna duyulan haklı ve derin güven duygusu, ülkenin fakir veya zengin bütün evlâtları tarafından hissedilmektedir. **İktisadi ilerleme yönünden çok önemli olan bu uyanış**, Yüce Meclis ve hükümet tarafından çıkartılacak cesaret verici yasalar ve işleyici önlemlerle korunmalıdır.»

Savaşta da benzer durum vardır. Savaş, ulusun bütün varlığını ve olanaklarını ortaya koymasını gerektirir. Atatürk, Büyük Nutuk'ta, şu kesin anlatımı seçer :

«Onun için bütün Türk ulusunu, cephede bulunan ordu kadar, **düşünce, duygu ve eylem yönünden** ilgilendirmeliydim. Yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaşçı gibi, kendini görevli sayarak, bütün varlığını mücadeleye adayacaktı.»

Bir toplum :

«Aynı amaca bütün kadınları ve erkekleriyle birlikte yürümezse,»

gelişmesine teknik olanak ve bilimsel olasılık yoktur.

Başbakan İsmet İnönü de aynı kanıyı paylaşır :

«Devlet hayatında olduğu gibi ulus hayatında da kendini kaynağına, yani üretimine yeterli olmak kaygısı; işte asıl büyük önlem budur.» (1929)

Dünya iktisadi bunalımının boy vermeye başladığı sıralarda bunları söyleyen İnönü devam eder :

«Akıllı eren bütün vatandaşlarımın **bilincini uyandırmak** ve bu uğurda devletin bütün güçlerini atılıma getirmek kesin kararımızdır.»

● Halktaki inancın doğması ve kökleşmesi için ilkin önlemlere güven duyması gerekir. Afetinan, Atatürk'ün görüşlerinin egemen olduğunu söylediği bir konferansında şöyle der :

«Fakat, ulusal iktisat hayatında çok güçlü ve değerli bir neden vardır ki, o da halkın devlet önlemlerine karşı güven duymasıdır.» (1933)

● Bu güvenlik, asıl düşüncelerde ve ruhlarda yaratılarak, başarıya ulaşılabilir :

«Cumhuriyet yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk ulusunu, güvenilir ve dayanıklı bir gelecek yoluna koyduğu kadar, **asıl düşüncelerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik nedeniyle** büsbütün yeni bir yaşantının sevindiren öncüsü olmuştur.

Yönetimle ilgili ve iktisadi önlemlerin iyi uygulanması ve bu uygulama sonuçlarının iyi anlaşılması için halkın hükümete yardım etmek isteği, övünülecek bir belirtidir. Bu ruhsal durum, **Türk ulusunu ilerletmek ve Türk vatanını bayındır kılmak için, çok verimli ve çok köklü bir etkidir.**» (1936)

Atatürk 1937 yılında, bu zihniyet devriminin gerçekleştiği inancını taşımaktadır :

«Büyük davamız en uygar ve en gönençli ulus olarak varlığımızı yükseltmektir. **Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir devrim yapmış olan büyük Türk ulusunun dinamik idealidir.**»

Bu devrimi yapmış olmak son derece önemlidir. Çünkü, Türkiye, iktisadi kalkınmasında :

«İki büyük güç dizisine dayanmaktadır Toprağının iklimleri, zenginlikleri ve başlıbaşına bir servet olan coğrafi durumu; bir de, Türk ulusunun..., ulusal olduğuna inandığı işlerde ve zamanlarda, tarihin akışını değiştirir bir güçle beliren yüksek sosyal benlik duygusu...» (1937)

● İktisadi kalkınmasını gerçekleştirmek için, çok gerilerden ve her türlü çok kısıtlı olanaklardan başlamış bir ülkenin, özlediği ve amaçladığı düzeye birden ulaşması olanaklı değildir. Acılı ve sancılı yollardan geçilecektir. «Ancak durum, İstiklâl Savaşı sonu koşullarından çok daha iyi idi.» Daha önemlisi, «Halktan kalkınma ve ilerleme doğrultusuna girildiğine inananlar giderek çoğalmaktaydı» (F. Ergin). Cumhuriyet'in onuncu yılındaki halkın coşkusu, yaşayanların hâlâ dillerinden düşürmedikleri inanılması güç bir öyküdür.

SAĞ'DA MI, SOL'DA MI ?

● Atatürk, inanılmaz güçlükler içinde bağımsızlık savaşının önderliğini üstlenmiş, başarıya ulaşmış ve yeni Türkiye'nin kurucusu olmuştur. Bu nitelikler, sahip olduğu tartışma götürmez ve erişilmez saygınlığının kaynaklarıdır. «Vatan'ın minnettar olduğu» bu çapta büyük insanların değişmez bir yazgısı vardır. Kendilerine, herkes sahip çıkmak ister. Atatürk'ün de yazgısı budur. Herkes, kendisinden yana olduğu savındadır.

● Atatürk'ün yeri nerededir? İktisadi yelpazenin neresinde yer alabilir? Kökleşmiş Atatürk sevgimize rağmen, duygusallığa kapılmadan, davranışlar ve olaylar çerçevesinde incelemeye çalışalım.

● Tutucu (muhafazakâr) mudur?

Atatürk gibi, altı yüz yıllık bir imparatorluğu ortadan kaldırmış, yerine tamamen değişik temellere oturtulan yeni bir devletin kurucusu olmuş bir devlet adamının, eşyanın tabiatı gereği, tutucu olmasına olanak yoktur. Gençliğinden beri sürekli olarak sosyal yaşamda değişiklikler yapılmasının zorunlu olduğunu düşünmüş ve bunun nasıl olabilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

«Benim elime büyük yetki ve güç geçerse, ben sosyal yaşamımızda istenilen devrimi bir anda, bir darbe (Fransızca ‘**coup**’ kelimesini kullanır) ile uygulayacağımı sanırım.»

1918 yılının Temmuz’unda, bir aylık hava değişimi için bulunduğu Avusturya’nın Karlsbad kentinde, okuduğu, fakat ismini vermediği bir kitaptan not defterine düştüğü notlarda, tutucu olduğunu söyleyen kıza profesörün cevabı, Türkçe olarak şöyle yer alır :

«Asla! Sürekli değişim zorunluluğunda olan bu evrende, bu şeyi korumak nasıl mümkün olur? Tutucu (konservatör) o adamlardır ki, nehrin suyunu elleri içinde tutmak isterler. Onların parmaklarında bir parça çamurdan başka bir şey kalmaz. Tutucu değilim, çünkü eskimiş, kırılmış bir âlemi saklayamam.»

Gerek düşünce, gerek eylem planında bu çapta bir devlet adamı, F. Ergin’in deyişiyle, «muhafazakâr değildi ve olamazdı.»

● Liberal midir? Piyasa mekanizmasına taraftar mıdır?

İktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek, iç’te ve dış’ta bağımsız, özgür ve «insanca yaşamak» isteyen bir ulus için zorunluluktur. İktisadi kalkınmayı geniş bir zaman dilimi

içinde sağlamaktan çok daha önemli olan, kalkınmanın hızlı biçimde gerçekleştirilmesidir.

Bu durumda, ülke ekonomisini kendi haline bırakmak söz konusu değildir. İktisadi kalkınmada liberal rejimin etkinliği 19. yüzyıl koşulları içinde ortaya çıkabilir. (*) 20. yüzyıl değişmiştir ve liberal rejimin geçerliliği de, değişen koşullarla birlikte, kaybolma eğilimine girmiştir.

Atatürk'te dogma yoktur :

«Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz.»
der ve hemen ekler, çünkü, gerçekçidir :

«Bununla birlikte, hiçbir piyasa da başıboş değildir.» (1937)

O halde ne yapmalıdır?

«Kişilerin özel girişimlerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir ulusun bütün gereksinmelerini ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, ülke ekonomisini devletin elinde bulundurmak.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri kişisel ve özel girişimlerle yapılamamış olan şeyleri bir an önce yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmayı başardı. **Bizim, izlediğimiz yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir.**» (1936)

Başbakan İsmet İnönü de, ülke ekonomisinin kendi olurlarına bırakılmasının mümkün olmadığı ve bunun ülkeye ters geldiği inancına sahiptir :

«İlimli devletçi olarak kalkınma eğilimlerine ve isteklerine yetişemiyoruz diye kusurluyuz.

(*) Bu konunun açıklama ve tartışması, ikinci bölümde ayrıntılı biçimde yapılacaktır.

Devletçilikten vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye terketmek, bu ülkenin anlayacağı bir şey midir?» (1930)

Liberalizm, hem ülkenin anlayacağı bir şey değildir; hem de ülke gereksinmelerine ve tabiatına aykırıdır :

«Liberalizm kuramı, bütün bu ülkenin güç anlayacağı bir şeydir. Biz, ekonomide gerçekten ılımlı devletçiyiz. Bizi bu yöne yönelten bu ülkenin gereksinimi ve bu ulusun doğuştan eğilimidir.»

İnönü'den sonra, devrin İktisat Bakanı Celâl Bayar da aynı kanıya, daha somut biçimde sahiptir. Çünkü, iş özel girişime kalırsa, ülkenin kalkınması için «en az iki yüz yıl daha bekleme dönemi geçirmekliğimiz gerekir.»

Rekabete dayanan bir piyasa, başıboş bırakılırsa ne gibi sakıncalar yaratır? Atatürk'ün görüşlerini yansıttığı bilinen Afetinan'ın «Medeni Bilgiler» kitabında bu sorunun cevabını açık olarak buluyoruz :

«Özel çıkar, çoğunlukla, genel çıkarla çelişki durumunda bulunur.

Bir de, özel çıkarlar sonuçta, rekabete dayanır. Oysa yalnız bununla iktisadi düzen kurulamaz. Bu sanıda bulunanlar, kendilerini bir serap karşısında aldatılmağa bırakanlardır.

Kişiler, şirketler, devlet örgütüne oranla zayıftırlar. Serbest rekabetin toplumsal sakıncaları da vardır; **zayıflarla güçlüleri yarışmada karşı karşıya bırakmak gibi...**(*) Ve nihayet, kişi-

(*) Aslında burada, serbest rekabet piyasasının çok temel bir eleştirisi saklıdır. «Hakim Ekonomi ve Hakimiyet» etkisi dediğimiz yeni inceleme aracının doğuş nedeni ve hareket noktası budur. İkinci bölümde ayrıntılı değinmeğe çalışacağız.

ler bazı büyük ortak çıkarları doyurmağa olanak bulamazlar.»

Prof. Afetinan, liberalizm konusunda çok kesin bir kaniya sahiptir: «Atatürk, serbest = liberal rejime taraftar değildir.»

● **Sosyalist, daha doğrusu kollektivist midir? (*)**

Ülke kalkınmasında tutucu olmayan, ekonomiyi kendi olurlarına bırakan liberal rejimi kesinlikle benimsemeyen Atatürk, yelpazenin diğer ucunda mıdır :

«Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi XIX. yüzyıldan beri sosyalizm kuramcılarının ileri sürdükleri düşüncelerden alınarak çevrilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin gereksinimlerinden doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir.» (1936)

Atatürk, özel girişimlere yer tanımayan, bütün faaliyetleri devletin üstlendiği böyle bir sistemin karşısındadır. «Medeni Bilgiler»de de şu anlatım yer alır :

«Bizim izlemeyi uygun gördüğümüz ılımlı(**) devletçilik ilkesi, bütün üretim ve dağıtım araçlarını kişilerden alarak, ulusu büsbütün başka esaslar içinde düzenlemek amacını güden, özel ve kişisel iktisadi girişim ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm ilkesine dayalı kollektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.»

Düşünceleri, fazla yorumu gerektirmeyecek kadar açıktır.

(*) Bu kavramları farklı kabul ediyoruz. İleride, aynı bölümde açıklamalar yapılacaktır.

(**) Daha önce değinildiği gibi, bu «ılımlı» sözcüğü sonradan kaldırılmış, doğrudan devletçilik terimi kullanılmıştır.

● Müdahaleci midir?

Devlet müdahalesi, iktisadi kalkınmasını başlatmak ve gerçekleştirmek isteyen az gelişmiş ülkeler için bir zorunluluktur. Bu müdahalenin iktisadi yöntemi de devletçiliktir.Devletçilik :

«Kişilerin zel girişimlerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir ulusun bütün gereksinmelerini ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, **lke ekonomisini devletin eline almak.**» (1936)

lke ekonomisini eline alan devletin bu alandaki görevi çok önemlidir. Çünkü :

«Ulusal servetin dağılımda daha yetkin bir adalet ve emek sarfedenlerin daha yüksek gönenci, ulusal birliğin korunması için koşuludur. Bu koşulu daima gözönünde tutmak, ulusal birliğin temsilcisi olan devletin önemli görevidir.» (1930)

Ayrıca, bazı işleri özel girişime bırakmak, çeşitli sakinaları yanında tekelci bir ortam yaratabileceği için de, yerinde değildir :

«rneğin, bir iş ki büyük ve düzenli bir yönetimi gerektirir ve özel kişiler elinde tekele dönüşmek tehlikesini gösterir ya da genel bir gereksinme durumundadır, o işi devlet üzerine alabilir.» (1930)

Bunlar neler olabilir :

«Madenlerin, ormanların, kanalların, demiryollarının, deniz ulaşım şirketlerinin devlet tarafından yönetimi ve para ihraç eden banka-

ların ulusallaştırılması; aynı biçimde su, gaz, elektrik vb. na ait işlerin yerel yönetimler tarafından yapılması, yukarıda açıkladığımız çeşitlen işlerdir.»

Bu anlamda bir Devletçilik :

«Özellikle, toplumsal, ahlâkî ve ulusaldır.»

1937 yılında «büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz.» diyen Atatürk'ün iktisadi kişiliğinde müdahalecilik, ağırlıklı öneme sahip bir niteliktir. (*)

● Plancı mıdır?

Atatürk, iktisadi kalkınmada, devletin işe el atmasını zorunlu görmesi yanında, bu müdahalenin gelişigüzel yapılmaması gerektiği kanısındadır. Bu kanı, Türkiye'ye, az gelişmiş ülkeler içinde ilk defa plan uygulayan bir ülke özelliğini kazandırmıştır. Devletin kişi ve toplum refahını yükseltebilmesi, uygulamaya konulan sanayi planlarının amacı ve yöntemidir. Devlet, sanayileşmedeki öncülüğünü ancak bu yolla gösterebilir ve gerçekleştirebilir. Atatürk'ün «plan» fikrine verdiği değer, açık ve tutarlıdır. Çünkü, bütün çabalar «yıllarla izlenip bir programa dayanmazsa başarısızlığa mahkumdur.» Başarı, «ancak süreli bir planla ve en rasyonel çalışmakla mümkün olabilir.» Rasyonellik ilkesi, planlamanın doğuş ve varlık nedenlerinden biridir.

● «Sağ'da» mıdır, «Sol'da» mıdır?

Şimdi, bütün bu niteliklerini, ne olup ne olmadığını, açıklamaya çalıştıktan sonra, yukarıdaki ara başlığı oluş-

(*) Gerek müdahale gerek plan konularında, daha yukarda ve ilgili yerlerde belirtilen görüşleri de, hatırlamak gerekir. Tekrardan kaçınmak için, bir daha belirtmek gereği duyulmamıştır.

turan «sağ'da mı, sol'da mı?» sorusunun cevabı verilebilir. (*)

Devrin İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, bu konunun bir bakıma toplu özetini ve yargısını şöyle belirtir: «Yeni Türkiye ekonomisi, varolan iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. Ülkemizin iktisadi anlam ve gereksinmesine, iktisat tarihimizin ruhuna uygun başlıbaşına bir iktisat siyaseti izlemek zorunludur. Biz iktisat meslekleri tarihindeki okullardan hiçbirine bağlı değiliz. Ne, «bırakınız geçsinler-bırakınız yapsınlar» okulundan, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye okullarından değiliz. Bizim de, yeni Türkiye'nin yeni iktisadi anlamına göre yeni bir iktisat okulumuz vardır. Buna ben, 'Yeni Türkiye İktisat Okulu' diyorum. Yukarıda saydığım okullardan hiçbirine bağlı olmamakla beraber, ülkemizin gereksinmesine göre bunlardan yararlanmayı da ihmal etmiyeceğiz.» (1923)

Uygulanacak yeni iktisadi kalkınma modelinin ana çizgileri belirmeye başlamıştır. Uç'ları temsil eden görüşleri reddetmekle beraber, onlardan yararlanma genellikle söz konusuydu. Toplayıcı, eklektik bir davranış biçimi şekilleniyordu. Atatürk'ün iktisat bakanı, İzmir İktisat Kongresinde ve O'nun önünde, siyaset diliyle, adını da açıklıyordu:

«Yeni Türkiye, **karma bir iktisat** sistemi izlemelidir. Ekonomik girişim kısmen devlet ve kısmen özel girişim tarafından ele alınmalıdır. Örneğin, büyük kredi kuruluşlarını, sanayi girişimlerini devlet yönetecektir. Çünkü, ülkemizin iktisadi durumu bunu gerektirmektedir.»

(*) Dikkat edillrse, «sağ'cı mı - sol'cu mu?» değil, «sağ'da mı - sol'da mı?» deyiimi yeğ tutulmaktadır.

Özel girişimin yerine tamamen devletin geçmesi veya piyasadan devletin elini tamamen çekmesi kabul edilemez. Ülke koşullarına göre, «karma» bir modelin geçerliliği söz konusudur.

Ancak, böyle bir modelde kamu ve özel kesimleri birbirinden ayıracak kesin bir çizgi var mıdır? Aslında işin tabiatı gereği, böyle bir çizginin önceden ve kesin biçimde çizilmesi olanağı da yoktur. Her ülke, ancak, kendine özgü koşullarının belirleyeceği bir çizgiye sahip olabilir. Pragmatik nitelikli bu özellik nedeniyle, bu çizginin ülkelere göre farklı olması doğaldır ve kaçınılmazdır.

Atatürk'ün «mümkün olduğu kadar az zaman içinde, ulusu refaha ve ülkeyi bayındırlığa erdirmek» amacını esas olarak, «ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde, özellikle ekonomik alanda, devleti fiilen ilgili» kılmanın belirleyeceği koşullar, bu çizginin yerini ortaya koyacaktır.

«Hemen hemen hiçbir şey yapılmamış» böyle bir ülkenin koşulları ise, «karma» bir modelde devlet müdahalesinin ağır basmasını gerektirecektir.

Özel girişim yadsınmamıştır. Zaten özel kesimi hiçbir zaman yadsınmaması hemen hemen bütün tanımlarda «özel girişim esas olmakla beraber..» görüşünü belirlemesi Atatürk'ün «karma» iktisat ilkesinin doğal gereği ve sonucudur; iktisadi düşüncesindeki tutarlılığının göstergesidir.

● Bilindiği gibi, Atatürk'ün yazdıkları ve söyledikleri yanında, yazdırdıkları ve söylettikleri de vardır ve önemlidir.

«Hakimiyeti Milliye» gazetesinin 6 Mart 1921 tarihli sayısında, Hüseyin Ragıp (Baydur) imzalı, «Sağdan sola - 1 -» başlığını taşıyan bir başyazı yayınlanır ve üç gün

sürer. Bu yazılarda çok ilginç sorulara ve yorumlara yer verilmiştir:

«Sağ mı, sol mu, nereye gideceğiz?

Herhalde sağ'a değil!»

Başyazıya göre, sağ'dan sol'a görülen genel gelişme, yalnız siyasi değil, aynı zamanda iktisadidir. Dünya, devletçiliğe, sosyalizme doğru gitmektedir. Bu yöne aykırı gitmek için insanın çok olumsuz bir akla sahip olması gerekir. Yazının anlatımını izleyelim:

«Kuşkusuz, dünya akımı sürekli sağ'dan sol'a doğru gidiyor ve bizim de yöneleceğimiz yön elbet bu olacaktır. Fakat biz yalnız bu yönü belirlemekle yetinirsek eksik bir yargı vermiş oluruz. Bugün sol kesim birkaç aşamadan oluşmuştur. Onların da aşırıları, ılımlıları var.

— Acaba biz Bolşevik sınıfına dahil olabilir miyiz?

— Olanağı yok!»

Gazete, yorumunu sürdürür:

«Bizim için aşırı (müfrit) bir sosyalizm yönetimine olanak yoktur. Bununla beraber, dünya sol'a doğru gidiyor, şimdiye değin yaptığımız gibi bundan sonra da dünya gelişiminin rüzgarlarına kapımızı, penceremizi kapayıp..... bir hayat istemek de makul değildir. Sosyalizmin pek çok esaslarını ulusal yönetimimizi bozmadan alır, uygulayabiliriz. Örneğin, şirketleri yavaş yavaş ulusallaştırırız. Hükümet tekeli halk lehine çoğaltırız ve ayrıntılı açıklaması burada uzun sürecek daha birçok iyileştirme (islâhat) yapabiliriz. Özel deyişle bir nevi devlet sosyalisti oluruz.»

Ömer Sami Coşar, «Milli Mücadele Basını» adlı kitabında, bu konuda şu yorumu yapar :

«Hüseyin Ragıp imzasına karşın bu yazıların esin kaynağının Mustafa Kemal olduğundan kuşku duyan pek azdı.»

● İlginç ve anımsatılmaya değer bazı davranışlar daha vardır. Cumhuriyet Halk Partisinin karşısında muhalefet partisi kuranlar, Fethi Okyar ve Celal Bayar, partilerini kurdukları yıllarda, «yeriniz nerededir?» sorusuna hemen aynı yanıtı vermişlerdir.

Fethi Okyar, «Partim, Halk Partisinin sol yanında, liberal ve laik Cumhuriyetçi bir parti olarak çalışacaktır. Sol tarafa yönelişin ölçüsü, halkın seviye ve eğilimleriyle, kamuoyunun karşılayış ve yükselişi olacaktır» (*) derken, **Celâl Bayar**, «Halk Partisi'nin iki parmak solundayız» ifadesini kullanıyordu.

Liberal oldukları savını ileri sürmelerine karşın, her iki lider de sağ'da görünmeyi kabul etmemişler, sol'da olduklarını söylemişlerdir. Her iki lider, bilindiği gibi, Atatürk'ün yakını ve başbakanıdır.

Atatürk'ün diğer bir yakını **İsmet İnönü** de, ileride «Ortanın sol'u»nda olduğunu ilan edecekti.

Cumhuriyet Halk Partisinin sözcülüğünü yapan «Vakit» gazetesinin başyazarı **Asım Us** Demokrat Parti kurulduktan sonra, yazısının başlığını, büyük manşetlerle şöyle koyar:

«Evet: C.H.P. sol bir partidir.»

Kendisinin ve başkalarının bütün bu sözlerine ve ilginç davranışlarına baktığımızda, «Devletin yapıcılık gücüne inan» diyen Atatürk'ü sağ'da saymaya olanak yok-

(*) Yıllar sonra, Bülent Ecevit'in de, CHP genel başkanı olarak aynı ölçüyü kullanması, ilginç bir paralelliktir.

tur. Sol'da yer almıştır. Fakat, **kesinlikle sol'un ucunda değildir.** Bu yargı, birçoklarının yaptığı gibi, ne bir küçümseme, ne de bir yüceltmedir. Sadece, Atatürk'ün düşünce ve eylem planındaki davranışının ortaya konması, kısaca bir olgunun belirtilmesidir.

SIYASAL İÇERİK

● Az gelişmiş bir ülkenin gelişme ve kalkınmasını gerçekleştirmek istemesi, kişi ve toplum refahını sağlama hedefine yöneliktir. Ancak, bu önemli ve şaşmaz hedef doğrultusunda bütün çabalar seferber edilirken, aynı önemde ağırlık taşıyan bir sorun daha vardır. Bu da, siyasal rejim sorunudur. Kişiyi saygıyı amaçlayan ve kişinin kişiliğini sağlayan bir ortamın ortaya çıkabilmesi, siyasal rejimin niteliğine bağlıdır. Bilindiği gibi, kapalı rejimlerin böyle bir ortamı sağlama kaygısı yoktur. Daha doğrusu, bu tür rejimler, hak ve özgürlüklere dayalı böyle bir ortamın doğmasını engelleyecek biçimde ısrarlı bir tutumun sahibidirler. Bu açıdan bakılırsa, günümüzde kapalı rejimi, açık rejimin bir alternatifi bile saymak doğru değildir. Zira, aslında açık rejimin alternatifi bile olmamalıdır.

● Atatürk, daima açık rejim dediğimiz demokrasiyi görmüş, çabalarını buna yöneltmiş ve gerçekleşmesi için zaman zaman girişimlerde bulunmuştur.

İlkin, Türkiye'nin dayandığı siyasal rejimi belirtir :

«Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi temeline dayalı bir devlettir.» (1930)

Sonra :

«Vatandaşın siyasal özgürlük ve çalışmasını,»

«Bütün vatandaşların aynı siyasal haklara sahip olmalarını»

sağlamanın, devletin vatandaşa karşı, başlıca görevlerinden olduğunu açıklar. Demokrasiden ayrılmamayı öğütlemekten geri kalmaz:

«Türkiye Cumhuriyetini yönetenlerin, **demokrasi esasında ayrılmamakla beraber**, devletçilik ilkesine uygun yürümleri bugün içinde bulunduğumuz durumlara, koşullara ve zorunluluklara uygun düşer.»

● Sorunların serbestçe söylenmesi ve tartışılmasını, Cumhuriyet'in temellerinden sayar. Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurucusu ve lideri Fethi Okyar'a yazdığı mektuptaki görüşleri şöyledir:

«Gençliğimden beri, sayılı kişilerin ve partilerin, ülkenin yararına olan düşüncelerini parlamento veya ulus önünde serbestçe söyleyebilecekleri, tartışabilecekleri bir sistemin taraftarıyım. Parlamentoda CHP ilkelerine benzeyen ilkelere bağlı, ulusun sorunlarını serbestçe tartışabilecek yeni bir partinin bulunmasını Cumhuriyetin temellerinden sayarım.»

Bilinen altı ilkeyi devrimin ve yeni Türkiye'nin temel ilkeleri saydığı için bu konuda büyük duyarlılık gösterir. Bu nedenle, yukardaki mektupta dikkati çeken, yeni partilerin «CHP ilkelerine benzeyen ilkelere bağlı» kısıtlaması, bu duyarlılıktan kaynaklanmaktadır.

Yaşamı boyunca, açık rejim doğrultusunda ilginç davranışlarda bulunması, dikkati çekecek ölçüdedir. Örneğin, kendisine sık sık «temelli» Cumhurbaşkanı olması önerileri yapılmıştır. Bu önerileri daima reddetmiş, bunun «**Ulus egemenliğini yerleştirici ve pekiştirici**» düşünceye ters düştüğünü söylemiştir.

Diğer ilginç bir örnek, Almanya ve İtalya'dan bir inceleme gezisinden dönen CHP genel sekreteri Recep Peker'in, o ülkelerin durumlarına özenen düşüncelerle hazırladığı CHP için yeni bir yönetmelik tasarısına karşı gösterdiği tepkidir. Atatürk'ün genel sekreterliğini yapmış olan Hasan Rıza Soyak, anı kitabında bu konuda şöyle yazar: «Bu ne sakat düşüncedir, bu nasıl zihniyettir? Görülüyor ki **varmak istediğimiz hedef**, henüz, en yakın arkadaşlar tarafından bile, zerre kadar anlaşılmış değildir.»

- Anti-demokrat istek ve davranışlara sürekli karşı çıkmış, vatandaşlar arasında ayırım olmaması gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır:

«Bizim gözümüzde, çiftçi, çoban, işçi, tüccar, sanatkâr, doktor kısaca herhangi bir toplumsal kurumda çalışan bir vatandaşın hak, çıkar ve özgürlüğü eşittir.» (1930)

- Fakat, «Takriri sükûn» kanunu, kuruluşlarından kısa bir süre sonra kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Partilerinin durumları karşısında nasıl bir yargıya varılabilir? «Atatürk Devrimi Sosyolojisi» kitabında **Kurt Steinhaus**, aynen şöyle der :

«Bütün bu olayların nedeni Mustafa Kemal'in anti-demokratik bir tutum göstermesine bağlanamaz. **Hiçbir zaman parlamenter demokrasinin karşısında olmayan Mustafa Kemal daima çok partili bir sistem öngörmüştür.**»

GÜVENLİK Mİ, ÖZGÜRLÜK MÜ?

- İktisadi kalkınmada amaç, sadece kişinin maddi refahı mıdır? Kişinin kişiliği ne olacaktır? İktisadi güvenlik

ve özgürlük arasında kesin bir seçme yapmak, bir tekini seçmek zorunluluğu var mıdır?

Unutmamak gerekir ki, her şeyden önce ülkenin bağımsızlığını kazanması, ona sahip olması temel koşuldur. Ülke, hangi koşullarda bağımsızlığını yitirmiştir? Örneğin:

«Osmanlı Devleti, egemenliğinden gerçek olarak yoksun bir duruma getirilmiştir. Bir devlet ki, kendi uyruğundaki halka koyduğu vergiyi yabancılara uygulayamaz; bir devlet ki, kendi gümrük resimleri ve her türlü vergi işlemlerini düzenleme hakkından alıkonulur; bir devlet ki, kendi yasalarına göre yargı hakkını yabancılara uygulayabilmekten yoksundur; o devlete, **bağımsız** denemez.» (1923)

İşte bu bakımdan, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi istenmekte, kalkınmanın sağlanması için devletçilik uygulamasına yönelinmektedir. Y.N. Rozaliev'in B.M. Dantsig'ten yaptığı aktarmada dendiği gibi, Türkiye'deki devletçiliğin ayırtedici özelliği; «ekonomik (ve siyasal) bağımsızlığın güçlenmesine yönelik olmasındadır.»

Fakat, ulusal egemenlik kazanıldıktan sonra, artık bunun dışında başka bir seçenek yoktur, olamaz, geriye dönmümez:

«Ulus egemenliğini almıştır. Ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan egemenlik hiçbir sebep ve suretle bırakılamaz, geri verilemez, devir edilemez.» (1921)

● Demokrasinin yaşaması için; «Bolşevik, ihtilâlcı siyasal sendikalizm ve çıkarların temsili nazariyeleri» nin tehlikeli olması nedeniyle, bu nazariyeleri; «ülke ve ulusumuz için uygun» görmeyen Atatürk için, kişilerin düşünce

özgürlüğü, her türlü yasaklamanın üstünde bir etkinliğe ve üstünlüğe sahiptir. Düşüncenin panzehiri ancak yine düşüncedir. Zora dayanan bir yasaklamanın sonuç vermesi bir yana, tersine tepki doğurması bile mümkündür. Atatürk, 1921 yılında, Büyük Millet Meclisinin gizli oturumunda Sovyet Rusya'dan gelen komünist düşüncelerin yasaklanması ve suç sayılması konusunda şunları söylediler :

«Bildiğiniz gibi, düşünce akımlarına karşı düşünceye dayanmayan kuvvetle karşılık vermek, o akımı yoketmedikten başka, konuştuğumuz herhangi bir kişiyle, herhangi bir insanla konuşulduğu zaman onun herhangi bir düşüncesini kuvvet zoru ile reddederseniz, o ısrar eder. İsrar ettikçe kendi kendini aldatmakta daha çok ileri gidebilir. Bundan dolayı, düşünce akımları, zor, şiddet ve kuvvetle reddedilemez. Tersine güçlendirilmiş olur. Buna karşı en etkili çare, düşünce akımına karşı düşünceyi oluşturmak, düşünceye düşünce ile karşılık vermektir. Bundan dolayı, komünizmin ülke için, ulusumuz için, dinimiz için kabul edilemez olduğunu anlatmak, yani kamuoyunu aydınlatmak en yararlı çare görülmüştür.» (1921)

Siyasal rejimin içeriğinde yer alan temel öğelerden birinin düşünce özgürlüğü olduğuna kuşku yoktur. Bu sözlerin anlamı, kendi düşüncelerine tam güven duyması bir yana, Atatürk'ün temel demokratik ilke olarak düşünce özgürlüğüne verdiği önemin kesin açıklamasıdır. Burada, Atatürk'ün siyasal kişiliğinin demokratik niteliği ve temel eğilimi açıkça görülmektedir.

● Kişilerin iktisadi güvenlik ve özgürlük arasında bir seçme yapmak zorunda kalmaları, içinde bulundukları or-

tam ve koşullardan kaynaklanır. Amaçlanan maddi gönen-
cin daha kestirme ve etkin gerçekleştirilmesinde özgür-
lüğün arka plana itilmesinin doğru ve isabetli olacağını
söyleyenlere, hem düşünce planında, hem de uygulama
planında çok rastlanır.

Atatürk döneminde belirli bir fikir akımını temsil eden
«Kadro» dergisi de, bu tür düşüncelerin doğru ve uygun
olacağını söyleyenler arasında yer almıştı. «Türkiye Üze-
rine Tezler» kitabında Yalçın Küçük de, Kadro dergisinin
bu konudaki tutumu hakkında aynı kanıya sahiptir.

Dergi'ye göre, herşeyden önce, «Türk devriminin de
ifade ettiğı iktisadi anlamların en başında, hiç kuşkusuz,
'ulusal sermaye birikimi' kaygısı vardır.» Bunun için de,
«bir yandan ulusal emeğı, ulusal bir iş seferberliğı içinde
harekete geçirerek, bugün tüketim yeteneğı bir bakıma
felce uğrayan iç pazarımızın gelişme yeteneğini son sını-
rına kadar yükselteceğiz.»

Bu sözlerin anlamı ve yöneltmek istedikleri yön açık-
tır. İktisadi güvenlik adını verdiğimiz iş, tercih edilmekte,
kişilere özgürlük dışında iş verilmekle yetinilmektedir.

● Artık tarihin malı olan aile ekonomileri ve tarımsal
feodal ekonomiler yanında günümüzün kollektivist eko-
nomileri, teknik bir deyişle, aralarında ayrımlar olmakla
beraber, temelde birer «ihtiyaç ekonomisi»dirler (*). Böyle
olduğı için de, tamamen şef ve senyör'ün veya Tepedeki
Adam'ın tek buyruğına bağılıdır. Halk, avantajları en yük-
seğı çıkarmak peşinde değildir. Bu nedenle, herşeyden
önce «güvenlik içinde yaşamak ve rizikoları azaltmak»
söz konusudur. Bu konuyla ilgili başka bir vesileyle be-
lirttiğimiz gibi, «Özgürlük ve güvenlik arasındaki seçim,

(*) İkinci bölümde bu konuya değinmek olanağını tekrar bulacağız.

güvenlik lehine yapılmıştır. Halkın zihniyeti iktisadi güvensizlik karşısında son derece duyarlı olduğu için özgür olmama önemli gözükmemektedir.»

● Oysa, Yeni Türkiye'nin siyasal rejiminin öngördüğü ve benimsediği temel özelliklerden biri, özgürlükçü olmaktır. Kişi ve toplum refahını sağlarken, kişiye kişiliğini kazandıran açık bir rejimi (= demokrasi) de hedeflemiş ve buna yönelmiştir. Kısaca, iktisadi güvenlik ve özgürlük arasında bir seçme yapmamış, ikisini de birlikte amaçlamıştır.

ULUSAL EKONOMİDEN ULUSLARARASI EKONOMİYE GEÇİŞ:

BAĞIMSIZLIK VE DAYANIŞMA

Bir ulusun bağımsızlığına sahip olması, en doğal hakkıdır. Bağımsızlık, ulusun onurudur. Bütün çabalar, bağımsızlığın elde edilmesi ve korunması içindir.

Yeni Türkiye, bu nedenle sanayileşmesini ve hızlı kalkınmasını gerçekleştirmek için devletçilik yolunu seçmişti. **J. Glasneck**'in deyişiyle «o haldé devletçilik, geri kalmış bir ülkenin kendi ulusal sanayiini kurmak için alınan ve anti-emperyalist ögeler taşıyan bir devlet önlemleri sistemi demektir. Kemal Atatürk ve Türk milliyetçileri, bu programla ve bununla sağlanan başarılarla, böylesi sorunlarla ancak ellinci ve altmışıncı yıllarda karşılaşan Asya ve Afrika'nın birçok genç ulusal devletine çok öncesinden örneklik yapmış oluyordu.»

Dünyanın kaçınılmaz ölçülerde bu yönde gelişeceğini çok önceden görmesi ve belirtmesi gerçekten dikkati çekicidir :

«Bugün, ufukta güneşin doğduğunu nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu uluslarının uyanışını da öyle görüyorum. Bağımsızlık ve özgürlüklerine kavuşacak olan daha çok kardeş ulus vardır. Onların yeniden doğuşu, kuşkusuz

ki, ilerlemeye ve gönence yönelik olacaktır. Bu uluslar bütün güçlüklerle, bütün engellere karşın zafer kazanacaklar ve kendilerini bekleyen bağımsızlığa kavuşacaklardır.» (1923)

Ayrıca, gelişme ve kalkınma konusunda ulusal çabaların uluslararası çabalarla tamamlanması ve birleştirilmesi de zorunludur :

«İktisadi kalkınma için her ülkede harcanan çabaların, akıllı ve iyi düşünülmüş uluslararası toplu önlemlerle tamamlanmasının zorunlu olduğunda bütünüyle anlaşılmış durumdayız.» (1933)

Ancak, bu dayanışmanın koşulları vardır :

«Bu alanda uluslararası olanakların her ulusa kendi özelliklerine uygun bir gelişme olanağı verecek biçimde birleştirilmesi gerektiğini ve dünyanın ekonomik gönenci hususunda herkes tarafından genellikle benimsenecek düşüncenin her ülkenin kendine özgü koşullar içinde ilerleme ve gönence erişme konusundaki hakkına uymak olduğunu her zaman söyledik.»

Dünyanın bir bütün olduğunu ve bir köşesindeki bir sıkıntının her yandan duyulmasının doğal bulunduğunu bilmek gerekir

«Dünyanın herhangi bir yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak gerekir.» (1937)

Bu düşüncenin insanları, ulusları ve hükümetleri ben-
cillikten kurtaracağını belirten Atatürk'e göre, insanların
mutluluğunu birbirleriyle kapışması bozar ve bunu

«İnsanları mutlu kılacağım diye onları bir-
birine boğazlatmak, insanlık dışı ve son dere-
ce üzüntü verici,» olarak niteler. (1931)

● Çağdaşlaşma, uygarlığı benimsemeyi ve uygar dünya-
ya katılmayı zorunlu kılar. Ancak, bu uygar dünya, nasıl
bir dünyadır?

«Ülkeler çeşitlidir, fakat uygarlık **bir**'dir ve
bir ulusun ilerlemesi için bu **tek** uygarlığa ka-
tılması gereklidir.»

Osmanlı İmparatorluğu bu hatayı işlemiş ve haritadan
silinmiştir :

— «Osmanlı İmparatorluğunun düşüşü, kendi-
sini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği
gün başlamıştır. Bu bir hata idi. Bunu tekrar-
lamayacağız.»

Yeni Türkiye'nin benimsediği ulusallık ilkesiyle bu Av-
rupa'ya bağlanma arasında bir çelişki var mıdır?

«Asla... Çünkü çağdaş olan Ulusallık ilkesi
uluslararası yayılmıştır.» (1930)

● Yalnız bir noktayı hiçbir zaman unutmamak gerekir.
İktisadi kalkınma, herşeyden önce ve daima, ulusun kendi
gücüne dayanmalıdır :

«Ulusal sınırlarımız içinde her şeyden önce
kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup
ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına ça-
lışmak; gelişigüzel aşırı emeller peşinde ulusu
oyalayıp zarara sokmamak» gerekir. (1927)

Uygar dünyadan ne bekliyoruz?

«Uygar dünyadan, uygarca ve insanca davranış ve karşılıklı dostluk.»

Uluslararası planda kurulan örgütlerde, ulusların eşitliğini gerçekleştirmek, uluslar arasındaki uyum ve denge nin koşulu sayılmalıdır. Örneğin : (1924)

«Milletler Cemiyeti'nin, güçlüler için bir baskı aracı haline gelmeyerek, uluslar arasında uyum ve denge sağlayacak»

bir kurum olarak gelişmesi gerekir.

İlerde değineceğimiz gibi, uluslar arasındaki eşitlik ve denge, dış sömürünün ana nedenini ortadan kaldırır. Ulusların bağımsızlığı, uluslararası dayanışma, çağdaş bir dünyanın temel niteliği ve sömürsüz bir uygarlığın simgesi olmalıdır.

İNSAN SEVGİSİ

● Aslında, bütün çabalar insan içindir; insana yöneliktir; daha refahlı bir insan ve toplum yaratmaktır. İnsanlar arasında ayırım yoktur. Yeni Türkiye, eskiden olmayan temel bir görüş değişikliğinin peşindedir.

«Türkiye'deki değişiklik, biçimde değil, ulusunun zihniyetinde görülmektedir. Bu döneme kadar belirtilmeyen inançlar, geniş anlamı ile belirmiştir. Emekçi olmayanların insandan sayılmaması, hakkı emeğe dayandırmak temel kuralı dikkate alındı.»

Çünkü unutmamak gerekir:

«Servet ve onun doğal sonucu olan gönenç, mutluluk yalnız ve ancak çalışanların hakkıdır.» (1923)

● İnsan çalışmasının ve emeğinin üstünlüğünü kabul eden Atatürk, yalnız kişisel değil, ulusal açıdan da bencil olmamayı öğütler:

«Elbet kendimiz için gerekli şeyleri düşüneceğiz ve gerekeni yapacağız. Fakat bundan sonra bütün dünya ile ilgileneceğiz.» (1937)

Unutmamak gerekir:

«Dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, bir başka yoldan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir.» (1937)

Çünkü:

«İnsanlığın tümünü bir vücut ve bir ulusu bunun bir parçası saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir.»

Bu nedenle, uluslar olanaklarını sadece kendilerine saklamamalıdır:

«Uluslar işgal ettikleri toprağın gerçek sahibi olmakla beraber, insanlığın temsilcileri olarak da o topraklarda bulunurlar. Onların servet kaynaklarından hem kendileri yararlanırlar ve dolayısıyla bütün insanlığı yararlandırmakla yükümlüdürler.» (1920)

Çünkü, asıl olan insanlığın mutluluğudur:

«Uluslar üzüntü ve tasa bilmemelidir. Şefhlerin görevi, yaşamı sevinç ve istekle karşılamak konusunda uluslarına yol göstermektir.» (1937)

Buna nasıl ulaşılabilir?

«İnsanları mutlu edecek tek araç, onları birbirine yaklaştırmak, onlara birbirini sevdirmek, karşılıklı maddi ve manevi gereksinmelerini sağlamaya yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın mutluluğu, ancak bu yüksek ülkü yolcularının çoğalması ve başarılı olmasıyla sağlanabilecektir.» (1931)

İnsanlık, savaştan uzak durmalıdır. Çünkü:

«Ulus hayatı tehlike ile karşılaşmadıkça, savaş bir cinayettir.» (1923)

Ancak, ulus için «**Savaş zorunlu ve yaşamsal**» olursa göze alınabilir.

Asıl olan barıştır ve barışın sürekliliğidir:

«Eğer devamlı barış isteniyorsa, kitlelerin durumlarını iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. Tüm insanlığın gönenci, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları, haset, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir.» (1935)

Üstelik, daha ileri giderek, gelecek kuşaklar için de çalışılmalıdır:

«Hayatta tam zevk ve mutluluk, ancak gelecek kuşakların onurlu varlığı, mutluluğu için çalışmakta bulunabilir.» (1937)

Ancak, bütün bunlar için, özlem derecesinde bir koşulun gerçekleşmesi gerekir :

«**Yurtta barış, dünyada barış.**»

Gerçekten, **S.N. Özerdim**'in deyişiyle, «Atatürk düşüncesinde en güçlü öge insanlık sevgisidir» demek, abartılmış bir yargı değildir. Rahatlıkla denebilir ki, İs-

met inönü, «İnsanlık idealinin âşık ve seçkin siması» derken, gelişigüzel konuşmuyordu. Belki de, Atatürk'ü en özlü biçimde tanımlıyordu. Çünkü Türk devrimi, insanı temel alan, insanı yücelten öze sahip bir devrimdir.

İKTİSADİ KALKINMA MODELİ

Buraya kadarki açıklamalarla, iktisadi kalkınma modelinin temel nitelik ve özelliklerini kapsayan çerçeve, ana çizgileriyle ortaya çıkmıştır, diyebiliriz. Kısa ve toplu olarak, beliren bu ilkeleri sergilemek olanaklıdır.

- **Müdahalecidir** : Az gelişmiş bir ülkenin iktisadi kalkınmasını gerçekleştirmesinde, devlet müdahalesi bir zorunluluktur. Ancak, bu müdahale gelişigüzel yapılmamalıdır. Bu nedenle,

- **Plancıdır** : Bütün çabalar etkin biçimde koordine edilmeli, kısıtlı kaynaklar savurganlığa uğramamalıdır.

- **Gerçekçidir** : Eldeki olanaklar daima gözönünde tutulmalı, hayal peşinde koşulmamalı, enflasyonun kişiyi ve toplumu yanıltan ve aldatan ortamından uzak durulmalıdır.

- **Eklektik (seçmeci) dir** : Kamu ve özel kesim ekonomik kalkınma hareketinde birlikte yer almalı, kamu veya özel kesim, ekonominin tümüne egemen olmamalıdır.

- **Eşitlikçidir** : Kişi çıkarlarının aynı derecede ve aynı eşitlik duyguları ile sağlanmasına çalışılmalı, «ulusal servetin dağılımında daha mükemmel bir adalet ve emek harcayanların daha yüksek refahı» ulusal birliğin korunmasında koşul sayılmalıdır.

- **Bağımsızlıkçidir** : Ulusal bağımsızlık hem amaç olarak hedef alınmalı, hem de korunması için ulusun bilinci duyarlı ve uyanık tutulmalıdır.

● **Açık rejimci'dir** : Özgürlükçü ve demokratik ilkelere yer aldığı siyasal içerik, açık rejimin alternatifi bile olmayan unsurları sayılmalıdır.

● **Hümanisttir** : İnsan sevgisi temel alınmalı, insanı yüceltmeli ve barışçı olmalıdır.

● **İç'te ve dış'ta sömürüye karşıdır** : Tam bir açıklıkla gerek sınıf emperyalizmine, gerek ulus emperyalizmine karşı çıkılmalı, her iki alanda emeğin üstünlüğü benimsenmelidir. Bununla beraber;

● **Uluslararası işbirliği ve dayanışmadan** kesinlikle kaçmamalı, dünyayı bir bütün, çeşitli organların oluşturduğu bir «vücut» saymalıdır.

*
**

Bütün bu özellik ve nitelikleriyle ortaya çıkan iktisadi kalkınma modeli hakkında daha bazı önemli sorunların aydınlığa kavuşmasında kesin yarar vardır. Şöyle ki, böyle bir model acaba;

— **Kalıcı mıdır, geçici midir?**

— **Orta yol mudur?**

— **Dinamik midir?**

— **Çağdaş mıdır?** Yoksa, belirli bir dönemin koşullarıyla ortaya çıkmış, yeterliliğini o koşullarda bulmuş ve böylece dönemini kapatmış mıdır? Kalkınma konusunda iktisadi sistemlerin günümüzde gösterdiği gelişim ve eğilimler karşısında ne gibi bir duruma sahiptir?

Bu soruların yanıtını, burada, şimdiden verme olanağı yoktur. Ancak, ikinci bölümde, iktisadi sistemlerin gelişimini ve bugün ulaştıkları aşamayı gördükten sonra, gerekli açıklamayı yapmaya; model hakkında toplu bir yorum ve değerlendirmeyi ortaya koymağa çalışacağız.

2

Uygulamalar ve Arayışlar

GİRİŞ

Atatürk'ün iktisadi düşüncesine temel olan unsurları açıkladıktan ve böylece iktisadi kişiliğini belirtmeğe çalıştıktan sonra, 1920-1940 döneminde yapılan uygulamaları ve arayışları **genel çizgileriyle** sergilemek ve Türk ekonomisinin bu zaman dilimi içinde görünümünü ve gelişimini ortaya koymak, yararlı olacaktır. Böylece, hem düşünce hem de eylem planındaki davranışların birlikte ele alınmasının, belirli bir bütünlüğün sağlanması yolunda etkili bir katkıda bulunacağı düşüncesindeyiz.

TÜRK EKONOMİSİ : 1920

Son yılları savaşlarla geçen Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sahneden çekilirken bıraktığı ekonomik kalıt hiç de iç açıcı değildir. Sanayi alanında pek varlık gösterememiş olan imparatorluk, savaş-

ların getirdiği maddi-manevi yüklerle ezilmiş, üreticilik niteliği hemen hemen kalmamış, ilkel düzeyde bir tarım ekonomisine sahipti. Yeni Türkiye, bağımsızlık savaşını da geçirdikten sonra, bu ekonomiyle yola çıkmak zorundaydı. Kalan miras, deyim yerinde ise, «reddi miras»ı gerektirecek düzeyde idi.

- Osmanlı İmparatorluğu, yaşamının sonunda çağının teknik değişmelerine ve sanayi hareketlerine ayak uyduramamış, tam anlamıyla tarımsal nitelikli azgelişmiş bir ekonomiye sahipti. Yeni Türkiye'nin imparatorluktan devraldığı bu ekonomi ile ilgili istatistikler çok az olduğu gibi, geçerliliği de oldukça kuşkuludur. Buna karşın elimizdeki sınırlı bilgilerle 1920'lerin ekonomik tablosunu çizmeğe çalışacağız.

- 1917 yılında **Dr. Ruppın** adındaki bir Alman iktisatçının hazırladığı rapordan yararlanan **Vedat Eldem**, elli yıl sonra Osmanlı İmparatorluğunun ulusal geliri hakkında hesaplamalara girmiş ve bazı sonuçlar çıkarmıştır.

Buna göre, imparatorluğun 1914 yılı ulusal geliri, cari fiyatlarla 22.393.000 kuruştur. 1889 - 1890 yılının ulusal geliri 100 kabul edilirse, 25 yıl sonra, 1914-1915 yılındaki gelişme oranı 156'ya ulaşabilmiştir. Çeyrek yüzyıllık bir dönemde % 56'lık bir artışı, bu dönemi kapsayan 25 yıla bölersek, yıllık artış ancak % 2 olmaktadır. Karşılaştırma yapılırsa, aşağı yukarı aynı dönemlerde, A.B.D. % 3,3; Almanya % 3,1; İngiltere % 2,4; Japonya % 4,1 artışlarını gerçekleştirmişlerdi.

Sağlanan yıllık % 2'lik artış gerçekten düşüktür. Dönemin son yılında gayrisafi milli hasıladan yatırımlara giden pay % 6,2 olması nedeniyle % 2'lik artış, aslında, doğal sayılmalıdır. Dikkat edilmesi gereken bir öteki nokta da, % 2'lik oranın brüt olduğudur. % 1 dolaylarında seyreden

nüfus artış hızı hesaba katılırsa, ulusal gelirdeki net artışlar yıllık % 1 dolayında kalmış demektir. 1914 yılında kişi başına 1072 kuruş gelir düşerken bunun İstanbul için 2080 kuruş olması, ulusal gelirde eşitlikten uzak bir paylaşımın varlığını göstermektedir.

● Tarım kesiminin ulusal gelir içindeki payının yüksekliği, ülkenin ağırlıklı tarımsal niteliğini açıkça ortaya koyacaktır. 22.393.000 kuruş olan 1914 yılının ulusal gelirinde tarım kesiminin payı 13.060.000 kuruştur. Oran olarak %58'i bulan tarım geliri, aslında bazı bölgeler hariç (İstanbul, Lübnan gibi), birçok bölgede % 58 oranını da aşmaktaydı. Tarım kesiminde çalışan nüfusun da ülke nüfusunun % 82'sini oluşturması, ülke ekonomisinin tarımsal niteliği hakkındaki yargıyı rahatlıkla doğrulayan bir göstergedir. Buna dayanarak, tarımın milli gelirdeki payının % 75'in üstünde olmasını kabul etmek gerekir.

● Çok büyük bir gecikmeyle sanayi alanında harekete geçen Osmanlı imparatorluğunda, bu alandaki faaliyetler, devlet, özel kesim ve yabancı girişimler tarafından yapılmıştır. 1915 yılında 22'si devlete ait olan 282 sanayi kuruluşu vardı. 18.000 işçinin çalıştırıldığı sanayi kesiminde ağırlık gıda ve dokuma sanayiindedir. Her iki dalın toplam içindeki payı % 27,7; ikisinin birden toplamdaki payı % 55,4'tür. 1915 yılında gıda sanayii toplam üretimin % 70,3'ünü, dokuma sanayii ise % 14,9'unu üretmişlerdir.

Bu sanayi tesislerinin % 81'i özel kesime; % 10,6'sı anonim şirketlere ve % 9,6'sı da devlete aittir. Ancak, bu kuruluşlardaki sermaye ve emeğin sadece % 15'i Türklerde olup, geri kalan % 85 yabancıların ve azınlığın elindedir.

İmparatorluktan yeni Türkiye'ye, devlete ait fabrikalardan ancak dört tanesi devredilmiştir. Ayrıca küçük, büyük,

fakat çoğunlukla pek elverişli durumda olmayan özel kesime ait 341 kuruluş da devredilenler arasındadır.

1923 yılında gayri safi milli hasıla içinde sanayinin payı % 13,2; imalât sanayiinin payı ise % 12,3'tür.

Kısaca, hafif sanayi denilen gıda, dokuma, dericilik gibi alanlarda yoğunlaşmış bir sanayi vardı. Ve bu sanayide küçük işletmeler hemen hemen tam bir çoğunluğa sahipti. Savaş sanayii hariç tutulursa, Bağımsızlık Savaşı'nın sonunda bu durumun daha da kötüleştiğini kabul etmek gerekir.

● 1838 tarihli İngiliz ticaret anlaşmasıyla giderek dış etkilerin tam bir baskısı altında kalan Osmanlı ekonomisi benliğini yitirmiş, yabancı tüketim mallarının serbestçe girdiği bir pazar durumuna girmişti. Ülkenin dışa bağımlılığı sürekli artma eğilimindeydi.

İthal edilen mallar, büyük çoğunlukla tüketim mallarıydı. 1914 yılında ithalatın içinde giyim malları % 31,1 oranına sahipken yatırım mallarının payı % 10'u aşmıyordu.

1914 yılının ithalat bileşimi:

- % 59,4 sanayi ürünleri (çoğunluğu tüketim malları)
- % 25 tahıllar
- % 7 hammaddeler
- % 8,6 diğer maddeler

biçiminde oluşurken, ihracatın bileşimi:

- % 45 tahıllar
- % 38,4 hammaddeler
- % 13 bazı mamul maddeler
- % 3,6 diğer maddeler

şeklindeydi. İmparatorluğun dış ticaret ilişkilerinde İngiltere daima başı çekerken, Almanya, Avusturya ve Fransa oldukça önemli paylara sahiptiler.

Tamamen dış pazarların etkisi altında kalan Osmanlı ekonomisinin dış ticaret bilançosu da daima açık vermiş ve açıklar giderek hızlanan bir tempo ile artma eğilimine girmiştir. 1900'de dış ticaret açığı 894.000.000 kuruş iken 1914'te 2.024.000.000 kuruşa ulaşmıştır. 1900 yılının indeksini 100 kabul edersek, 1914'te 226,1 olmuştur.

- Bu durum, Osmanlı devletinin dış borçlarını da sürekli arttırmış, «düyunu umumiye»nin kurulmasına kadar uzanmıştı. 1914 yılında dış borçların toplamı 153.700.000 Osmanlı lirasıydı ve devlet gelirlerinin % 28,2 oranını oluşturuyordu.

- 1910'da toplam 5 milyar 711 milyon kuruş tutan yabancı sermaye yatırımlarının yıllık gelirlerinin hemen hemen tümü dışarıya transfer edilmektedir. Dış ticaret açığı, borç faizi ve kârların gayrisafi milli hasıla içindeki oranı % 14,8'e ulaşmıştı. Yabancı sermayenin en çok ilgilendiği yatırım alanı demiryollarıdır ve tüm yabancı yatırımların % 58'idir.

- Banka faaliyetleri ve bankacılık yabancıların tekelindedir. Osmanlı Bankası, adı ile ilgisi olmayan yabancı bir kuruluştur ve Osmanlı Devleti'nin merkez bankası kimliğine sahip olmuştur.

Paris Üniversitesi'ndeki doktora tezinde **V. Colokotronis**, bilimsel tarafsızlıkla şöyle yazıyor:

«Türkiye'nin bankacılık örgütü hakkında bu konuyu 1920 hatta 1925 yılında yazmış olsaydık fazlasıyla üzgün ve sıkıntılı olacaktık. Çünkü o dönemlerde Türklerden gayri her ulustan olmak üzere ülkenin döviz kurları üzerinde spekülasyon yapmak ve Türkiye'de yerleşmiş kendi vatandaşlarını finanse etmekten başka birşey düşünmeyen birçok güçlü mali kuruluşun bulunduğu, fakat bu kurum-

ların Türkiye'ye hiçbir hizmet yapmadıklarını söylememiz gerekirdi.»

- 1920'lerde ülkenin demir, şeker, çelik üretimi yoktu. Türkiye'ye Düyunu Umumiye'den 86 milyon altın lira borç yüklenmişti. Bankalarda 1 milyon tasarruf mevduatı vardı. 4018 km.lik demiryolları, büyük çoğunlukla yabancıların elindeydi. Türk gemi tonajı 22.000 tonu zor buluyordu. Halkın sağlık durumu son derece kötüleşmişti. Köylünün % 14'ü sıtmalılı, % 9'u frengiliydi. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün belirttiği Ordu sağlık raporuna göre, % 72'si tifüse yakalanabilecek durumdaydı. Evlerin % 97'sinde tuvalet vs. yoktu. Maddeten ve manen çökmüş halkın % 7'si okur yazardı.

- Osmanlı İmparatorluğu sahneden çekilirken yerini yeni Türkiye almasaydı, kişi başına geliri 771 kuruş olan yerler Sevr antlaşmasıyla Türkiye'ye bırakılan bölgelerdi. 1914 yılında kişi başına ortalama gelir ise 1072 kuruştı.

UYGULAMALAR VE ARAYIŞLAR : 1923 - 1930

İşte bu ortamda ve bu koşullar içinde yeni Türkiye sahneye çıkıyordu. Hangi noktadan yola çıkıldığını bilmek, ulaşılan noktaların değerlendirilmesinde en geçerli ölçüyü oluşturacaktır. Yeni Türkiye, Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasıyla işin bitmediğinin tam bilincindeydi.

Şimdi, bu gelişimleri sergilemeye çalışalım.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Bağımsızlık Savaşı başarıyla sonuçlanmış, fakat, Lozan'da yeni Türkiye'nin tanınmasıyla ilgili konferans henüz en kızgın aşamasında iken, Cumhuriyetin ilânından sekiz ay önce İzmir'de geniş çaplı bir iktisat kongresi yapılmıştı. Çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi kesimlerini temsil eden 1135 kişi kongreye katılmıştı. 17 Şubat 1923 tarihinde açılışı yapan kongre, 4 Mart'ta, çeşitli kararlar dışında, genel nitelikli bir «İktisat Misakı»nı kabul ederek çalışmalarını bitirdi.

Kongre, çalışmalarına üç açış konuşmasıyla başladı. İlk konuşmayı bizzat Atatürk yaptı. İkinci konuşma İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, üçüncü konuşma Kongre başkanlığına seçilen Kâzım Karabekir tarafından yapıldı.

Yeni Türkiye'nin iktisat politikasını belirleyecek ve iktisadi kalkınmasını sağlayacak önerilerin saptanması için toplanan kongrenin önemini ve anlamını, Atatürk açış konuşmasında ortaya koyarken şöyle diyordu :

«İlk kez, böyle bir kongre toplanıyor. Ülkenin ihtiyacını, ulusun yeteneğini ve kudretli dünya ekonomisi organizasyonunu göz önünde tutarak gereken önlemleri saptamalısınız.

Aziz Türkiye'mizin iktisaden yükseliş yollarını aramak ve bulmak gibi vatanî, yaşamsal ve ulusal bir kutsal amaç için bugün burada toplanmış olan sizlerin, sayın halk temsilcilerinin huzurunda bulunmaktan çok mutluyum.»

Atatürk'e göre, halkın dertlerini halkın ağzından dinlemek, özlemlerini ülkeyi tanıyan halk temsilcilerinden işitmek, doğru yolun çizilmesinde temel olmalıdır:

«Sizler doğrudan doğruya ulusumuzu temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilerek geliyorsunuz. Bu nedenle, ülkemizin durumunu, ihtiyacını, ulusumuzun elemelerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması gerektiğini söyleyeceğiniz önlemler, halkın diliyle söylenmiş sayılır. Ve halkın sesi Hak'kın sesidir.»

Ayrıca, Atatürk, ısrarla ayrıcalık taşıyan yabancı şirketlerin ulusallaştırılması üzerinde duruyor, yasalara uygun olmayan rekabeti besleyen kapitülasyonlara son vermenin gerektiğini söylüyor ve böylece ulusal görüşü iktisat siyasetine temel yapma zorunluluğunu açıklıyordu.

Erzurum Kongresi, nasıl ulusal misak ve ulusal egemenliğe dayanan rejimi kurmuşsa ve bu nedenle tarihteki yüce yerini almışsa, İzmir İktisat Kongresi de:

«Gerçek kurtuluş demek olan iktisadi gelişme ve kalkınmanın ilkelerini saptayacak bir kongredir; tarihe öyle geçecektir.»

● **Karma iktisat** sözünü ilk defa dile getiren İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, iktisadın önemini ve ülkenin içinde bulunduğu gerçeği keskin biçimde vurguluyordu :

«Görünüşte ülke bizimdi. Fakat aslında Türkiye iktisaden bizden çok yabancıların ülkesi, bir sömürgesi idi.» Başta Atatürk, yeni yönetici kadronun tam duyarlılık gösterdiği ulusal egemenliği, iktisadi egemenlikle özdeşleştiren Mahmut Esat, dosdoğru şöyle diyordu:

«Ben ulusal egemenliği iktisadi egemenlik olarak anlarım.»

● Kongreye katılan dört grubun önerileri zaman zaman oldukça uzun tartışmalara neden olmuş ve kongrenin onayına sunulmuştur. Kesinleşen metinde, grupların ileri sürdükleri öneriler içinde reddedilenler bile, karşı oyların açıklanmasıyla birlikte yer almıştır.

● **Sanayi grubunun iktisat esasları** olarak kongrenin aldığı kararların bir bölümü şöyle toplanabilir:

● Koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayiinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara bağışıklık tanınması;

● Sanayiinin teşvik edilmesi;

● Ulaştırımda ucuz tarifelerin uygulanması;

● Sanayicilere kredi olanaklarının arttırılması ve kolaylıklar tanınması;

- Sanayi için gerekli eleman yetiştirecek teknik okullar açılması.

Tüccar grubu için başlıca öneriler :

- Bir ana ticaret bankası kurulması;
- Borsaların millileştirilmesi;
- Cuma günleri herkesin tatil yapması;
- Tekelciliğe karşı mücadele;
- Kömür üretiminin dış rekabetten korunması;
- İpotek karşılığı kredi verilmesi;
- İktisat öğretiminin yaygınlaştırılması;
- Haberleşme hizmetlerinde gecikmelerin önlenmesi;
- Ticaret ataşelikleri kurulması.

Çiftçi grubu için başlıca öneriler :

- Aşar'ın kaldırılması;
- Tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılması;
- Reji'nin kaldırılması;
- Tarımsal kredinin düzene sokulması;
- Yol vergisi gelirinin şose yapımına harcanması;
- Orman köyleri ile ilgilenilmesi;
- Hayvan hastalıklarıyla mücadele;
- Göllerde balık üretilmesi;
- Tarım alet ve makinalarının standartlaştırılması;
- Tamir atelyeleri kurulması;

- Pratik tarım derslerinin okul programlarına konması;
- Yüksek öğretim görenlerin bir süre köylere gönderilmesi;

İşçi grubu için başlıca öneriler :

- Amele yerine işçi denilmesi;
- Çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi;
- 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması;
- Gece çalışmalarında çift ücret ödenmesi;
- En az ücretin belediyelerce saptanması;
- Ücretlerin para olarak ve gününde ödenmesi;
- Hastalık nedeniyle çalışmayan işçinin ücret alması;
- Kaza ve hayat sigortası kurulması;
- Hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesi;
- Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması;
- İşçi çocuklarının geceli okullarda bedava okutulması.

KURUMSAL VE YASAL GELİŞMELER

Gerek zaman, gerek geniş bir kadro ile toplanması açısından İzmir İktisat Kongresi, temelleri atılmakta olan yeni Türkiye için anlamlı ve önemli bir aşama sayılmak gerekir. Bir ölçüde çiftçi grubunun ve fakat özellikle İstanbul tüccarının etkisi altında olan ticaret grubunun damgasını taşıyan iktisat kongresindeki öneriler ve kararların genel ve dilek nitelikli olduğunu söylemek mümkündür. Sanayiın teşvik edilmesi, üreticinin, ihracat tica-

retinin ve işçinin korunması ve demiryollarının geliştirilmesi doğrultusunda ana isteklerin toplandığı kongre, yeni Türkiye'nin 1931'lere kadar sürecek döneminin iktisat politikasını büyük ölçüde oluşturmuş ve yönlendirmiştir. Bu yönlendirmede liberal unsurlar ağır basmış, devletin genellikle bizzat yapması değil, devletin her alanda ekonomiyi, özellikle sanayii desteklemesi istenmiştir.

Kongre'den kaynaklanan yönlendirme sonucu, birçok kurumsal ve yasal önlemler alınmış, uygulanmaya konmuş ve böylece ülkenin fakirliği yenmesi beklenmiştir.

Şimdi, bu **gelişmelerin tablosunu kısa çizgilerle** belirtmeğe çalışalım.

İŞ BANKASI

Kurucularının başında Atatürk'ün bulunduğu İş Bankası, 26 Ağustos 1924 tarihinde bir milyon lira sermaye ile kurulmuş bir özel kesim kuruluşudur. 1927 yılında İtibari Milli Bankasıyla birleşerek kısa sayılacak sürede büyük gelişme göstermiştir. Celâl Bayar'ın ilk genel müdür olduğu Banka, devletin de geniş desteğini sağlamış ve

- Ulusal kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılamak;
- Ülkede tasarruf ve mevduatın gelişmesine önayak ve yardımcı olmak;
- Ülkede ulusal bankacılığı yaratmak ve geliştirmek, görevlerini üstlenmişti. Başarılı oldu. İktisat Kongresinin de önerdiği bir ana kredi kurumunun kurulması böylece gerçekleşti.

TÜRKİYE SANAYİ VE MAADİN BANKASI

Önemli adımlardan biri olarak, 19 Nisan 1925 tarihinde kurulmuş olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, hem

Osmanlılardan devredilen devlet girişimlerini geçici olarak yönetmek, hem de yenilerini kurmakla yükümlü kılınmıştı. Bankanın görevleri şöyle sıralanıyordu :

- Kendisine devredilmiş sınai kuruluşları, kurulacak şirketler onları devir alana kadar, yönetmek;
- İştirak suretiyle sınai kuruluşlar kurmak;
- Yalnız kendisi tarafından kurulup yönetilecek sınai kuruluşlar kurmak;
- Bizzat veya iştirak yoluyla maden imtiyazı almak ve işletmek;
- Kuruluş amacına aykırı düşmeyen her çeşit banka işlemleri yapmak.

DEVLET SANAYİ OFİSİ

Sanayi ve Maadin Bankası, 3 Temmuz 1932’de elindeki fabrikaları Devlet Sanayi Ofisi adını taşıyan yeni bir kuruluşa devrederek ortadan kalkar. Aşağıda sıralanan görevleri, bizzat devlet yapsın biçiminde özetlenebilen devletçiliğin ilk çizgilerini taşıması açısından dikkat çekicidir :

- Halen mevcut ve bu kanunla kurulan Sanayi Ofisi’nin kurulmasına kadar Sanayi ve Maadin Bankası’na yönetilmekte olan devlet fabrikalarını devralıp yönetmek;
- Bakanlar Kurulunca kurulmaları kararlaştırılan yeni sanayileri kurmak;
- Yerli ham maddelerin imal kabiliyetini arttıracak ve sürümünü sağlayacak araştırmalar yapmak ve denemelerde bulunmak;
- İktisat Bakanlığı’nca hazırlanıp Bakanlar Kurulu’na onaylanacak bir tüzüğe göre, yönetimi kendisine dev-

redilmiş kurumları yönetmek, yıllık bütçe ve faaliyet programlarını düzenlemek.

TÜRKİYE SANAYİ VE KREDİ BANKASI

Sanayi ve Maadin Bankası, elindeki fabrikaları Devlet Sanayi Ofisi'ne devrettikten sonra, ikinci bir kuruluşun daha doğmasına neden olmuştur. Daha doğrusu, işletmecilik fonksiyonu Sanayi Ofisi'ne verilirken, bankacılık fonksiyonu için 7 Temmuz 1932'de Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası adını almıştır. Banka sanayie ve esnafa kredi vermek, teşvik önlemleri uygulamak, kamu ve özel kesimi birlikte desteklemek gibi görevler üstlenmiştir.

GERÇEKLEŞTİRİLEN DİĞER KURUMLAR VE YASALAR

Özel girişimin pek yeterli varlık göstermediği bu dönemde devlet tarafından gerçekleştirilen ve uygulamaya konulan bazı girişimler dikkati çekmektedir. Kısaca belirtelim :

- Eski reji idaresinin satın alınarak, barut ve patlayıcı maddeler tekelinin kurulması ile «Tütün İdare-i Muvakkatesi»; (1925)

- İspirto ve alkollü işçiler tekeli (1926)

- Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi (1927)

- İktisadi verilerin toplanması ve değerlendirilmesini sağlamak için Başbakanlığa bağlı olarak kurulan «İstatistik Genel Müdürlüğü» (*) (1926)

(*) 1927 yılında nüfus, sanayi ve tarım sayımları bu müdürlük tarafından gerçekleştirilmiştir.

- **Ziraat Bankası**'nın, 1924 yılında, her türlü banka işlemleri yapmaya yetkili kılınması.

- 1926 yılında, ipotek karşılığı konut kredisi veren **Emlâk ve Eytam Bankası** kurulması

- 120 milyon dolaylarında olan yeni Türkiye'nin **ilk bütçesinin** 1 Mart 1924 tarihinde uygulamaya konması

- Ticaret ve Tarım bakanlıklarının birleşmesiyle «**İktisat Vekâleti**»nin kurulması (1928)

- Ticaret ve Sanayi Odalarının yasal nitelik kazanması (1925)

- Uzun hazırlıklardan sonra «**Gümrük Tarife Kanunu**»nun yürürlüğe konması (1929). Bu, yeni Türkiye'nin önemli aşamalarından biri sayılmak gerekir. Lozan antlaşmasına ek olarak hazırlanan «Ticaret Mukavelesi Antlaşması» gereğince, 6 Ağustos 1929 tarihine kadar 1 Eylül 1916 yılında yürürlüğe giren gümrük tarifesinin uzatılması kabul edilmişti. Bu nedenle gümrük tarifeleri alanında beş yıl süreyle herhangi bir değişiklik yapma durumu söz konusu değildi. Ancak, bu kısıtlama 1929 yılının Ağustosunda son bulduktan sonra, iç sanayii himaye edebilecek yasal olanaklar doğmuş ve uygulamaya geçilebilmiştir.

- Yabancı esham ve tahvil işlemlerini Maliye Bakanlığı iznine bağlayan ve Türkiye'de ilk döviz kontrolünü getiren «**Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları**» kanunun çıkarılması (1929)

- Türk parasını koruma amacıyla esham, tahviller ve işlemleri hakkında Bakanlar Kurulu'nu her türlü önlem almaya yetkili kılan «**Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun**»un kabulü (1930). Bu yasa gereğince, ilk olarak ithalat lisans ve kontenjanlara bağlandı ve dışarıya para çıkartma yasaklandı.

- Para piyasasını düzenlemek, hazine işlemlerini görmek, hükümetle birlikte çalışarak para istikrarını sağlayacak önlemleri almak ve iskonto oranlarını saptamak görevleriyle yükümlü **Merkez Bankası Kanunu**'nun kabulü. (1930)

- İhracata verilen önem nedeniyle yurt içinde ve yurt dışında satılacak malların denetim görevini hükümete veren «**Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabe ve Korunması Hakkında Kanun**» çıkarılması (1930)

- Yeni kurulacak özel teşebbüsler ve maden işletmelerine büyük avantajlar sağlayan «**Teşviki Sanayi Kanunu**» (1927). 25 yıllık yürürlük süresi verilen bu yasa ile, parasız arazi verilmesi; hammadde, makine ve donatıma tanınan gümrük bağıışıklığı, belediye resim harçlarından ve kazanç vergisinden bağıışıklıklar gibi önemli kolaylıklar sağlanmışır. Ayrıca, Devlet, Belediyeler ve Özel İdareler ile bunlara ait işletmeler ve bu yasadan yararlanan diğer kuruluşlar, ihtiyaçlarını benzeri ithal mallarından % 10 yüksek de olsa, yerli malları ile gidermek zorundadırlar. Bir diğer önemli kolaylık da, sanayi teşebbüslerinin kurulmasında gerekli şeylerin (makine, alet, inşaat malzemesi gibi) Türkiye içinde demir ve deniz yollarında % 30 indirimli taşınmasıdır.

AŞAR'IN KALDIRILMASI

Yeni Türkiye'nin gerçekleştirdiği çok önemli ve cesur girişimlerinden biri, aşar'ın kaldırılmasıdır. Kelime anlamı onda bir demek olan aşar, uygulamada halk için eziyet ve baskı yaratıyor ve vergi oranını yüzde elliye kadar yükseltiyordu. Toplam devlet gelirinin % 20'sini aşan ve ilk bütçeye 27 milyon gelir sağlayan bu vergiye Şubat 1925'te son verilmiştir. Böylece, toplam vergi geliri içinde tarımın

payı % 33'ten % 10 oranına düşürülmüş, bu vergiden yılmış olan köylü büyük bir soluk almıştır.

ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ

Danışma niteliğini taşıyan ve Türkiye’de «iktisadi gelişmeyi hızla sağlamak ve bu konuda beliren güçlükleri giderme olanaklarını aramak» amacıyla, onursal başkanı başbakan olan Âli İktisat Meclisi, 1927 yılında kurulmuş ve 24 üyeden oluşmuştur. Altı ayda bir 15 gün için toplanan ve gündemi başbakanlıkça saptanan Meclis’in ilginç bir bileşimi vardır. On bir iktisatçı, iktisatla ilgili kurumlardan on iki uzman ve bir de Silahlı Kuvvetler’den gelen temsilci ile oluşan Âli İktisat Meclisi, yaptırım gücü olmamasına karşın düşünce ve davranış olarak çok önemli bir girişimdir. Aslında, Meclise verilen görevler de çok dikkat çekicidir :

- Hükümetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş vermek;
- İktisadi mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli öneriler halinde hükümete sunmak;
- İktisadi ihtiyaçlar hakkında araştırmalar yapmak;
- Çeşitli iktisat akımlarını inceliyerek Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye’ye etki derecelerini araştırmak.

1935 yılında kaldırılan Meclis’in raporları, devrin ekonomisini ve sorunlarını incelemek isteyenler için, önem derecesi ön sırada yer alan kaynaklardan sayılmak gerekir.

İKİNCİ SANAYİ KONGRESİ

Ulusal sanayiimizin gelişme yollarını aramak ve göstermek amacıyla, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin

daveti üzerine 22 Nisan 1930 tarihinde toplanmıştır. 1923' den beri güdülen politikanın istenilen sonuçları vermemesi ve özellikle 1929 yılında dünyayı sarsan büyük iktisadi bunalımın patlak vermesi, temelden değişik bir tutumun ele alınmasını zorunlu noktaya getirmişti. Yeni bir politikanın uçları görünüyordu. Türk sanayiinde,

- Hammadde ihtiyacı;
- Sermaye ve kredi sorunları;
- Vergi sorunları;
- Teşviki Sanayi Kanunu;
- Sanayi eğitimi;
- Rasyonalizasyon ve standardizasyon sorunları;
- Ulaştırma sorunları.

gibi sorunların ele alındığı kongre, Türkiye İktisat Kongresine oranla çok daha yüksek sınai nitelikli bir görünüm sahibidir. Yakın geleceğin birçok karar ve uygulamaları, kongrenin verdiği sonuçlardır. Asıl önemlisi, bir politika değişikliğinin ciddi habercisidir.

Geçirilen süre ve yeni koşullar devletin destek olması yerine devletin bizzat yapmaya yönelmesini zorunlu kılıyordu. Denebilir ki, yakın geleceğe ait gündemin ilk maddesi belirlenmişti.

● Sanayi Kongresinin hemen ardından hükümetin hazırladığı 21 Mayıs 1930 tarihli İktisadi programın, Büyük Millet Meclisi'ne sunulması, politika değişikliğinin somutlaşan ilk göstergesi sayılabilir. Meclise sunulan iktisadi programın girişinde, devletin ekonomiye müdahale etmesi, ekonomiyi düzenleyici rolünü yüklenmesi açık olarak belirtilmekteydi.

TÜRK EKONOMİSİ : 1930

Bağımsızlık Savaşı'nın içinde ve sonrasında ekonominin taşıdığı önemin ağırlığı kabul edilmiş ve hatta gerçek bağımsızlığın ana koşulu sayılmıştı. İzmir İktisat Kongresi'nde yeni Türkiye'nin arayışı, iktisat politikasının nasıl bir biçimde oluşacağını saptamaktı. Devletin bizzat yapması yerine devletin her türlü iktisadi çabaya destek olması ilkesi, İzmir Kongresinin çoğunluk kazanan ana düşüncesi olmuştu, denebilir. 1930'ların ilk yıllarına kadar, kullanılan yaygın deyimle, liberal bir politikanın büyük ölçüde egemenliği sürmüştü ve bu tarihlerde, devletin destekleyici olması yerine devletin bizzat yapması politikasına atlanmış, yine yaygın bir deyimle, devletçilik dönemi-ne geçilmiştir.

Liberal denilen dönemin sonunda Türk ekonomisi hangi aşamaya ulaşmıştır? Genel ve somut çizgilerle dönemin iktisadi tablosunu çizmeye çalışalım.

- Özlemlerle dolu ve bu özlemleri gerçekleştirme çabası içinde bulunan Yeni Türkiye'nin ilk dönem süresinde gayrisafi milli hasılası yaklaşık bir misli artmış durumdadır. 1938 yılı fiyatlarıyla GSMH'nin gelişim çizgisi aşağıdadır:

1923 — 1929
(Milyon TL. olarak)

YIL	TL.
1923	633.1
1924	758.4
1925	846.2
1926	981.8
1927	892.3
1928	990.9
1929	1150.1

Yukarıdaki seride, yükselen bir gelişim çizgisinin 1927 yılında kırıldığı görülmektedir. Bu düşmenin nedeni, aynı yıl dünya tarım malları fiyatlarındaki düşmenin büyük ölçüde iç piyasaya yansımasıdır. Tarımsal bir yapıya sahip olmasına karşın dış etkilerin olumsuz sonuçları 1930 ve 1931 yıllarında da kendini göstermiştir. 1929 dünya bunalımının Türkiye'ye yansımaları sonucu, 1930 yılında GSMH % 23 ve 1931 yılında ise % 12 gerilemiştir. Cari fiyatlarla ortaya çıkan bu gerilemeye karşın, sabit fiyatlarla GSMH, 1930'da % 4,1; 1931'de ise % 6.5 yükselmiştir. Fiyatlarda görülen çok hızlı düşüşler cari ve sabit fiyatlar arasındaki bu sonucu çıkartmıştır. Ayrıca, kesimler içinde, tarım kesiminin, diğer kesimlere oranla, en çok etkilendiğini ve olumsuz sonuçları yüklenmek zorunda kaldığını belirtmek gerekir.

● Gayrisafi milli hasılanın hızlı denebilecek biçimde artmış olmasına karşın, ekonominin yapısında, yine de tarımın ağırlıklı payı devam etmektedir. Nüfusun % 75'ten fazlası kırsal bölgelerde yaşamını sürdürmekte ve tarım kesiminin ulusal gelir içindeki payı % 67'lere varmaktadır. (1927)

Tarımın yapısı da iç açıcı olmaktan henüz uzaktır. Ekilen toprak, % 5 oranındadır. Ekilebilir toprak oranı ise

% 32'dir. Aile başına düşen ekilen toprak alanı 25 dönümdür. (1927) Büyük ölçüde içe dönüktür ve ülkenin pazarına tam anlamıyla açılmamıştır. Bu sonuçta, bir ölçüde ulaşım güçlüklerinin etkisini aramak gerekir.

● **Sanayi kesimine** gelince, genel olarak tarımsal maddeleri işleyen küçük işletmelerin ağırlıklı önem kazandığı bir yapıya sahiptir.

Türkiyedeki 65.245 işletmenin tarım alanındaki payı % 43.59 oranındadır. Bunu, % 22.61 ile izleyen maden sanayii ikinci büyük grubu oluşturur. (1927) Tek kişi çalıştıranların oranı % 35.74; 2 - 3 kişilik işletmelerin oranı %35.76'dır. İkisinin toplamı % 71.5 oranındadır. Bu rakamlar küçük boyulu işletmelerin ne kadar yaygın olduğunu açıkça gösterir. 100'den fazla işçi çalıştıran işletmeler ise sadece % 0.24'tür. Motor gücü kullanmayanların oranı % 95.68'e ulaşır. Tarım sanayii kesiminden oluşan üretim değeri % 65, dokuma sanayiindeki % 18'dir. Aynı şekilde, hammaddenin % 66'sı tarım sanayiinde, % 17'si dokuma sanayiinde kullanılmıştır.

1930 yılında, sanayinin GSMH içindeki oranın % 11,4; imalat sanayiinin % 10,3 tür.

1927 sanayi sayımının sonuçlarına bakılırsa, işletme sayısında, 1921 yılına oranla, % 30, işçi sayısında da % 60 artış gerçekleşmiştir. Bu rakamlar, bir kıpırdanmanın varlığını gösterebilir. 1932 yılında Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan firma sayısı 1473'e yükseldi ki bunun 341 tanesinin kuruluşu 1923 yılının öncesine aittir.

● Devlet bütçelerinde denklige önem verme eğilimi giderek artmış, 1926-27 döneminden itibaren gerçekleştirilmiştir. Bu tarihe kadar bütçelerin açık verdiği ve 1925-26 döneminde % 23 oranına kadar ulaştığı görülüyordu. Bütçelerin gelir - gider farkları: (Milyon TL.)

- 1925-26 döneminde – 90.1
- 1926-27 döneminde + 0.2
- 1927-28 döneminde + 0.1
- 1928-29 döneminde 0

olurken, bu bütçelerin gerçekleşme açısından gösterecekleri gelir-gider farkları ise:

- 1925-26 döneminde – 39.8
- 1926-27 döneminde + 8.2
- 1927-28 döneminde + 3.2
- 1928-29 döneminde + 21.0

olmuştur. Denk bütçe konusundaki duyarlılık devam edecektir.

Bağımsızlık savaşı sürerken dahi yeni emisyonu gidilmemişti. Bu tutum, Atatürk döneminin çok tipik davranışlarından biridir. Türk lirasının değerinde yıllık ortalama % 4 dolaylarında bir düşme olduğu görülmesine karşın, geçinme indekslerinde,

- 1926 yılında % 1.7
- 1927 yılında % 6.6
- 1928 yılında % 13.5

oranlarında artışlar sağlanmıştır.

● Banka mevduatının milli gelirdeki oranında da artışlar gözlemlenmiştir. 1923 yılında bu oran % 0.39 iken, 1929'da % 3.30 ve 1930'da % 3 olmuştur.

● Fiyat artışları 1924-25 döneminde % 12,5, 1925-27'de ise % 2 olmuştur.

● Ulaştırma alanına özenli bir önem verildi. Osmanlı İmparatorluğundan ve yabancı şirketlerden 4018 km. lik demiryolu devralındı. 1923-1933 döneminde 2213 km. yeni demiryolu yapıldı. 13.885 km. lik iyi kötü şoseler, 27.850 km. ye çıkarıldı. Devletleştirilen demiryollarının % 12,7'si İngiliz; % 19,8'i Fransız; % 67,5'i Alman şirketlerindendi.

● Dış ticaretin gösterdiği gelişme, hep açık yönündedir. Lozan Antlaşması gereğince, gümrüklere dokunulamasının son yılı olan 1929 yılında ithalatın gösterdiği büyük sıçrama, açığı rekor düzeye ulaştırmıştı: (Milyon TL.)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	AÇIK
1923	84.7	144.8	60.1
1924	158.9	193.6	34.7
1925	192.4	241.6	49.2
1926	186.4	234.7	49.3
1927	158.4	211.4	53.0
1928	173.5	223.5	50.0
1929	155.2	256.3	101.1

Dolar hesabıyla açıklar şöyledir (Milyon)

YIL	DOLAR
1923	36.1
1924	18.1
1925	26.3
1926	25.0
1927	27.1
1928	25.4
1929	48.8

Bu açıklar, 1930 yılından itibaren kalmış :

1930 yılında +	3
1931 yılında +	0
1932 yılında +	9
1933 yılında +	12

milyon dolar fazlalık vermiştir.

Türkiye'nin ilk yıllarda (1925) dış ticaretini yoğunlaştırdığı ülke, İtalyadır. İtalya'ya ihracatımız % 26.1, ithalatımız % 18 oranındadır. İkinci ve üçüncü sırada Almanya ve İngiltere gelir. Dönemin sonunda Almanya ilk sıraya yerleşecektir.

- Ekonominin tarımsal niteliği, ithalat ve ihracatın bileşiminde yansımaktadır.

İhracatta:

	1923	1928
Tarım Malları	% 94	% 96
Maden Malları	% 3	% 2
Sanayi Malları	% 3	% 2

İthalatta ise

	1923	1928
Yatırım Malları	% 6	% 15
Tüketim Malları	% 81	% 64
Hammaddeler	% 13	% 21

Bu göstergelerde, özellikle ithalatın bileşiminde tüketim payının azaltılması, yatırım ve hammadde payının artırılması eğiliminin belirlediği göze çarpmaktadır.

Ödemeler bilânçosu da devamlı açık vermektedir (Milyon TL.)

Yıl	Aktif	Pasif	Fark
1926	280	283	– 3
1927	261	273	– 12
1928	255	270	– 15

Yukarıda belirtilen özel nedenin etkisiyle 1929'daki açık 82 milyona ulaşmıştır.

UYGULAMALAR VE ARAYIŞLAR : 1931 - 1938

● 1923 yılından itibaren uygulanan iktisat politikası, bazı olumlu gelişmelere karşın, istenilen düzeye ulaşmaktan uzak kaldı. Devletin bizzat yapmasından çok, devletin desteklemesiyle biçimlenen iktisat politikasında, liberal olarak adlandırılabilen bir ortamda özel kesimin ekonomiyi kalkındırma yükünü taşıyamıyacağı anlaşılmıştı. Bu sonucun ortaya çıkmasını, belki de, doğal karşılamak gerekir. Azgelişmiş bir ülkenin bütün nitelik ve özelliklerine sahip ve tükendirici bir savaştan çıkmış bir ekonominin çeşitli darboğazlar ve yetersizlikler içinde olması kaçınılmazdır. Olumsuz iç iktisadi yapısı yanında ve buna ek olarak iç siyasetteki yeni gelişmeler ve büyük çaplı dış etkiler iktisat politikasında keskin sayılabilecek bir değişikliği oluşturmuş ve hızlandırmıştır. Bu yeni oluşumu ve hızlandıran nedenleri toplamakta yarar vardır.

YENİ POLİTİKANIN NEDENLERİ

● Lozan antlaşmasının getirdiği sınırlamalar, yerli sanayii 1929 yılına kadar gümrükler yoluyla koruma altına almak olanağını vermiyordu. 1929 yılına yaklaştıkça, ithalat eğiliminin artmasının ve özellikle bu artışta tüketim maddelerinin büyük yer tutmasının, ekonominin harekete geçmesini engellemekte etkili olduğunu kabul etmek gerekir.

● Ekonominin uzun yılların gelir ve tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan sermaye birikiminin çok kısıtlı oluşu, hem özel kesimin büyük çaplı yatırımlara girişmesini, hem de devletin bu girişimleri kolaylaştıracak altyapı yatırımlarını yapmasını büyük ölçüde sınırlıyordu.

● Vasıflı işçi ve teknik eleman yetersizliği yanında bizzat «müteşebbis» tipinin hemen hemen olmaması da, önemli bir kısıtlamaydı.

● Bütün bu yetersizliklerin ve darboğazların oluşturduğu ortam içinde dönem sonuna doğru dünyayı sarsan 1929 bunalımının ortaya çıkışı, hızlı yayılışı ve olumsuz etkilerinin Türkiye'ye yansımaları, yeni bir iktisat politikasının benimsenmesini hem kolaylaştırmış, hem de zorunlu kılmıştır.

DÜŞÜNCE PLANINDA GELİŞMELER

● Düşünce planında da aynı doğrultuda gelişmeler başlaması dikkat çekicidir ve bunu rastlantı kabul etmek doğru değildir. Devrin Başbakanı İsmet İnönü şöyle diyor: «Ülkenin muhtaç olduğu sanayi örgütü, araçları devletin yardımcı gözetimi hatta doğrudan teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilir». «Bir devlet tekeli ve devletçilik aleyhinde hayal kuran nice müteşebbisler görmüşümdür ki, mevsimi gelince, tekellerin piyasaya müdahale etmesi için bütün idraklerini sarfederler». Ayrıca, İnönü, devlet müdahalesi konusunda bir yargısını da kesin olarak açıklamakta sakınca görmüyordu «Bir işin özel kesime veya devlete ait olması, o işin talep ettiği maddi olanaklarla ölçülemez.»

● Devletin müdahale etmesi ve sanayileşme hareketinde bizzat müteşebbis olarak rol almasının nedenleri, İktisat Bakanlığının 1933 Aralık ayındaki raporunda da il-

gınc biçimde sayılmaktadır. Celâl Bayar'ın İktisat Bakanı bulunduğu bu tarihte bakanlığın raporu şöyle diyor

«Bizde bugün, geniş ölçüde bir iktisat devrimi gerçekleştirilebilecek araçların ihtiyaca oranla istenilen derecede bulunmaması devleti, vakit kaybetmeksizin, ülkenin iktisadi gelişmesinin gerektirdiğı önlemlerle fiilen ilgili olmaya zorunlu kılmaktadır.

Ozellikle bir noktayı belirtmek isterim; büyük sanayici ülkeler aralarındaki bütün iktisadi ve siyasal çekişme ve uyuşmazlıklara karşın tarımcı ülkelerin piyasalarına ege-men olma davasında birliktirler.»

Bu ana nedeni güçlendiren başka etkenler de vardır :

a) Devam eden genel bunalım nedeniyle giderilmesi gittikçe güçleşen döviz sıkıntısı;

b) Hammaddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatları karşısında Türk işçi ve çiftçisine daha kârlı iş alanları bulmak düşüncesi;

c) Genel konjonktür nedeniyle muhtaç olacağımız makine ve aletlerin çok uygun mali koşullarla sağlanmasının mümkün olması ihtimalleri.

● Bütün bunların dışında, devletin bizzat yapması politikasının benimsenmesini kolaylaştıran, daha doğrusu bu konuda cesaret verici bir gelişmenin varlığı da göze çarp-maktadır. Şöyle ki;

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın yönetimine verilen fabrikalardan (*) başarılı sonuçlar sağ-lanmıştır. Banka dört fabrikaya 4.089.000 lira yatırmış, 1931 bilançosunda 3.877.000 TL. kâr göstermiştir. Sabit ve döner

(*) Bu fabrikalar : Feshane Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma; Beykoz Deri ve Kundura; Hereke İplik ve Yünlü Dokuma.

değerleri, 2.914.000 TL.'ndan 8.512.000`TL.'na çıkarmıştır. (1933)

Denebilir ki, devletin yaptığı işletmecilikte bu denli başarı sağlanması, yeni yola girmek konusunda yöneticilere büyük moral gücü vermiştir.

- İç siyasal gelişmelerin de yeni doğrultunun çizilmesinde büyük etkisi olmuştur. 1930 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin (Fırkası) karşısında muhalefet olarak faaliyete geçen Cumhuriyetçi Serbest Fırka, liberal politikayı benimsemiş görünüyordu. Daha doğru deyişle, halkın değerlendirmesi bu yönde geliyordu.

Böylece, yeni bir parti'nin varlığı ve devlet müdahalesine karşı olması, iktidar partisini savunmaya itmiş ve siyasal yelpazedeki yerini açıklama zorunda bırakmıştı. Bu hızlandırıcı etkiyle, 30 Ağustos 1930 tarihinde Başbakan İnönü ilk defa «ılımlı devletçilik» deyimini kullanıyor ve partisinin konumunu ortaya koyuyordu.

- Atatürk, 1931 yılının Ocak ayında İzmir'de yaptığı konuşmada «fırkamızın izlediği program, iktisadi açıdan devletçiliktir» diyerek iktidar partisinin konumunu adeta onaylamış ve bundan sonra 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan 3. Kurultay'da CHP'nin tüzük ve programına Devletçilik ilkesi de girerek, partinin altı ok'u tamamlanmıştır.

EYLEM PLANINDA GELİŞMELER

- Bu gelişmeler ortaya çıktıktan ve iktidar partisinin tüzük ve programında devletçilik, ilke olarak yer aldıktan sonra, tartışmaların yoğunluğu artmakla beraber, yönü değişmiştir. «Liberal mi, devletçi mi?» tartışması, yerini büyük ölçüde, kabulü açıklanan bu ilkenin uygulama alanındaki biçiminin nasıl olması gerektiğine bırakmıştır.

● «Kadro» dergisi, büyük işletmelerin devlet tarafından kurulup işletilmesini, küçük işletmelerin özel kesime bırakılması halinde dahi, ekonomide plan fikrinin hâkim kılınmasını ve devlet eliyle sanayileşmeyi isterken, «İş Bankası» grubu, daha esnek bir sanayileşme yolu önermektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nden gelen teknik bir heyetin raporu ile iktisadi kalkınmada sabırlı olunmasını öğütleyen Amerikan Kemmeren Raporu'nu da bu tartışmaların içinde kabul etmek mümkündür.

BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI

Bu gelişimler sonunda, devletin bizzat yapma aşamasına geldiği ve bu davranış içine girdiği görülmektedir. Başarılı sayılamıyacak ilk dönemden sonra devletin, gerek sanayie öncelik tanınması, gerek yeni sanayilerin kurulmasında öncülük görevlerini yüklenmesi, yeni dönemin niteliklerini oluşturmaktadır.

Sanayie öncelik tanınması ve devletin öncülük etmesi, sanayileşme hareketinin planlı bir biçimde yürütülmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planları hazırlandı.

1931-32 yılları arasında hazırlanan ve Mayıs 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş yıllık Sanayi Planı ile hem ülke ihtiyacının giderilmesi hem de hammaddeleri ülkede bulunan sanayi işletmelerinin kurulması amaçlanmıştır.

Sanayi planıyla kurulması öngörülen kollar beş büyük grupta toplanmıştı

- Dokuma (Pamuk, Kendir, Yün)
- Maden (Demir, Kömür, Bakır, Kükürt)
- Sellüloz (Sellüloz, Kağıt, Karton, Suni İpek)

- Seramik (Şişe, Cam, Porselen)
- Kimya (Süperfosfat, Sudkostik, Klor)

Planın uygulanması sonucunda on altı fabrika kurulmuş ve faaliyete geçirilmiştir. Günümüz anlamında bir kalkınma planı olmamasına karşın Türkiye için önemli sonuçlar yaratmıştır.

- Dikkat edilirse, ülke, kurulan sanayi dallarının hammaddelerine sahiptir. Bu sanayi malları ithal edilmekteydi. Bu ithalatın değeri ise toplam ithalatın yaklaşık % 50'sini oluştuyordu.

- Bu planla, Anadolu birçok modern sanayi tesisine kavuştu. Özel kesimin hemen hemen hiç gitmediği yerlerde kurulan bu tesisler, bir ölçüde bölgesel dengesizliğin giderilmesi çalışmalarının başlamasını sağladı.

- Sonunda, uygulamalar Türkiye'de planı benimsemiş ve planlama geleneğini başlatmıştır.

Planda toplam yatırım tutarı olarak yaklaşık 44 milyon TL. öngörülmüştür. Ancak, uygulamada 100 milyonu bulan yatırımların en büyük payı % 36 ile dokuma sanayiine ayrılmıştır. Yeterli bir gelişme içinde olduğu için şeker sanayiine yer vermeyen, demire % 23 pay ayıran planın öngördüğü sanayi kuruluşlarının faaliyete geçmesiyle yıllık ortalama 75 milyon TL. üretim elde edilmiştir. Bu rakam, toplam ithalatımızın % 43'ü dolayındadır.

- Bu arada ulusallaştırma hareketi hızlı biçimde yürütüldü. Demiryolları, su, elektrik, telefon, rıhtım ve madenler alanında yirmi kadar yabancı şirket ulusallaştırıldı.

YENİ KURULUŞLAR

Olumlu sonuçların alınmasında yeni kurulan veya yeniden yön verilen kuruluşların büyük ve önemli katkısı olmuştur.

- Bunların başında, 1933 yılında Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nı borç, alacak ve tüm mevcutlarıyla devralarak kurulan **Sümerbank**'ı saymak gerekir. Birinci Beşyılık Sanayi Planı için öngörülen 44 milyonun, 41.6 milyonu Sümerbank tarafından karşılanmıştır. Sümerbank, sanayileşmenin motoru veya itici gücü olmuştur, denebilir.

- Yeraltı kaynaklarını işletmek ve elektrik işlerine girmekle görevlendirilen ve 1935'te kurulan **Etibank**'ın da önemli katkıları olmuştur. Madenlerin değerlendirilmesi Etibank'a bırakılırken, aynı gün kurulan «Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü» ise, maden arama ve bulmakla görevlendirilmiştir.

- Bu dönemde, ayrıca Türkiye Emlâk Kredi Bankası (1936), Denizbank (1937), Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (1938) gibi önemli kuruluşlar kurulmuş, Ziraat Bankası'na (1937) yeni bir yön verilmiştir.

ENDÜSTRİ KONGRESİ

1936 yılı başlarında düzenlenen bu kongreye yalnız iktisadi devlet teşekkülleri ve ilgili devlet memurları katılmıştır. Celâl Bayar, kongrede yaptığı konuşmada özel girişim sahiplerini eleştirmiş, Devlet'in öngördüğü ve uyguladığı himaye önlemlerini kendi «kişisel ve gündelik çıkarları için» sömürmelerinden yakınmıştır. Kongrenin fazla bir yankısı olmamıştır.

İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI

Birinci planın başarılı olarak zamanından önce bitirilmesiyle İkinci Beşyılık Sanayi Planının hazırlıklarına 1936'da başlanmış, 1938 yılında da uygulamasına geçilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerçekleşmesi engellenen ikinci plan, birinciye oranla daha geniş kapsamlıdır. 112 milyon TL. lık yatırımla .yüz dolayında fabrika kurulması öngörülen plan

- Madencilik;
- Kömür;
- Elektrik santralleri;
- Yakıt sanayi ve ticareti;
- Toprak sanayii;
- Gıda sanayii;
- Kimya sanayii;
- Makine sanayii;
- Deniz ulaşımı,

dallarında çalışmaların yoğunlaşmasını hedeflemiştir.

Birincisinden yalnız kapsamı yönünden değil, aynı zamanda içerik yönünden de farklı olan ikinci plan, ihracata yönelmeyi önermekte, yatırım ve ara mallarına öncelik vermekte ve altyapı çalışmalarına önem vermektedir.

1937 yılının 5 Şubat'ında bir ilke olarak Anayasa'da yer alan devletçilik ve uygulama aleti İktisadi Devlet Teşekkülleri, Türkiye'nin kendine özgü koşullarının ve dünya iktisadi bunalımının birlikte yarattığı olumsuz ortama karşın, ülkede sanayileşme hareketini başlatmayı başarabilmiştir. Ayrıca, özellikle sanayi alanında sağlanan bu belirli atılım, istikrarlı denilen bir ortamda gerçekleştirilmiş, enflasyona başvurulmamıştır.

TÜRK EKONOMİSİ : 1940

1923'lerde adeta sıfırdan başlayan Yeni Türkiye, 1940'lara gelindiğinde doğrultusunu çizmiş, kendine güveni artmış, uygarlık yolunda ilerlediğini doğrulayan göstergelere ve boyutlara ulaşmıştı. Olanakların çok kısıtlı olduğu bir ortama ve 1929 dünya iktisadi bunalımından yansıyan olumsuz etkilere rağmen belirli aşamaların sağlanması, alınan mesafenin değerini çok daha yükselten faktörlerdir.

- Milli gelirden görülen artışlar, dönem sonuna doğru hızlanmış. Konjonktür dairesince yapılan hesaplamada 1927 yılının milli geliri 1.600 milyon lira iken 1934'te 1.200 milyona düşmesini (% 28), iktisadi bunalımın olumsuz etkisinde aramak gerekir. Fiyat düşmeleri gözetilerek yapılan bir hesaba göre, milli gelir aslında % 13 artmış, fert başına gelir de net olarak % 1 yükselmiştir. 1934 yılında 1.200 milyon TL. olan milli gelir, 1935-36 da 1.300 milyon'a ve 1938'de 1.634 milyona tırmanmıştır. 1933 - 34 yılı 100 kabul edilirse, sabit fiyatlarla artış indeksi, 1934 - 35'te 104,6, 1935 - 36'da ise 106.5 olmuştur. Üç yıllık bir dönem içinde hayat standardında görülen ortalama artışlar, 1927 - 34 döneminden çok daha fazladır.

Toplu bir deyişle, 1927 - 1939 döneminde milli gelirin yılda % 4, kişi başına düşen gelirin de % 2 oranında arttığı görülmektedir.

- Osmanlı İmparatorluğundan devralınan ekonomi, tarımsal nitelikli olmasına karşın yeni Türkiye, ilk yıllarında hububat hatta patates ithal etme zorunluluğu içindeydi. Tarımsal ekonomi, tarım mallarında yetersizliklerle kıvranıyordu.

Son 10 yılda (1930 - 40), buğday üretimini bir kat artıran Türkiye, pamuk, patates ve şeker pancarında da önemli sonuçlar elde etti. Bu dönemde verim artırıcı yeni araç ve makineleri kullanma eğilimi de başlıyordu. Bu makineleşme eğiliminin, dünya iktisadi bunalımının tarımsal fiyatları çok düşürmesi sonucu, zayıflaması hatta durması, tarımsal malların üretimini geriletmemesi, ilginç bir gelişim örneğidir.

Tarım kesiminin milli gelirdeki çok yüksek payı, giderek düşmüş, 1938'de % 48 olmuştur.

- Liberal denilen ilk dönemin özellikle başarılı görünmeyen sanayi kesimindeki gelişmeler, devletin bizzat yapıcılık rolünü yüklenmesinden sonra, olumlu aşamalara girmiştir. Sanayi kesiminin gayrisafi milli hasıla içindeki oranı 1923'te % 13.2'den (başka bir hesaba göre % 10'dan) 1940 yılında % 18.9'a çıkmıştır. Bu dönemde toplam yatırımların yılda ortalama % 30 gibi sonraki yıllarda bir daha pek görülmeyecek oranı, sanayi yatırımlarına ayrılmıştır. Yıllık 27 milyonluk sanayi yatırımının 19 milyonu kamuya, 8 milyonu ise özel kesime aittir.

Sanayi kesiminde, ayrıca ilginç oluşumlar ortaya çıkmıştır. 1932 - 39 yıllarında firma sayısı azalmış, 1473'ten 1143'e inmiştir. Bu sonucun büyük ölçüde firmaların büyümesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Zira, toplam üretim değeri, 1932'de 137.932.000 iken 1939'da 331.287.000 olmuştur. Yaklaşık % 100'lük bir artışı beliren bu yükselme yanında kamu kuruluşları da % 260 oranında artarak sayıca 31'den 111'e çıkmıştır. Aynı şekil-

de, tek kişilik işletme sayısı 1932 - 39 arasında % 37 azalarak 831'den 522'ye inmiştir.

Teşvik-i Sanayi istatistikleri sonuçlarına toplu biçimde bakılırsa, sanayi kesiminde

- Genel bir büyüme;
- Büyük firmaların ortaya çıkması;
- Hammadde kullanımının artması;
- Tek kişilikten şirketleşmeye geçme eğiliminin başlaması

gibi nitelik değişmesini belirleyen gelişmeler sağlanmıştır. Ancak, işçi ücretlerine yansıma, önemli olmaktan uzaktır.

● Dünya iktisadi bunalımını (1929) izleyen yıllarda tarımsal malların fiyatlarındaki büyük düşmelerin, tarım ekonomisi niteliğini taşıyan Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtu. 1930'da 151 milyon olan ihracat, en düşük yılını 92 milyonla 1934'te yaşamış, ancak 1938 yılında 145 milyonu bulabilmiştir.

Bu durumda ithalatın kısılmasına gidilmiş, 1930'un 147 milyon olan ithalatı 1933'te 77 milyon olmuş ve sonra yükselmeye devam ederek 1938'de 150 milyonu bulmuştur.

Bu biçimde gelişen ihracat-ithalat bilançosu (1938 hariç : - 5 milyon) dönem boyunca açık vermemiştir.

Diğer taraftan, gerek ihracat gerek ithalatta yer alan malların oranlarında önemli değişmeler ve yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. 1923 yılının toplam ithalatında

Yatırım malları	% 6
Hammaddeler	% 13
Tüketim malları	% 81

tutarken; 1928 yılında :

Yatırım malları	% 15
Hammaddeler	% 21
Tüketim malları	% 64

olmuş ve bu eğilim 1938'de daha belirginleşmişti

Yatırım malları	%,36
Hammaddeler	% 35
Tüketim malları	% 29

İhracatın yapısında da daha belirsiz olmakla beraber bir eğilimin başlangıcı görülmekte, tarımsal malların payı azalmaktadır :

	1923	1928	1938
Tarım malları	% 94	% 96	% 92
Madenler	% 3	% 2	% 5
Sanayi malları	% 3	% 2	% 3

Bu dönemde dış ticaret ilişkilerinin giderek Almanya ile yoğunlaştığı ve Almanya'nın Türkiye'nin gerek ihracat, gerek ithalatında, en büyük pay sahibi olduğu dikati çekmektedir. 1938'in ihracatında Almanya'nın payı % 68'i bulmuştu. İthalatımızdaki payı da % 45'i geçiyordu.

Türkiye'nin elinde, bu gelişmeler sonucu, 26 ton altın, 36 milyon döviz toplanmıştı. Tasarruf mevduatı 110.4 milyona, ticari mevduat 180 milyona, bütçe 303 milyona ulaşmıştı.

Nüfusunu 11 milyondan 17 milyona çıkartan; okuma-yazma oranını % 20'ye ulaştıran; demiryollarını 4000'den 7200 km.'ye uzatan; demir, çelik, çimentö, şeker fabrikalarını kuran 1938'ler Türkiye'si, artık ilk atılımı yapmış, doğrultusunu çizmiştir. Bu doğrultu, daha iyiye, daha yüksek yaşam düzeyine yönelikti. Halkın **inancı ve özlemi**, «en iyi» olmaktı.

II

İktisadî Kalkınma -
İktisadî Sistem
İlişkileri

Az gelişmişlik Sorunu

GİRİŞ

Son yılların büyük bilimsel yönelişi olan iktisadi gelişme ve kalkınma üzerindeki araştırmaların yoğunluğu artık herkesçe bilinir bir olay durumuna geldi. Az gelişmişlik herhalde çağımıza damgasını vuracak ve onun en önemli niteliği olacaktır. Diğer yönden özgür dünyada ve soruna daha çok kendi görüş açısından bakan komünist dünyada geri kalmış ülkelerin gelişmesi ve kalkınması sorunu, dünya siyasetinin iki lider devleti (Amerika ve Rusya) arasında çok kuvvetli politik bir koz olarak da kullanılagelmektedir. Zira günümüz dünyasının hemen hemen üçte ikisi geri ülke durumundadır. Son zamanlarda Birleşmiş Milletlere girerek oy hakkı kazanan ülkelerin çoğu az gelişmiştir ve sayıları da gittikçe Birleşmiş Milletler oy dengesini istedikleri tarafa çevirecek kadar kabarmaktadır. Bu nedenle, kendilerini geri durumdan, öncelikle aşâğılık duygusundan kurtaracak ve bir iktisadi ilerleme umudu verecek lider devletlerden birine katıl-

ması veya sempatican olması dahi dünya siyasetinde önemli etkiler doğurabilecek çaptadır.

Dünya, bütünöyle ele alınırfa, iktisadi yönden son derece eşitlikten uzak ve derin çizgilerle ayrılmış olduğu kolaylıkla görölür. Dünya nüfusunun yedide biri dünya gelirinin yarısından fazlasını almaktadır ve üstelik aradaki farklar yakın geleceklerde, biraz sonra göröleceği gibi, gittikçe açılma eğilimindedir.

Dünyanın bu durumunu XX. yüzyıla özgü bir olay ve sorun saymak kuşkusuz doğru bir yargı olmaz. Yüzyıllar boyu kolonilerin işletilmesinde gözetilen tek ilke ana ülkenin çıkarı idi. Her türlü insani düşünceler ve yerli halkın refahıyla ilgili endişeler daima son plana itilmişti. Ancak, çok sonraları, koloni sisteminin terk edilmesine doğru, durum değiştirdi ve koloniler için uzun dönemli hesapların uygulanmasına geçildi. «Hastahaneler ve okullar yapıldı. Fakat bunların gelişmesi çok önemli iki olay doğurdu: Nüfus artışı ve siyasal bağımsızlık». Günümüzde az gelişmiş ülkelerin kalkınması probleminin ilk planda gözökmüş olmasını bu iki olayda aramak mümkündür. Ayrıca, haberleşme taşıt ve yayın araçlarının son derece gelişmesi sonucu «küçölen dünya» da çeşitli uluslar birbirleriyle adeta komşu durumuna girdi. Kalkınmanın getirdiği dünya nimetlerini yakından görenler geriliğin acısını daha çok ve derinden duymaya başladılar. Artık karşılaştırma olanağı doğmuştur. Küçölen dünya onlara bu olanağı verirken aynı zamanda hayallerini de yıkıyordu. Çünkü, dünyadan habersiz yaşıyan çobanın mutluluğu ve hayal zenginliği burun buruna geldiği realite karşısında eridi ve hiçbir gerçek anlamı kalmadı. Nihayet, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası dayanışmanın ve bu dayanışmada ileri ekonomilerin rollerinin dünyanın refah ve güvenliğinde en büyük etken olduğu anlaşılınca insanlığın belki de en hırslı mücadelesi başlamış oldu.

AZGELİŞME ÖLÇÜLERİ

Çağımızın büyük sorunu az gelişme üzerinde son derece yoğun bir yayın yapılmasına karşın, henüz ortak bir tanıma varılmış değildir. Geri kalmış ülke ekonomisini tanımlamak için ortaya, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, çok çeşitli ölçüler atılmıştır. Aynı şekilde, görüş açısının değişmesiyle tanımlar da çeşitlenmektedir. Her ölçü ve tanım içinde bir gerçek payı kuşkusuz varolmakla beraber, sorunu tamamen kapsamaktan uzaktır. Söz konusu ekonomilerin yapısal özelliklerine inmek ve niteliklerini karşılıklı etkiler içinde göstermek gerekir. Zira, geri kalmış bir ülke ekonomisi herşeyden önce iki özellik gösteren bir yapıya sahiptir: Hemen hemen tümüyle tarımsal hammadde üretimi yanında ülkenin bazı yerlerinde kapitalist karakterli üretim de göze çarpmaktadır. Ancak bu, ülke ekonomisi bakımından hazmedilmiş değil, âdeta «yamama» (juxtaposé) bir haldedir. Öte yünden, «istikrarsızlık ve bağımlılık» durumu geri kalmış ekonomilerde en egemen öğelerdir.

Tam bir görüş birliği olmamasına karşın genellikle kullanılan az gelişme ölçüleri aşağıdadır:

- 1 – Düşük ulusal gelir düzeyi;
- 2 – Noksan beslenme;
- 3 – İkel nitelikli geleneksel, makineleşmemiş tarım;
- 4 – Zayıf bir alt-yapı (infrastructure);
- 5 – Zayıf bir sanayileşme;
- 6 – Düşük okuma-yazma oranı;
- 7 – Ticaret sektörünün anormal gelişmesi;

8 – Tarımsal sektör ve tarımsal nüfusun yüksek oranı; önemli gizli işsizlik;

9 – Nüfusun hızlı artışı.

Bunların miktarını çoğaltmak (*) ve her yönden kendine özgü gelişme niteliklerini belirtmek mümkündür. Bununla birlikte yukarıda saydıklarımız en önde gelen ortak noktalar ve bunlarla yetinilebilir.

YAPISAL DURUM

«Az gelişme» olayını tanımlamak için, gözetilen ölçülerin, bütün çeşitliliğine karşın, yine de sorunun karmaşık karakterini tam olarak belirttiğini ileri sürmek zordur. Her ölçünün sorunu özel bir açıdan görmesi gerçekleri gösterse bile, az gelişme realitesini ve fonksiyonmanını bütünüyle saptayamamaktadır. Örneğin en sentetik ve yaygın bir ölçü olarak kabul edilegelen kişi başına ulusal gelir tutarı yanlış anlamalara kolaylıkla neden olabilir. Bu durumda, derhal en tipik nitelikli Venezüela ve Kuveyt örnekleri akla gelir. Adı geçen ölçü açısından yapılacak bir sınıflama içinde bu iki ülke gelişmiş ekonomilerin başlarında yer alır. O halde, kuşkusuz istatistik verilerden de yararlanarak az gelişmenin niteliğinin belirtilmesi ve karşılıklı etkiler altında bulunan ilişkilerin ve davranışların saptanması zorunludur.

Bu görüşle hareket eden bir iktisatçı için durum şudur :

(*) Örneğin kadınların esareti, çocukların çalıştırılması; çocuk ölüm oranının yüksek oluşu; bilimsel bir kadronun ve teknisyenlerin yetersizliği veya yokluğu; v.b.

Az gelişmiş bir ekonomi

a) **Dengesizdir,**

b) **Bağılıdır,**

c) **Engebelidir,**

d) Fakirliğin «**kapalı çemberleri**» içinde dönen bir ekonomidir.

a) Az gelişmiş ülkeler ekonomisinde tarım sektörü egemen sektördür. Bunun yanında, en ileri teknik düzeyi uygulayarak üretimde bulunan faaliyetler de göze çarpar. Özellikle yabancı sermayenin ilgilendiği bu faaliyetler genel olarak iç piyasanın değil, dış piyasanın ihtiyaçlarına göre ayarlandığından az gelişmiş ekonomiler tek-mal (veya az sayıda mal) üzerinde adeta büyük uzmanlık kazanırlar. Böylece tek-mal üretimine kayan bu tür ekonomiler bir yandan uzmanlaşırken, öte yandan da «istikrarsız» duruma girmektedirler. Şöyle ki;

● İhracatını geniş ölçüde tek veya az sayıda mal üzerine dayayan az gelişmiş ülkelerin bu durumu aşağıdaki bazı rakamlarda açıkça görülür :

Ülke	İhraç Malı	İhracatta % si
Şili	Bakır, yün, nitrat	% 75
Venezüela	Petrol	% 93
Mısır	Pamuk	% 83
Irak	Petrol	% 75
Pakistan	Pamuk, jüt	% 78
Birmanya	Pirinç	% 82

Aşırı bir üretim veya uluslararası piyasadaki değişik nedenli fiyat dalgalanmaları az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinde çok büyük istikrarsızlık doğurur. Yapılan hesaplara göre, 1901-1951 yılları arasında, az gelişmiş ül-

kelerin ihracat gelirleri yıllık ortalama olarak % 25 dalgalanma göstermiştir. Diğer yakın bir örnek de Kore Savasının yarattığı sonuçlardır. 1950'ye oranla, 1951'de Orta-doğuda ihracat derhal % 25 artmıştı. 1952'de ise, İngiltere'nin zayıf talebi ve Amerika'nın güttüğü siyaset yüzünden, pamuk fiyatları çok düşmüş ve 1951'e oranla ihracat değerinde % 25 düşme görülmüştür. Böylece, kamu gelirlerinin % 30'dan fazlasını gümrük hasılatından elde eden bu tür ülkelerde keskin değişmelerin bütçe ve iktisadi faaliyetler üzerindeki etkisi açıktır.

b) Tek-mal veya az sayıda maldan oluşan bir üretim yapısına sahip olmaları, az gelişmiş ülkeleri dışarıya bağımlı bir ekonomi durumuna sokmaktadır. Bir memleketin «bağıllık katsayısı»nı tam anlamıyla ve doğru olarak saptamak şüphesiz çok zor, hattâ olanaksızdır. Ancak, az gelişmiş ülkelerin dış ticaret özelliklerinden üç'ü bir «**bağıllık endisi**» olarak ele alınabilir:

- İhracatta hammaddelerin payı;
- İhracatın uzmanlaşması ve yoğunlaşması;
- Ana-memleketlere yönelme eğilimi (*)

Bu üç özelliğe ait bazı tipik rakamlı ülkeleri aşağıya alıyoruz. Bunlara göre, «tamamen hammadde ihraç eden, ihracatının en büyük kısmı bir veya birkaç mala dayanan ve nihayet ticari ilişkilerinin dörtte üçünü bir ana-memleketle yapan» bir ekonomi, bu niteliklere sahip olmayan bir ülkeye oranla daha «bağımlı»dır demek rahatça mümkündür.

(*) Realitede, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere olan ticaretinin başlıca dört «Ana-memleket»te yoğunlaştığı görülmektedir: Sırasıyla A.B.D., Rusya, İngiltere ve Ortak Pazar olan bu ana - memleketler dışında diğer zengin ülkelerin az gelişmiş ekonomilerin çoğunun ticaretindeki payı yüzde birkaç olup nadiren % 10'u geçer.

Ülke	İhracatta ham madde % si	İhracatta ihtisaslaşma endisi	Ana-memleketlere yönelme eğilimi
Fas	92	29	65
Gana	100	73	56
Panama	100	81	63
Brezilya	91	56	48
Pakistan	74	49	37
Yunanistan	85	45	43
Türkiye	70	43	57

Aralarında ayrımlar bulunmasına karşın, az gelişmiş ülkelerin bütünüyle çok kuvvetli bir «bağımlılığı» olduğu ve gelişmiş ekonomilerden bu yönden açıkça ayrıldığı görülmektedir.

c) Az gelişmiş ekonomiler düzensiz veya daha doğrusu engebeli (inarticulé) ekonomilerdir. Çeşitli kesimler birbirlerine tamamen yabancı olup memlekette adeta ayrı uygarlık düzeylerini temsil ederler. Ülkenin egemen sektörü tarım alanında çok ilkel bir teknik ve kapalı bir ekonomi durumu görülürken, çok ileri teknikle çalışan kapitalist tipli modern kurumlara da rastlanmaktadır. Özellikle, petrol ve demir-çelik alanlarında göze çarpan bu tip işletmelerin sağladıkları gelirler bazen bütçenin % 97'sine kadar çıkmaktadır (Irak'ta % 50, Suudi Arabistan'da % 75, Kuveyt'te % 97). Ancak, memleketin, gelişmiş ülkelerin denge unsuru olan orta sınıflardan yoksunluğu ve sınıflararası hareketliliğin hemen hemen olmadığı sosyal ve politik yapıların yetersizliği bu tür gelirlerin iktisadi kalkınma yolunda kullanılmalarını engellemekte, ülke, fakirlik içinde yüzmektedir. Ayrıca, bunlara müdahalenin para ve kredi kurumlarının geri durumları nedeniyle zorluğu da eklenince, kalkınma hareketlerinin karşısına çıkan güçlükler devleşmektedir.

Kısaca, az gelişmiş bir ekonominin birbirlerini tamamlamayan yapısı ve ikici (dualist) nitelikleri, ortaya sürekli olarak kalkınma ve gelişmeyi engelleyen tıkanmalar çıkartmaktadır. Böylece iktisadi, sosyal, teknik ve politik düzensizlik, az gelişmiş ülkelerin ilerlemeğe yatkın olmayan (Perroux'nun deyimi ile «non-progressif») niteliğini açıklamaktadır.

d) Ve nihayet, az gelişmiş ülkeler, «fakirliğin kapalı çemberi» içinde adeta kıvranan ekonomilerdir. Bir yandan yukarda sayılan nitelikler, öte yandan dış dünya ile artan ilişkilerin doğurduğu «demonstration effect» (gösteriş etkisi) ve nüfus dengesini bozan modern sağlık faaliyetlerinin ülkeye girmesi ile iktisadi kalkınma hareketleri çıkmaza sokulmuş gibidir. Böylece, ölüm oranlarında azalmaya karşılık doğumdaki yüksek oranların korunması sonunda nüfus çok süratli artışlar göstermiş, bu ülkelerdeki düşük düzeyli nüfus-tüketim dengesini daha çok bozmuştur.

Az gelişmiş diye adlandırılan ülkeler niçin fakirdirler? Fakir olarak kalmak bunların alinyazısı mıdır? Bulundukları alt düzeyden yukarı tırmanmak için karşılıklarına çıkan zorlu engeller nelerdir? Bilindiği gibi, ikici, bağlı, istikrarsız bir ekonomi karşısındayız. Bütün bu özellikleri ve fakirlikteki ısrarı karşılıklı etkileriyle ortaya koyan «kapalı çember» fikri, ilkin, **R. Nurkse** tarafından ele alınmış ve **G.Myrdal** tarafından izlenmiştir.

Bunlar sırasıyla

1 — Nüfus artışının çok hızlı olması ve bunun az gelişmiş bir ekonomide yarattığı yük ve kalkınma çabalarının etkinliğini azaltmasıyla ortaya çıkan «**nüfus çemberi**»dir;

2 — Kalkınma ve gelişmenin stratejik faktörü sayılan tasarruf ve sermaye yetersizliğinden kaynaklanan «**sermaye ve tasarruf çemberi**»dir;

3 — Düşük seviyeli ulusal gelirin çok kötü eşitsiz dağılımını gösteren «**gelir paylaşımı çemberi**»dir;

4 — Ve nihayet, ürettikleri ve ihraç ettikleri tarım mallarının ithal etmek zorunda oldukları sanayi mallarına oranla zaman içinde aleyhlerine işleyen değer kaybını belirten «**dış ticaret çemberi**»dir.

Kalkınma Aracı: İktisadi Sistemler

20. YÜZYILIN ÜÇ DÜNYASI

XX. yüzyılın ekonomisinde üç ayrı dünya derhal kendini gösteriyor: Batı dünyası, Kollektivistler dünyası ve Az gelişmişler dünyası.

XVIII. yüzyıl sonlarında başlayan ve büyük hızla gelişerek bütün dünyaya yayılan kapitalist ekonomi Batı dünyasına aittir. En parlak devrini XIX. yüzyılda geçiren kapitalist ekonomi, zamanımızda artık eski monopol durumunu kaybetmiş, karşısında kendisiyle mücadelele tutuşan yeni bir iktisadi sistem bulmuştur. 1917 Rus İhtilali ile harekete geçen kollektivist sistem özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toprak yönünden büyük genişleme gösterdi. Ve nihayet, bu iki sistem karşısında, XX. yüzyılın üçüncü dünyası, az gelişmiş ekonomileri buluyoruz. Her iki sistemin zamanla büyük değişmeler gösteren etkileri altında kalan az gelişmiş ülkeler dünyada bugün yüzölçümü olarak en yaygın durumdadırlar. Nüfus yönünden ve dünya çapında bir sınıflama yaparsak, batı dünyası % 23, komünist dünyası

% 35 ve az gelişmişler dünyası da % 42'ye varmaktadır. Fakat dünya gelirinin ancak altıda biri az gelişmiş ülkelere gitmektedir.

Kapitalist sistem, Marx'dan beri ve özellikle 1917 Rus İhtilâlinden sonra daima hırpalanmış, bu sistemin geleceği daima şüpheli görülmüş ve hattâ zaman zaman sonunun çok yaklaştığı ısrarla ileri sürülmüştür. Bütün bunlara karşın kapitalist sistemin yaşamakta devam ettiği ve canlılığını koruduğu görülüyor.

Diğer yandan, Rusya'da kurulan kollektivist sistem, Marx'ın batı düşüncesiyle ve öncelikle batı için tasarladığı bir sistem olmasına karşın sürekli bir gelişme ve genişleme göstermiş, yaşama gücünü kanıtlıyarak kapitalizmin karşısına dikilmiştir.

Bugün, bu iki büyük iktisadi sistemin, giriştikleri çetin yarışa karşın, var olmakta devam etmeleri, bize, her ikisinin yaşama güçlerini doğruladıklarını yeterince göstermektedir, denebilir. Her iki sisteme ait olan bu canlılık, hiç kuşkusuz sistemlerin donuk değil, dinamik karakterinden doğmaktadır. XX. yüzyılın kapitalizmi, özellikle artan devlet müdahalesi ve sosyal yönleriyle, XIX. yüzyılın kapitalizminden çok ayrıdır. Aynı şekilde 1920'nin Sovyet kollektivizmi günümüz Rusyasında uygulanan tipinden birçok noktalarda ayrılır. Bir başka deyişle, yapısal değişmeler sonucu her iki sistem kendi uç noktalarından hareketle yavaş yavaş ortaya gelmişlerdir. Uç noktalarda karşı karşıya olan sistemler bugün, ortaya yakın yerlerde birbirlerine yaklaşmış gibidirler. Adeta, kapitalizmin «sosyalistleşmesi» yanında, sosyalizmin «kapitalistleşme»sinden rahatlıkla söz edildiği bir döneme girilmiştir, diyebiliriz. Sistem bağınazlığı pratik alanda adeta kaybolmak eğilimini göstermektedir. Başkan Johnson'un 1966 yılında kongreye

sunduğu «Büyük Toplum» tasarısını, ünlü yazar W. Lipman'ın «sosyalist» olarak nitelemesi ilginçtir.

Sistemlerin bu yakınlaşması, aslında dünyanın geleceği yönünden son derece büyük önem taşımaktadır. Günümüzün kollektivist Rusya'sı, halen, Amerika'dan sonra dünyanın ikinci büyük sanayi devleti durumundadır. Hayat düzeyi yükselmiş, halkta «otomobil sevdası» kendini göstermiş, kısaca, konfor zevkine vararak büyük ölçüde «batıllılaşmıştır». Günümüz Rusya'sı, bir üçüncü dünya savaşı ile zorluklarla dolu geçen 60 yılın kazandığı «Amerikanlılaşma»yı kaybetmek rizikosu altındadır. Aynı kaygıları 1920'nin Rusyası'nda görmek olanaksızdır. Nedenler yığınla olduğu halde bir dünya savaşının patlamamasının kerametini burada aramak gerekir. Bu arada 1956'da toplanan Sovyet Komünist Partisinin, ilke olarak dünyada sosyalist idealleri barış yoluyla gerçekleştirme kararını alması da anlamlıdır. Böylece günümüzün büyük kavgası artık daha iyi yaşam koşullarını yaratmak çabasına dönüşmüştür. Kruşçef, Amerika'yı bu yolda aşacağını söylemişti. Yine bu arada, Komünist Çin'in ilk dönemlerdeki savaşçı tutumunun 1920 sonrası Rusyası'na büyük benzerlik gösterdiğini de belirtmeliyiz.

Az gelişmişler dünyasına gelince, bugün için iki sistemin büyük rekabet alanı durumundadır. Birleşmiş Milletler yoluyla dünya siyaset dengesini bir sistem lehine bozması ihtimali bu rekabeti kızıştırmakta ve az gelişmiş ülkeler dış yardım kanalıyla bundan yararlanmak olanaklarını bulmaktadırlar. Amaç, yine daha iyi yaşam koşullarını sağlayacak iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmektir.

Az gelişmiş ülkeleri hangi iktisadi sistem daha çok etkisi altında tutabilir? Veya hangi kalkınma modeli bu tür ülkelere daha yakındır? Bu da ilerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

REJİM - YAPI - SİSTEM

Toplum yaşamında ve iktisatçılar arasında iktisadi sistem sorunu en tutkulu konulardan biridir. Ancak, günlük dilde ve hatta bilimsel çalışmalarda dahi sistem - yapı - rejim terimleri karıştırılmakta ve çoğu kez eş anlamda kullanılmaktadır.

İktisadi rejim, insanların iktisadi faaliyetlerini düzenleyen hukuki kuralların bütünüdür. İnsanların eşya ile ilişkilerinde «özel mülkiyet, kamu mülkiyeti» ortaya çıkarken; insanların insanlarla olan ilişkilerinde ise «iktisadî özgürlük» problemi kendini göstermektedir (Liberal veya müdahaleci). Böylece, rejim, sistemin sadece bir elemanı durumundadır.

Belirli bir iktisadi üniteye «fiziyonomi»sini kazandıran yapı (strüktür) kavramı, sistem ve rejim kavramlarının arasında bir yer almaktadır.

Herşeyden önce, sistem kavramının teorik bir kavram olduğunu ileri sürmek gerekir. Pratikte bir sistemin ideal şemasına göre uygulandığı iddia edilemez. Çeşitli strüktürlerle biçimlenen sistemler, uygulamada değişik şekillere bürünmekte, teorik çizgilerinden uzaklaşmaktadır. İdeal tipine göre ele alınan sistemleri «soyut sistemler», uygulamada ortaya çıkan sistemleri de «somut sistemler» olarak incelemek zorunluluğu bu durumda açıktır.

Sistemler donmuş bir karakter taşımazlar. Dinamiktirler. Ve bu dinamizm, kaynağını dayandığı yapılarda bulmaktadır. Sistem değişmelerini yapıların dinamiği açısından ele almak, bize, daha yeterli bir açıklama biçiminde görünmüştür.

XX. yüzyıl; iktisadî sistemlerin gerçekten büyük mücadelesine sahne olmaktadır.

Teorik ve pratik alandaki bu mücadele, özellikle 1917 Sovyet İhtilâli ile en kızgın aşamasına atlamıştır. Kapitalist ve kollektivist sistemlerin büyük kavgası devam ederken, uygulama alanında sistemlerin teorik temellerinden ayrıldıkları, aksayan taraflarını karşıt sistemin unsurlarıyla kapattığı göze çarpmağa başlamıştır. İki sistemin, pratikte birbirine yaklaşması eğilimleri, hareket noktaları tamamen zıt olan iktisadî sistemlere ait ortak noktaların aranması ihtiyacını duyurmuştur. Bunun peşine düşen ve iktisadi sistemleri tek bir kolun özel halleri olarak incelemek isteyen «genelleşen ekonomi», zamanımızda, sistem tartışmalarını yeni bir yola sokmuştur. Batılı iktisatçıların ve özellikle F. Perroux'nun çalışmaları bu açıdan gelişmektedir. Buna karşılık dünya çapında mücadele yeteneğini ve etkilime gücünü yitirmek kaygısıyla, gerek resmi Sovyet iktisatçılarıyla Marx'çılar, gerek aşırı kapitalizm yandaşları yakınlaşma eğilimini kesinlikle reddetmektedirler.

Strüktürler her ne kadar değişmez bir karaktere sahip görünürlerse de bu durum gayet nisbi olmakta ve zaman akımı içinde plâstik bir nitelik almaktadır. Zira, strüktürler, hareketsiz adeta donmuş faktörleri (fizik unsurlar, iktisadi organizasyon, kurumlar) değil, aynı zamanda itici güçleri de kapsadığı için donukluğunu yitirmektedir. Ancak, zaman sürelerini ele almak ve strüktürü bu kadro içinde göstermek gerekir. Kısa dönemde statik olan unsur uzun dönemde dinamik bir eleman olabilir. Çünkü, bir strüktür unsurunun hareketleri, kısa dönem içinde hemen hemen seçilemeyecek kadar yavaş olması nedeniyle pek büyük bir önem göstermez ve tahlilinden vazgeçilebilir. Fakat uzun dönem sırasında, itici güçler, (özellikle nüfus, teknik, fikir değişimleri), hareketleri sonucunda egemen bir etkiye sahip olabilirler. O halde bu unsurları da veri olarak göstermemelidir. Kısaca, uzun dönemde değişken, kısa dönemde ise sabittirler.

Demek ki uzun dönemde yapılar değişmektedir. Fakat, öte yandan yapıların bağımsız hareket yeteneğinden yoksun oldukları, karşılıklı bağıllık örgüsü içinde bulundukları bilinir. O halde yapılar arasında bir ölçüde sabit, belirli bir uyuşmanın bulunması gerekir ki, buna da **sistem** diyoruz. Yapı unsurlarının birbirine olan uyuşmazlığı, sistemin artık yavaş yavaş bozulduğunun belirtisidir. Bu uyuşmazlığın uzun süre devam etmesi ise beklenemez. Zira, bu uyuşmazlığın sonucunda ortaya, A. Marchal'in deyimiyle, «strüktürlerin türdeş bir kompleksi» olan yeni bir sistem çıkmaktadır. Zira sistem, nisbeten sabit ilişkilerle bağlı strüktürlerin iktisadi, teknik, siyasi vs. «bir bütünü, bir kombinezonu, bir kompleksi»dir. Bizim de sistem anlayışımıza bu husus egemen olacaktır.

Hayatta, bir iktisadi sistemin saf ve kendine özgü bütün özellikleriyle var olmadığı bir gerçektir. Her sistem hâkim bir nitelikte karakterize edilirken aynı zamanda daha önceki devirlerin bazı izlerini taşıdığı gibi, gelecek devirlerin de bazı belirtilerini içine alabilir. Örneğin, buna Japon kapitalizmi tipik bir örnek olarak gösterilebilir. Üretimin son derece sanayileşmesine karşın, zihniyet, kurumlar, gelenekler eski devirlerin izlerini derin bir biçimde taşımakta, kapitalist öncesi bir durumu korumaktadırlar. İşçi serf zihniyetine, müteşebbis ise asıl zihniyetine sahip gözükmektedir. Kısaca kapitalist düşünce kendini henüz feodal düşünceden sıyırmayı başarmış değildir.

Saf (pure) iktisat kanunları realitede tam anlamıyla işleyememekte ve sistemler, strüktürlerin karmaşık karakteri karşısında, teorik esaslarından sapmaktadırlar. **Sistem, sosyal hayatın idealize edilmiş taslağı, strüktür ise portresidir.** Fakat türdeş olmayan somut sistemler, teorik alanda türdeş veya ideal tipler halinde ele alınmakta ve incelenmektedir.

Milli iktisadî faaliyetin içinde geçtiği genel bir kadroyu belirten sistemlerin amacı, iktisadî dengenin sağlanmasıdır. İktisadî sistemler «tüketim veya mallar ve ihtiyaçlar arasındaki denge»yi en iyi şekilde gerçekleştireceği iddiasını taşırlar. Ancak, bu iktisadî dengeyi ideal şekilde elde etmek için ileri sürdükleri çareler ve araçlar farklıdır. Bu farklılık ise, bize iktisadî sistemlerin sınıflanmasında temel ölçü olacaktır.

GELİŞME - KALKINMA

Genellikle gelişme, kalkınma, büyüme, yükselme gibi çeşitli kelimelerin bizde ve hatta yabancı dillerde de eşanlamli olarak kullanılması eğilimi çok yaygındır. Oysa ki bunlar farklı terimlerdir ve anlamları değişiktir. 1956'da Roma'da toplanan Uluslararası İktisatçılar Kongresinde de açılan tartışmalarda bu terimlerin eşanlamli olmadıkları sonucuna varılmıştır. Bu yönden, bir ayırıma gitmek, ülkenin yapısındaki değişmelerin gerçek değerini ortaya koymakta özellikle yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi, iktisat ilmi bakımından, iktisadi realitenin incelenmesi ve iktisadi tahlil için ele alınan çeşitli zaman şekilleri son derece önemlidir. Kısa devrelerde sadece iktisadî olan değişkenleri, -çevrenin sabit, değişmez kabul edilmesi halinde- incelemek mümkündür. Ancak bu uzun dönemler için bir anlam taşımaz. Uzun dönemde olayların nitel (kalitatif) yönü, nicel (kantitatif) yönüne egemen olmalıdır. Dönemler değiştikçe, görüş açıları da farklılaşır. Şöyle ki, kısa dönemlerde kalkınma, gerek işletme ölçüsünde gerek ulus çapında olsun, üretim üzerinden belirlenir. Uzun dönemde iktisadî kalkınma, sosyal gruplar yoluyla paylaşım alanında belirtilir. İşte burada gelişme ve kalkınma teorilerinin farklarını ısrarla öne sürmek gerekir. Ge-

lişme, «lkede brüt veya net global hasılanın artışıdır. Adam başına hasıla artışı değildir.»

Kalkınmada ise, bu artışlar nitelik yönünden ele alınarak, insan başına tüketim miktarı, ortalama gelirle yetinmeyip aynı zamanda gelirin çeşitli sosyal sınıflar arasındaki dağılışı, çeşitli aile btlerinde mal gruplarının oranı ile belirtilir. Gelişmeyi nicelik, kalkınmayı ise nitelik karakterize eder. Artan gelirin, halka intikal etmeyerek çok sınırlı bir azınlığın eline geçtiğini gösteren gelişme örnekleri zamanımızda boldur. Gelişme iç'ten gelen doğal, fizyolojik bir olaydır. Bir ocuğun gelişmesinden her zaman sözedilebilir. Fakat bir ocuk için kalkındı denemez.

Gelişmenin daha çok miktar yönünden (kantitatif) zmlemesini yapan uzmanlar bile, iktisadî gelişmenin koşulları arasında ekonomi dış koşulların kesin bir onemi olduğunu kabul ederler. Kalkınma politikası ve geri kalmış lkelerle ilgili olayların incelenmesi açıkça göstermiştir ki, daha önce ilerlemiş ekonomilerde kullanılan müdahale araçlarını ve izah modellerini bugünün geri kalmış llelerine aynen uygulamak olanaksızdır. İktisadi gelişme ve kalkınma salt ekonomik yönden yeterli olarak çözümlenemez. Zira az gelişme sorunlarını ekonomik faaliyetin yapısını, ekonomik yapılar arasındaki ilişkileri gözetmeden incelemek zordur. Çünkü, bu yapıların karşılıklı olarak meydana getirecekleri uyuşma (intibak) ve tutarlılık (insicam) tipleri gelişme ve kalkınmanın yönünü ve temposunu belirleyecektir. Kalkınmada herşeyden önce, mevcut yapılar gerçeğini çok iyi tanımak, işe başlamadan önce vazgeçilmez bir ön koşul olarak ortaya çıkar. Kısaca, iktisadî kalkınma ile ülkenin çeşitli yapıları arasındaki bağlantıyı iyice açıklamak gerekir. Böylece, geri kalmış ekonomilerin gelişme ve kalkınması ile ilgili inceleme ve araştırmalar, iktisadî miktarların artışı ile yapısal ilişkilerin değişmesi arasındaki yakın bağlılığı ortaya koymalıdır.

O halde, iktisadî kalkınmayı nasıl tanımlamak gerekir? Yukarıda dikkati çektiğimiz gelişme-kalkınma ayrımını ve yapısal özellikleri gözönünde tutarsak, kalkınma bize göre, gelişmenin sağladığı nimetlerden bütün halkın yararlanacağı bir ortam doğuran yapısal değişmedir. Zira, her kalkınma mutlaka gelişme ile beraberdir; fakat her gelişme kalkınma doğurmaz.

BAŞLICA SİSTEM TİPLERİ

Belirli bir ekonomik denge kavramını kendisine temel alan ve bu dengenin sağlanmasını amaç edinen iktisadi sistemler, bu açıdan başlıca iki büyük gruba ayrılabilir:

Kapalı Ekonomi Sistemleri : Üreticilerin yalnız öz ihtiyaçları için faaliyette bulundukları, kendi mallarını dışarıya satmak ve dışardan kendi ihtiyaçlarını gidermek yollarını aramadıkları bir sistemdir. İhtiyaç ekonomisi niteliğini taşımakta olup, kapalı bir grup içinde iktisadi dengenin sağlanması istenir.

Mübadele Ekonomisi Sistemleri : Peşinde koşulan üretim-tüketim dengesi, yukardakinin aksine, bütün toplum içinde yaratılmak istenir. Kendi ihtiyaçlarından fazla üretimde bulunarak dışarıya satmak ve çeşitli ihtiyaçlarını bu yolla gidermek olanaklarını ararlar. Böylece, üreticilerin bazı faaliyet dallarında uzmanlık kazanmaları zorunluluğu ortaya çıkar. Bazı mal gruplarında uzmanlaşarak başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak ve aynı şekilde kendi ihtiyaçları içinde gerekli satın alma güçlerini mübadele yoluyla elde etmek isterler.

Mübadele ekonomisinde üretimin tüketime uyumu, ya da diğer bir deyişle, mallarla ihtiyaçlar arasındaki iktisadi denge iki kanaldan sağlanabilir:

1 — İhtiyaçlar bir piyasada ortaya çıkar. İhtiyaçların belirli bir talep altında gözükmesi aynı zamanda fiyatlar-
da yaratacağı hareketle arzı şekillendirecek, yani üretici-
lerin faaliyetine genellikle yön çizecektir. Bu durumda, ka-
pitalist piyasa ekonomisi mekanizması iktisadî dengeyi
meydana getirir.

2 — Toplumun ihtiyaçları, bir tercih sırasına göre mer-
kezi bir otoritenin kararlarıyla belirlenir ve saptanır. Üre-
tilecek mallara aynı otorite karar verir. Böylece, iktisadi
dengenin sağlandığı bu mekanizma ile de kollektivist plan
ekonomisi karşısındayız.

Kapalı sistemler artık genellikle tarihin malı olmuştur.
Üzerinde fazla durmanın gereği yoktur. Aile ekonomileri,
tarımsal feodal (domenial) ekonomiler ve nihayet artizanal
ekonomiler bu sistemlerin tarihsel örnekleridir. Hiç kuşku-
suz, adı geçen örnekler birbirlerinin tıpkısı değildir. Özel-
likle artizanal ekonomilerde mübadele ekonomisinin orta-
mına doğru büyük bir yaklaşma başlamıştır. Daha doğ-
rusu «ihtiyaç ekonomisi ile mübadele ekonomisi arasında-
ki sınırda» bulunduğunu saymak gerekir. Ancak, temel ni-
telikler yönünden büyük değişimler görülmez. İhtiyaçların
ve talebin sabitliği tekniğin ilkel durumunu ve pazarın
küçüklüğünü açıklarken, güvenliğin ilk planda ele alın-
ması ve kâra yabancı kalması, toplumun aynı zamanda
statik karakterinin bir tamamlayıcısı olmaktadır.

Üreticilerin kendi ihtiyaçları için değil, mübadele
amacıyla üretimde bulunmaları, üretimin ihtiyaçlara uyum
mekanizmasını tamamen değiştirmektedir. Kapalı sistem-
lerde gelenekler, şef veya senyör tarafından özellikle be-
lirlenen ihtiyaçlar sınırlıdır ve hacmi önceden bilinebilir.
Mübadele sistemlerinde herkes tanımadığı kişilerin ihti-
yaçlarını gidermek için çalışır. İktisadi denge, bu durum-

da nasıl sağlanacaktır? Zamanımızın iki büyük sistemi, kapitalist ekonomi, piyasa mekanizması ile, kolektivist ekonomi ise plan aracılığıyla bunun cevabını vermektedir.

1 — Kapitalist Ekonomi Sistemi : XVIII. yüzyıldanberi sürekli gelişim gösteren ve birçok Batı Avrupa ülkeleriyle A.B.D. nin ekonomisini karakterize eden bir sistemdir.

● **Sosyal ve Enstitüsyonel Yapılar :** Üretim araçlarının özel mülkiyete konu olması kapitalizmin temel hukuki dayanağıdır. Üretim araçlarının sahibi müteşebbisler veya kapitalistlerdir. Genellikle işin yönetimini üzerine alırlar. İşin yapılması ise ücretlilere aittir. Üretim araçlarının mülkiyeti ile işi yapan emek sahiplerinin ayrımı, ortaya müteşebbislerle işçi sınıfını çıkarır. İki sınıfı ayıran, gelirlerinin farklı nitelikleridir. Emegini kiralayan işçiler belirli bir ücret alırlarken, kapitalist ve müteşebbislerin kârları değişkendir. Fakat gelirlerindeki bu fark, aynı zamanda yaşama koşullarını, zihniyetlerini ve kültürlerini de farklılaştırmakta ve kapitalist sistemin en büyük sosyal problemine kaynak olmaktadır: «**Sosyal sınıflar çatışması.**» Böylece, toplum iki büyük sınıfa bölünür.

Devlet doğrudan iktisadi hayata katılmaz. Ekonomi, bütünüyle bir özel çıkar ekonomisidir. Özel mülkiyet hakkının korunması Devlet'e aittir.

● **Ekonomik ve Teknik Yapılar:** Müteşebbis piyasa için çalışır. Üretim faktörlerini piyasada satın aldığı gibi, bu faktörlerin kombinezonu sonucu olan malını da yine piyasada satar. Müteşebbisin kârı, sermayedarın faizi, işçinin ücreti fiyatlar yoluyla piyasada ortaya çıkar. Teşebbüsün yarattığı gelirin değeri tamamen üreticiye gitmez; üretime katılanlar arasında, hizmetlerinin «fiyat» olarak paylaşımına uğrar. Kısaca, piyasa, fiyat kanalıyla, herkesin payını belirler. Üretim gelirin otoriter bir pay-

laşıma bağlı olmaması, kapitalist ekonomiyi kapalı ekonomilerden ayırır. Müteteşebbis, gerek üretimin, gerek paylaşımın egemen kişisidir.

Müteteşebbisin geniş bir piyasa üzerinde çalışması (milli-milletlerarası) ve diğer üreticilerle rekabet halinde olması maliyetlerin en az düzeye inmesi eğilimini yaratır. Ayrıca, kapitalizmde uygulanan teknik son derece ileri niteliklidir. Yoğun ve hareketli bir talebin karşılanması yanında, üstelik, müteteşebbislerin yeni ihtiyaçları yaratması da genellikle görülür. Bu yüzden teknik, sürekli olarak gelişim gösterir. Kısaca kapitalist teknik, ilkin, çok yüksek bir makinecilik kullanır. İnsan emeği yerine makinenin konulması genel ve sürelidir. İkincisi, çok ileri bir işbölümünden yararlanır. Mesleki ve teknik işbölümleriyle üretim, uzmanlaşmış emekle yapılır. Böylece, ileri düzeyde makinecilik ve iş bölümü global hasılanın ve bireysel verimin etkili artışlarını kolaylaştırır.

● **Psikolojik Yapı :** İktisadi hayatın amacı en büyük kârın sağlanmasıdır. Kapitalist görüş daima mümkün en dolgun kâr peşindedir. Böylece maliyet fiyatı ile satış fiyatının farkını en üst düzeye çıkarmak için müteteşebbis bir yandan en pahalıya satmak olanaklarını ararken, bir yandan da teknik alanda süreli çabalarla maliyetlerin düşmesine çalışır.

Kapitalist sistemi niteleyen kârdır. Ancak, mümkün en yüksek moneter kârı sağlamak emelinde olan üretici veya müteteşebbisin gayesinin, ihtiyaçları tatmin etmek olmadığını belirtmek gerekir. Şöyle ki; üretime yön veren ihtiyaçların yoğunluğu ve önceliği değildir. İhtiyaçların karşılanmasındaki düzenin ilk sırası, müteteşebbisin gözünde ödenebilir ihtiyaçlara ayrılmıştır. Bir başka deyişle, ihtiyaçlar «öncelik sırasına göre değil verimlilik sırasına göre» tatmin edilirler. Örneğin, giyinme, beslenme

gibi temel ihtiyaçlar, daha fazla kâr getiren (eğlence gibi) lüks ihtiyaçlar karşısında feda edilir. Böylece bazı temel ihtiyaçların karşılanmamasıyla üretimin ihtiyaçlara uyumu tam olmayabilir.

Kapitalist ekonomide ihtiyaçlarla üretim arasındaki denge, yukarda kısaca gördüğümüz kapalı ekonomi sistemlerine oranla, çok daha zor sağlanmaktadır. Fiyat mekanizması piyasada iktisadi dengeyi meydana getirmektedir. Sistemin teorik çizelgesi, üretim faktörlerinin tam bir «akıcılık»ını öngörür. Reel hayatta üretim faktörlerinin «donukluk»u uyuşmaların gerçekleşmesini geciktirir. Gerek sermaye, gerek emek, «fiyat barometresi»nin belirtilerine derhal uymak olanağına sahip değildirler. Böylece, «arzın talebe, üretimin ihtiyaçlara uyumu derhal gerçekleşmez.» Kapitalist sistemin temel kusuru, uygulamanın gösterdiği gibi, burada ortaya çıkmıştır.

2 — Kollektivist Ekonomi Sistemi : Arz ve taleplerin karşılaştığı ve mübadelelerin olduğu piyasa artık mevcut değildir. Üretilcek şeyler, herkesin görevi ve milli gelirden alacağı pay merkezi otorite tarafından ve genellikle bir plan aracılığıyla belirlenir (*). Yapısal yönden teorik şemasını kısaca çizmek mümkündür.

● **Sosyal ve Enstitüsyonel Yapılar :** İlke olarak, üretim araçlarının özel mülkiyete konu olması tamamen kaldırılmıştır. Devlet tek sahiptir ve bu araçların bireyler arasındaki dağıtımını kendi iradesine göre yapar. Üretimin yönetimi Devlet'e aittir. Kollektif olarak elde edilen üretimin değeri, üretime katılanlar arasında bölüşülür. Bu payların saptanması yine merkezden yapılır. Otoriter ni-

(*) Burada söz konusu olan, iktisadi ve sosyal hayatı bütünüyle kapsayan tamamen planlı bir ekonomidir. Kapitalist ekonomide rastlanan yol gösterici nitelikli planlar bu şemaya girmezler.

telikli bu paylaşımda, amortisman payları dışında, her işçi, verdiği emeğin karşılığı olarak belirli bir satın alma gücü sağlar. Bu satın alma gücü, para şeklinde olduğu gibi, bazı mal ve hizmetleri elde etme olanağını veren «iş karneleri» de olabilir.

Paylaşımda herkesin payı «ücret» sayıldığı için kapitalizmin büyük sosyal problemi çözüm yolu bulmuştur : Kapitalistler veya müteşebbislerle emekçiler ayırımı kalkmış, sınıf çatışması anlamını kaybetmiştir. Bir tek sınıflı toplum vardır. Üretimi yönetenler ve yönetilenler sadece işçidirler. Bu, herkesin eşit ücret alması demek değildir. Harcanan emeğin yoğunluğu ve niteliği ücret farklarını doğurur. Ancak, «emeksiz kazanılan gelir yoktur ve bu yolla, bazı kişilerin bazı kişilerce sömürüldüğü duygusu kaybolur.»

Böylece, global hasılanın dağılımı otoriter olarak yapılmakta, bir yandan üretim ve talep dengesini, diğer yandan yatırım ve tasarruf dengesini sağlamaktadır.

● **Ekonomik ve Teknik Yapılar** : Görüldüğü gibi, otoriter nitelikli bir planla iktisadi yönden üretim, tüketim ve paylaşım kuralları belirtilir. Toplumun ihtiyaçlarına göre üretim yapılmakta ve bu üretim için gerekli sermaye ve emek miktarları ayarlanmaktadır. Uygulanan teknik en ileri seviyedir. Kollektivist sistemin başvurduğu yüksek dozlu makinecilik ve iş bölümü, teorik yönden, kapitalist sistemin tamamen benzeridir. Lajugie'nin güzel deyişi ile kollektivist üretim «kapitalist değil ve fakat kapitalistiktir.» Piyasanın yokluğu ve fiyat yoluyla hesaplamalardan yoksun bulunması, sonuçta, bir teknokrat sınıfının toplumda öncelik kazanmasını ve tercihli bir işlem görmesini doğurur.

Psikolojik Yapı : Ekonomik hayatın itici gücü, kollektivist sistemde bireyin kâr peşinde koşması değildir. Top-

luma yapılan hizmet, kârın yerine geçmiştir. Bu durumda, gereksinimlerin karşılanması verimlilik esasına göre değil, öncelik sırasına göre yapılır. Devlet kendi görüşüne göre gereksinimlerin sıralamasını düzenler. Beslenme ve giyinme gereksinimlerini ilk sıraya koyabileceği gibi, baraj, liman vs. sabit sosyal sermaye yatırımlarına da öncelik tanıyabilir. Kısaca, «ödeñebilen» gereksinimler önemini kaybetmekte, tüketici yeğlemesi ortadan kalkmaktadır. Plan aracı ile yaratılan üretimin ihtiyaçlara uyumu, böylece, daha mükemmeldir. Planın öngördüğü ihtiyaçlara göre, devlet elinde tuttuğu bütün üretim faktörlerini çeşitli üretim dalları arasında gereğince dağıtır. Aşırı üretim, piyasa tıkanmaları görülmez. Zira, işçilere verilen satın alma güçleri, işçiler tarafından yaratılan değere eşittir.

Bu açıdan, kolektivist ekonomi, kapalı ekonomi sistemlerine çok yakınlık gösterir. Toplumun ihtiyaçları merkezî otorite tarafından saptanır. Üretime, bu ihtiyaçlara göre yön verilir. Kapalı sistemlerde bir aile veya bir grup söz konusudur. Kolektivist ekonomide şüphesiz alan büyümekte, bütün milleti içine almaktadır. Ancak, bu hacim ayırımına karşın, «tamamen planlı bir kolektivist ekonomi de bir ihtiyaç ekonomisidir.» Toplumun itici gücü, artık kâr değildir.

Sistem ayırımlarına temel olan iktisadi dengenin kolektivist sistemde teorik açıdan daha kesin sağlandığı ileri sürülebilir. Ancak, iki koşulun yerine getirilmesi zorunludur: İlki, iktisadi dengeyi, yani üretim-tüketim dengesini tam anlamıyla sağlayabilmek için global taleple global arz miktarları ve gelir, istihdam, yatırım üzerindeki bilgiler son derece doğru bilinmelidir. Planlama teşkilatının bunu noksansız başarması, bazılarınca, olanaksız görülmektedir.

İkincisi, öngörülen amaçların gerçekleştirilmesi için her çareye başvurulabilir. Bu da, uygulamada ferdin özgürlüğünü, temel haklarını kısıtlayan sonuçlar doğurur.

● Bir noktaya daha dikkati çekmek gerekir. Genellikle, kollektivist sisteme eş anlamda olmak üzere sosyalist sistemden veya komünist sistemden söz edilir. Bu durumun, bir ihmal, alışkanlık veya kavramları karıştırma sonucu ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Zira, «sosyalizm bir doktrindir». Her doktrin gibi kişisel yargıları yansıtır. Sosyalizm çeşitleri son derece boldur ve bir sınıflama yapabilmek bile çok güçtür. Komünist sisteme gelince, hem üretim araçları ve hem de tüketim malları için özel mülkiyet kesinlikle söz konusu değildir. Herkes ihtiyaçlarını «yığın»dan alarak giderir. Bu nedenle «bolluk» sistemin varlığının temel koşuludur. Şimdiye değin, bazı ütöpik yazarların (Campanella, Thomas Morus) ve çok ufak çaplı denemelerin konusu olmuştur. Ayrıca, marksist sistemde, varılacak en son ve ideal aşama olarak kabul edilir. Ve bu son aşamaya varmak için de, biraz sonra göreceğimiz gibi, geçici (veya sosyalist) bir dönemden kesinlikle geçmek gereklidir. Toplu bir deyişle «kollektivist» mutlaka sosyalisttir. Fakat, bir «sosyalizm»in kollektivist olması koşul değildir.

Yapısal özellikleriyle görmeğe çalıştığımız teorik sistem kavramına, uygulamada saf bir halde rastlamak hemen hemen olanaksızdır. Her sistem uygulamada teorik ilkelerinden ayrılmakta, aynı sistem zaman ve yer yönünden ayrı görünüşlerle ortaya çıkmaktadır. Gerek kapitalist gerek kollektivist sistem, ideal bir işleyişe gerçek hayatta kavuşamamıştır. Sapmalar her ikisi için de söz konusudur. Ayrıca, temel prensiplerin uygulanışı da istenen, düşünülen sonuçları vermemiştir. Kapitalist sistemin, kâr ve özel çıkar motoru, kollektivist sistemin ka-

mu yararına dayanan itici gücü üretim-tüketim dengesini ideal şemaya göre gerçekleştirmeyi başaramamıştır. İktisadi dengenin sağlanamaması zamanımızın iki büyük sistemi-ni birbirine yaklaştırmakta ve böylece iki büyük sistem gittikçe eklektik bir nitelik kazanmaktadır. İlerde bu yakınlaşma sorununu yakından göreceğiz.

İKTİSADÎ SİSTEMLERİN GELİŞİMİ

Şüphesiz bazı yapı unsurları diğerlerine oranla hâkim ve yön verici bir durumda bulunmakta ve nisbeten daha fazla itici güç niteliğine sahip olmaktadır. Fakat yapı unsurlarının kendi aralarında ve konjonktür ile ilişkilerinde mevcut olan mekanizma çok karmaşıktır. Çeşitli strüktürlerin gösterdikleri gelişim seyirleri aynı yönde olmadığı gibi tempolarında da ayrılıklar vardır. Bu uyuşmazlıklar ise mevcut sistemin zayıflığını meydana koymakta ve strüktürlerin türdeş bir kompleksi olan sistemi sarsmaktadır. Zira yapıların kendi aralarında belirli bir uyumun varlığı nedeniyle uyuşmazlıklar uzun süre devam edememekte ve ergeç oluşacak yeni bir uygunluk, yeni bir sistemi, bir «strüktürlerin türdeş kompleksi» ni yaratmaktadır. Şimdi, bu açıdan, strüktürlerin birbirleriyle uyuşmaları yoluyla sistemlerin gelişim mekanizmasını incelemek artık mümkündür kanısındayız.

Gerek kapitalist sistemin, gerek planlı iktisat sisteminin tarihsel gelişim seyirleri gözden geçirilince görülür ki, her iki sistem, belirli bir sınır içinde, kendisini oluşturan strüktürlerin uyuşmazlıklarına izin vermekte ve bu aykırılıklar çok belirli bir durum alınca, o zaman da uyumsuz ve özellikle istikrarlı olmayan bir kompleks meydana gelmektedir. Zira bir iktisadî sistem standard bir bütün değil, karmaşık bir bütündür. Sistemlerin bu özellik-

lerini de kısaca belirtmek, mekanizmayı daha iyi anlamak bakımından yararlı olacaktır. Sırasıyla görelim:

a — Kapitalist Sistem

• Önce, kapitalist sistemin çeşitli siyasal ve hukuki strüktür tipleriyle uygunluk gösterdiğini biliyoruz. Devlet müdahalesinden uzak her türlü birleşmenin kişi özgürlüğüne darbe sayıldığı bir rejim içinde ortaya çıkan kapitalizm zamanla bu karakterlerini yitirmiş ve yine de var olmakta devam etmiştir. Bireysel girişimlerin rekabeti yerine monopol rekabetini doğuran büyük mesleki gruplaşmalara hoşgörü gösterdiği gibi, ana sanayi kollarının tamamen devlet eline geçtiği ve devletin para, kredi, yatırım, fiat ve ücret kanallarıyla hatta kısmi bir planlama ile müdahale ettiği bir rejim içinde de kapitalizm var olagelmıştır.

• Kapitalist sistem, aynı şekilde, çeşitli sosyal strüktürlerle de uygunluk ve anlaşma ortamı içinde bulunmuştur. Toplumun yapısında yer alan sosyal sınıfların büyük farklar göstermesine karşın kapitalizmin varlığı devam edebilir. Örneğin İsveç kapitalizminde, sınıflar arasındaki sosyal ayrılıklar kaybolmağa yüz tutmuştur. «İsveç'e gelen yabancı, sosyal sorunun var olmadığını sanır. Kuşkusuz sendikalar vardır ve bazen grevler olur, fakat bu, sadece ücret oranlarını belirleme amacını güden müzakerede bir silâh niteliğindedir. İlk bakışta ayrı sosyal grupların hayat biçimleri arasında gerçek bir ayırımın olmadığı sanılır.» Öte yandan, yoksulluğun ve gösterişin birlikte yer aldığı eski Mısır kapitalizmi ve benzerleri de şiddetle göze çarpmaktadır. Demek ki, kapitalist rejim, gelirlerin birbirine yaklaşıp denkleştiği veya büyük uçurumlarla ayrıldığı sosyal strüktürlerle anlaşma yeteneğine de sahip bulunmaktadır. **J. Lambert**'in yaptığı sınıf-

lamaya göre, çok ayrı iki sınıf kapsayan sosyal strüktürlerde bir feodal kapitalizm de mevcuttur. (Orta-Doğu, Güney-Batı Asya). Hiyerarşik olmayan, devletle birey arasına patronun değil, meslek birliklerinin girdiği geli mi  sosyal yapılarda kapitalizm, demokratik ve eşitlik esasına dayanır (İskandinav memleketleri). Hızlı bir sanayileşme yolunda olan ülkelere özgü sosyal yapılara sahip toplumlarda ise miktarı az fakat geli mi   ehirli ile, miktarı çok, fakat geri kalmış tarımcı arasındaki uçurum, bu yeni kapitalist ülkelerde siyasal istikrarsızlık kaynağıdır (Güney Amerika).

● Kapitalist sistem çeşitli psikolojik strüktürlerle de uyu mak yeteneğini göstermiştir. Endividualist bir kapitalizm ile büyük  niteli bir kapitalizmde k r kavramının aynı rolü oynadığı iddia edilemez. K  k ve bağımsız m te ebbisin kısa g r  l  iktisadi hesaplarıyla en belirli niteliğini kazanan ferdi kapitalizm, sadece kârın dar kadrosu içinde tahlil edilebilir. Büyük  niteli kapitalist sistemin teşebbüs grupları, gelirlerinin büyüklüğü karşısında yalnız k r amacıyla tatmin olmazlar. Kudret ve tahakküm arzuları faaliyetlerine gaye olur. Çünkü, «Dedeleri, ayrı bir görüşe sahip olan babalar izlemiştir.» İ  i birliklerinde de hâkim amaçlar siyasal ve ekonomik olabilir. «**Sınıf Mücadelesi**» sloganı faaliyetlere yön verdiği gibi, «i  i sınıfının yaşam koşullarını düzeltmek» sloganı da (İsveç)  n sıraya geçebilir.

● Ayrıca, kapitalist sistemin çeşitli teknik strüktürlerle de bağda tığını görmekteyiz. İhtilalci dediğimiz icatlardan söz edildiği gibi sadece üretimin organizasyonu da sık sık dile getirilmektedir. Akerman, büyük tr stlerde tekniğin en hâkim faktör olmadığını, hâkim unsurun temerküz, finansmanın genişleyen olanakları vs. olduğunu belirtmektedir. Bütün bunlardan başka, batı ka-

pitalist sistemini niteleyen hukuki, sosyal ve psikolojik strüktürler kompleksinden yoksun bir Japon kapitalizmin-den de bahsedilebilir. Japon kapitalizmi I — Kapalı feodal ekonomi; II — Merkantilist; III — Sınai ve rekabetçi kapitalist aşamalarından geçtikten sonra dördüncü aşamaya, tekelci kapitalizme vardı. Rus (1895 - 1905) ve Birinci Dünya Savaşlarından sonra Japon sanayii fevkalâde özel bir niteliğe sahip tröstler halinde toplandı. Bunlar, ekonominin bütün sektörlerini gittikçe kontrolleri altına alan ve bir aile reisinin etrafında toplanan tröstlerdi. Başlıca iki aile, hemen hemen bütün Japon sanayiini kendilerinde yoğunlaştırmışlardır: Mitsui ve Mitsubishi. Bu derece yoğunlaşan bir kapitalizmde batı uygarlığının strüktürler kompleksini bulmak doğal olarak mümkün değildir.

- Kapitalist sistemi strüktürlerin meydana getirdiği bir insicama veya kombinezona dayatırsak, görüldüğü gibi, çeşitli ve değişik tiplerle kendini gösterebilir. Bu açıdan bakıldığında, zamanımızda, dört büyük kapitalizm tipi rahatlıkla ayırtedilebilir ve bu tiplerin somut örnekleri kolaylıkla bulunabilir :

- Tamamen ayrı iki sektörün varlığı ile nitelenen pre-kapitalizmde, iki sektörden biri kapitalist değildir, ilkeldir. Ötekisi son derece kapitalist olup, bölgesel ekonomi çapında büyük rol oynar.

- Neo - kapitalizmde, aynı biçimde, eski ve yeni unsurlar birlikte bulunurlar. Ancak, sistem, bütünüyle yavaş yavaş değişmekte ve kapitalizme doğru gelişim göstermektedir. Geleneksel unsurlar kaybolmakta, iç strüktürlerin yeterli dinamiği sistemi şekillendirmektedir.

- Kapitalizmin gelişmiş bir şekli olarak gözüken dinamik kapitalizmde ise, strüktürler süreli bir değişme içindedirler. Bunun sonucu olarak, liberal kapitalizmin bazı

karakteristik unsurları kaybolmakta ve temerküze uğramış teşebbüslerle devlet müdahalesi uyuşma haline girmektedirler.

● Ve nihayet, «stationnaire» kapitalizmde gruplar ve müesseselerin yeni gelişmelere karşı uyuşma zorluğu ve bazı yeni unsurların kendini göstermesiyle kazanılan çıkarların korunmasını sağlamak amaç olmaktadır. Bu durumda ise, iktisadi gelişme, adetâ dondurulmakta, bloke edilmektedir.

b — Kollektivist Sistem

● Öte yandan, planlı ekonominin de aynı şekilde kendine özgü bir gelişim yolu izlediğini görmek mümkündür. Rus ekonomisinin tarihi aşamaları, bir iktisadi sistemi eski strüktürlerinden çekip ayırmak, eski ve yeni strüktürlerin doğurduğu güçlükleri yoketmek için karşılaşılan engelleri göstermektedir. Önce, saf kollektivizm denemesinin yapıldığı 1918 - 1922 savaş komünizmi aşamasında, teorik prensipler tam anlamıyla uygulama alanına kondu. Özel mülkiyet, para ve fiat mekanizması kaldırıldı. Bütün sınai ve tarımsal mamûller toplanıp, harcanan emek göze alınmaksızın herkesin ihtiyaçlarına göre aynî olarak dağıtıldı. Fakat, iktisadi strüktürün ve iktisadi mekanizmanın tamamen değiştirilmesinin sonucu çok olumsuz oldu; sınai üretim düşmüş, köylüler çiftlerini bırakmış ve karışıklıklar sıklaşmıştı.

Rus kollektivist sisteminin gelişim seyrinde ikinci aşama (1922 - 1928) NEP devresiyle başlar. İktisadi, sosyal ve psikolojik strüktürlerin, merkezi otoritenin empoze ettiği hareketi izleyemeyecekleri anlaşıldığı için, tekrardan geriye dönülerek özel mülkiyete ve kişisel çıkar kolayan durumlara geniş yer tanınmak, ticarete ve arz-taleple fiatların saptandığı piyasa sistemine izin verilmek

suretiyle yeni kollektivist sistemin yumuşatılmasına gidildi. Bizzat **Lenin**, beş ayrı organizasyon şeklinin bir arada bulunabileceğini söyleyerek bu aşamayı karakterize etmiştir :

- Patriyarkal ekonomi;
- Küçük ticari üretim;
- Özel kapitalist ekonomi;
- Devlet kapitalizmi;
- Sosyalizm.

● Rus ekonomisinde üçüncü aşamayı oluşturan ve 1928'den başlayan beş yıllık planlar sistemi yine ilk sert ilkelere dönüşü ifade ediyorsa da, uygulamada zamanın gereklerine göre esnek bir şekil aldı. 1928 - 1936 beş yıllık plan devresinde hemen hemen genel kollektivizme dönülerek Rus iktisadi yapısı homojen kılınmaya çalışıldı. (Devlet mülkiyeti % 90). 1936 - 1946 arasında yeniden bir yumuşama olarak randımana göre ücret verilmesi yönüne gidildi (Stakhanovizm). Fakat 1939 savaşı, devletin iktisadi olmasa bile, askeri amaçlarla müdahalesini tekrardan azamiye çıkarmasına neden oldu. 1946'da dördüncü, 1950'de beşinci, 1956'da altıncı beş yıllık planlarla kişisel çıkar ve özel girişim yeniden uygulamaya konularak kollektivist prensiplerinden fedakârlık yapmak zorunluluğu, şiddetle hissedildi. 1957'de ise 1959 - 1965 arası için yeni bir planı kabul eden Sovyet hükümeti, ekonomide merkezizetçilikten oldukça uzaklaşan ve ekonomik mekanizmayı daha bağımsız kılan bir siyaset uygulamaya koydu. Şimdi ise, bu eğilimin daha genişletilmesi yönünde mücadeleler yapılmaktadır.

● Zaman içinde çeşitli strüktürlerle bağdaşma gösteren kollektivist ekonomi, mekan yönünden de farklılaş-

malara uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Almanya, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Çin, Sovyetlerin plan ve sanayileşme metodlarını (isteyerek veya zorla) kabul etmişlerdir. Böylece, tek bir ülkede (Rusya) uygulanan kollektivist ekonomi oldukça yayılarak, planlı ekonominin yeni tipleri de kendini göstermeğe başladı. Özellikle Yugoslavya, üretim araçlarının kollektif mülkiyetini benimsemekle beraber, daha yumuşak ve merkezîyetçi olmayan bir planlama tipini seçti. Ekonomik hayatın bütün ayrıntılarına müdahale etmeyerek genel çizgilerle ortaya çıkan bu yeni tip uygulamada, fiyatlar, büyük bağımsızlığa sahip ve işçi konseyleriyle yönetilen girişimlerin arasındaki rekabetle ortaya çıkmaktadır. Yeni Yugoslav sistemi, kollektif mülkiyet açısından Sovyet modeline; teşebbüslerin serbest piyasada rekabete girişmelerine izin vermeleri açısından da Batı modeline yaklaşmış durumdadır.

Çin'de de orijinal bir modelin uygulanmak istendiği gözönüne alınırsa, kollektivist sistem bloku içinde, zamanla her ülkenin sahip olduğu çeşitli strüktürlerin özellikleriyle meydana gelecek yeni ve değişik uyum tiplerinin kendini göstermesi beklenebilir.

Toplayalım : Kapitalizmin iç değişimleriyle meydana gelen çeşitli oluşum aşamalarında, sırayla kapitalist bir alanın hâkimiyeti görülmektedir. Şöyle ki, ticari ve mali kapitalizmi, sınaî izlemiş ve bugün ise banka kapitalizmi hâkim duruma geçmiştir. XVIII. yüzyılda İngiltere'de büyük teknik endüstrinin doğuşu rastlantı değildir. Bu olay, doğrudan doğruya İngiltere'nin o zamanlar dünyasının yoğun ticaret merkezlerinin en önemlisi olmasıyla açıklanabilir. Daha önce Portekiz ve Hollanda, büyük şirketleri ve monopollerıyla ticari kapitalizmin simgesiydi-

ler. Genişleyen satış olanakları karşısında daha fazla üretim eğilimi ortaya çıkmış ve böylece sanayi, ticaret vasıtasıyla baskı altında kalmıştır. Uygun koşullar bulunan sanayi kapitalizmi önce XIX. yüzyılda İngiltere ve Almanya'yı izleyen Amerika ve Japonya'da gelişme göstermiştir.

Zamanımızda mali ve uluslararası kapitalizm hâkim bir nitelik kazanmaktadır. Sermaye hareketleri ve uluslararası yatırımlar kapitalist yayılmanın başlıca etkenleri haline girmektedir.

F. Perroux'ya uyararak, farklı kapitalizmlerin gelişim seyrini dört grupta belirtebiliriz :

- 1 — Rekabet kabiliyeti yüksek küçük üniteli, atomik kapitalizm yerini monopolcu büyük üniteli kapitalizme bıraktı.
- 2 — Kapitalizm, ticari ve sınai bir kapitalizm olduktan sonra mali bir kapitalizme dönüştü.
- 3 — Esasında liberal ve ferdiyetçi iken devlet kapitalizmi niteliğini aldı.
- 4 — Uluslararası kapitalizmden yavaş yavaş ulusal ve kendi içine kapanmış, otarşik eğilimli bir kapitalizme geçiş ortaya çıktı.

Genellikle denilebilir ki XIX. yüzyılın sonunda sanayileşmenin gelişmesi, iktisadi strüktürde gerçek değişimler yaratan bazı olaylarla paralel gitti. Bu değişimler içinde özellikle sanayi ve ticaretle gittikçe genişleyen yoğunlaşma hareketini belirtmek gerekir. Küçük ünitelerden büyük üniteye geçişi doğuran yoğunlaşma olayı iki yoldan gelişti:

- a) Bireysel girişimlerin yerine aksiyonlu şirketlerin geçmesi;
- b) Dev girişimlerin ve girişim gruplarının gelişmesi.

Liberal karakterli kapitalizmin ilk kriz belirtileri dünya ekonomisinde Avrupa'nın durumunu sarsan Birinci Dünya Savaşı'yla ortaya çıkmış ve fakat özellikle savaş sonrası ihtilâlleriyle kapitalizmin özünde değişmeler olmuştur. Marksist doktrin üzerine kurulu kollektivist bir sistem getiren Rus ihtilâli, kapitalizmin sadece özel mülkiyet ilkesini benimseyip liberalizmini reddeden İtalyan (1923) ve Alman (1933) ihtilâlleri en açık örneklerdir. Ve nihayet 1929 iktisadî buhranı, liberal kapitalizme en büyük darbeyi vurdu. Amerika'da patlak verip bütün dünyayı saran (Japonya ve Rusya hariç) ve her yerde fiyatların düşüşü, işsizlik, iflâs ve para devalüasyonları gibi sonuçlar doğuran bunalım, bazılarınca, basit bir periyodik aşırı üretim bunalımı değil, doğrudan doğruya sistemin ilkelerini hedef alan bir strüktür bunalımıydı. Bütün bu olumsuz olayların üretim ve mübadele üzerinde derin yankılar yaratacağı doğaldı. XIX. yüzyıl kapitalist sisteminin strüktürünü özel mülkiyet ve iktisadî özgürlük oluşturuyordu. Fakat, özel mülkiyet hiç olmazsa batı ülkelerinde az çok korunurken, ekonomik özgürlük gittikçe kaybolmaya yüz tutacaktı.

İşletmelerin yapıları büyür ve rekabetten monopola geçerken, üretim organizasyonu da yavaş yavaş özel girişime ait olmaktan çıkıyordu. Milli hükümetler gitgide iktisadi hayatın her dalına müdahale ederek özellikle ana sanayide (ulaşım, madenler, bankalar, sigortalar) özel girişimin yerini almış ve böylece bireysel ve çekimser (abstentioniste) kapitalizm, yerini müdahaleci, bazı defa da devletçi kapitalizme bırakmıştı.

Uluslararası mübadeleler de çeşitli gümrük engelleri, kliring anlaşmaları ve kambiyo kontrolleriyle milli ve otarşik bir kapitalizm, kozmopolit ve «libre-échangiste» kapitalizmi ortadan kaldırmıştır.

1939 savaşı da, Amerika'nın Avrupa aleyhine eşi görülmemiş bir sınai ve mali güce sahip olması ve siyasi bakımdan dünyanın iki blok halinde ayrılmasıyla modern ekonominin mübadeleci, tekelci ve korumacı eğilimlerini daha çok kamçulamış bulunmaktadır. Ancak 1954'ten itibaren, XIX. yüzyılda doğal olarak meydana gelen iktisadi entegrasyon, geniş çaplı iktisadi birleşmelerle (Ortak Pazar, EFTA) yeniden özellikle Batı dünyasında yaratılmak istenmektedir.

● Kollektivist sistem de, uygulama seyri içinde derin değişimler göstermiştir. Yugoslavya'dan Çin'e kadar, kollektivizm çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Stalin'in üniform tipi, artık mevcut değildir. Yugoslavyada üretim araçlarının kamu mülkiyeti ilkeleri büyük ölçüde uygulanmasına karşın üretimin fiatları piyasada belirlenmektedir. Togliatti'nin ifadesiyle, kollektivist bloka bir «polycentrisme» eğilimi kendini göstermiştir. Mutlaka bir «blok politikası» gütmek ve dünya çapında tek bir merkeze (Moskova) bağlanmak koşulu yine Yugoslavya örneği ile çok zayıflamıştır. Bu nedenle, kollektivizmin gelecekte çok daha değişik iktisadi modellerle uygulamaya yönelmesi beklenabilir. Zamanımızda gerek milli, gerek milletlerarası alanda değişik tipli kollektivist ekonomilere kolaylıkla rastlanmaktadır. Kısaca, Fossaert'in deyimi ile «monolitizm yerini polycentrisime bırakmaktadır.»

BİR SİSTEM NASIL ÇÖKER?

Böylece görmüş bulunuyoruz ki, sistemler kendilerini oluşturan strüktürlerin belirli bir sınır içinde kalan anlaşmazlıklarıyla bağdaşmakta ve şayet bu aykırılıklar çok açık bir durum alırsa istikrarsız, uyumsuz bir karmaşa ortaya çıkmaktadır. O halde, kendisini yakın, komşu bir sis-

teme doğru götürecek ilerleyen bir değişimle karşı karşıya kalabileceği gibi, çok sert ve ani bir değişmeye, ünlü deyimini ile, «mutation»a da uğrayabilir.

Bir iktisadî sistemin sahip olduğu strüktürlerin türdeş olmayan veya uyumsuz bir «bütün» arz ederek sistemi ortadan kaldırmaları için herşeyden önce iki koşul birarada toplanmalıdır. İlkin bu uyumsuzluğun, kesin nedeni olan strüktür bunalımı, kaynağını, aynı bir iktisadi sistemin kadrosu içinde hiçbir şekilde bağdaştırılması mümkün olmayan iki strüktür elemanının çatışmasında bulmalıdır. İkinci olarak, bu çatışma kural dışı ve geçici olmayıp aksine strüktürlerin gösterdikleri gelişim seyrinin her aşamasında hızı ve şiddeti artmış bulunmalıdır. Söz konusu iki koşulun beraberlik göstermemesi halinde iktisadi sistem kendini korumakta ve devamını sağlayabilmektedir. Geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren burjuvazi ve gelişen sosyalist hareketlerin birbirleriyle çatışması süreli bir karakter göstermişse de, devlet müdahalesi ikinci koşulun varlığına engel olarak bu çatışmanın etkilerini azaltmış ve iktisadi sistem tutarsızlığa karşı yaşamakta devam etmiştir. Ayrıca, zamanla burjuvazinin işçi sorunlarına karşı daha büyük bir anlayış besleyip sosyal isteklerine daha uysal bir tepki göstermesi, çatışmanın gittikçe yoğunluk kazanmasına engel olmuştur.

SİSTEMLERİN YAKINLAŞMASI

A - Sorunun Ortaya Konuşu : Teorik bir kavram olan iktisadi sistemler, strüktürlerin çeşitliliğine ve dinamiğine dayanan bir değişme göstererek uygulamada saf halden uzaklaşmaktadır. Sistemler canlı ve hareketli bir nitelikle sürekli bir gelişim içindedirler. Donuk bir surat sahibi değildirler; dinamikler.

Kapitalizm, XIX. yüzyılda küçük üniteli ve rekabetçi iken büyük üniteli kapitalizme atlamış; devletin rolü ve müdahale alanı gittikçe genişleyerek, özel çıkar - kamu çıkarı çatışması için uzlaşma çareleri aranmış, olanaklar zorlanmıştır. Böylece, sosyal yönü kuvvetlenmiştir.

Sovyet kolektivizmi de Rusya'da uygulanmaya başlamasından beri sürekli değişmeler göstermiştir. Zaman yönünden olan bu dinamizm mekan yönünden de günümüzde kendini belirtmiş, özellikle Yugoslavya ve Çin'de yeni denemeler ortaya çıkmıştır.

Bugün, zaman seyri içinde sürekli bir gelişim gösteren kapitalist ve kolektivist sistemlerin **yaşama** yeteneklerini kanıtladıkları rahatlıkla kabul edilebilir. «Realite, enstitüsyonel alanda çok kesin olan sistemleri yalanlamaktadır.» İki büyük sistemin tasarlanan ideal işlemesi pratikte aksadıkça, kusurlu noktaların karşıt sistemin «iyi» yanlarıyla kapatılması, iki sistem içinde süreli bir eğilim taşımaktadır. Böylece, eklektik bir yapının özelliklerini gerek kapitalist, gerek kolektivist sistemlerde bulmak mümkündür. Artık, ayrı ayrı ve karşıt iki iktisadi sistem yerine, ortak bir yönde gelişme gösteren dünya çapında bir «**genelleşen ekonomi-économie généralisée**» söz konusu olmaktadır. **Merleau-Ponty**'nin isim babası olduğu bu terim ve tahlillere göre; «Kapitalizm ve sosyalizm genelleşen ekonominin sadece özel halleridir.»

Özellikle iktisadi yaşam düzeyi yükseldikçe iki sistemde ortak noktaların aranması, genelleşen ekonominin anlamını bulduğu temel amacdır. Tarihsel akışı içinde ve günümüzde göze çarpan yapısal değişmeleri ile sistemlerin yakınlaşması bir gerçektir. Ancak, hangi alanlarda ortak noktalar aranmalıdır? Yakınlaşmanın belirli çizgileri nelerdir? Bu soruların tahlili iddianın doğruluk derecesini gösterecektir.

B - Kişisel Çıkar : İki büyük iktisadî sistemin yakınlaşmasını, ilkin, mikro-ekonomi alanında ele alacağız. İki sistemin temelinde, denebilir ki, kurumlardan çok bireylerin davranışları ve dinamizmi yatmaktadır.

Kapitalist sistemin bireyleri harekete geçiren özel çıkar ilkesi bir itici güç olarak büyük etkiye sahiptir. Kollektivist sistemin kamu yararı, bireylere aynı hırs ve dinamizmi vermekten uzaktır. Günümüz kollektivist ekonomi tiplerinin bu açıdan incelenişi sorunu daha iyi açıklayabilir. Aynı yollardan hareket etmelerine karşın birey çıkarı ve kollektif çıkarın bağdaştırılmasıyla pratikte zıtlığın gittikçe azaldığını görüyoruz. **Kende**'den faydalanarak sorunu inceleyelim.

1 - Bireyin Uğraş Alanı : Kollektivist bir ekonomide bireyin uğraş alanı, bilindiği gibi, sınırlıdır. Bu sınırlamalar çeşitli şekilde uygulanır. Tekrar hatırlatarak yakından görelim:

- Bazı ayrılıklar dışında, üretim araçlarının kamu mülkiyeti sistemin temelidir. Devlet tek sahiptir. «Birey, serveti ne olursa olsun» üretim araçlarını satın alamaz.

- Devlet tek girişimci rolündedir. Prensip olarak, bireylerin inisiyatifleri kabul edilir. Ancak, devletin izni şarttır. Faaliyete geçmesi halinde mutlaka devletin sorumluluğu ve kontrolü altındadır. Birey, doğrudan doğruya bir kâr alamaz. Başarı gösterirse, dolaylı olarak ödüllendirilir. Bu ödüllendirme, kollektivist bir ekonomide bireylerin dinamizmini sağlama aracıdır.

- Faaliyetlerin yönetimi merkeze aittir. Bütün kararlar merkezden alınmasa bile hiyerarşik olarak en yukarıya bağlıdır. Herkes devlet buyruğunda bir «işçi» olduğu için, bütün çalışanlar merkezden gelen buyrukların tam anlamıyla yürütülmesinden sorumludurlar. Piyasa otoma-

tik mekanizmasının yokluğu, bu tür buyrukları son derece yoğun ve bürokratik bir hale sokar.

● Otomatik mekanizmanın noksanlığı, aynı şekilde merkezi bir kontrol örgütünü zorunlu kılar. Kollektivist bir ekonomide, kötü ve başarısız bir yönetim, kuşkusuz girişimlerin zararı veya iflâsı biçiminde ortaya çıkmaz .Devlet, plân ölçülerine göre, sonuçların başarılı veya başarısız olduğuna hükmeder. Primler ve cezalar verir. Böylece, prim sistemi ve verimi gözeten ücretler kollektivist sistemin insanı harekete geçiren iki etkili aracı durumundadır.

2 - Birey Davranışları ve «En Az Direnme Kanunu»

Buyurucu nitelik taşıyan bir kadro içinde bireylerin görevleri ve faaliyet alanları belirtilmekte, ceza ve ödüllendirme yollarıyla emeğin etkinliği arttırılmak istenmektedir. Bu durumda bireylerin gösterdikleri davranışları izlemek ve tahlil etmek, kollektivist tipli bir ekonomiyi teorik şemasından saptıran gerçek nedenleri açıklama olanağını verebilir.

Kollektivist ekonomide mutlak iktidar sahibi devlettir. Teorik olarak, herkes işçi sayıldığı için, tek sınıflı bir toplumdur. Ancak, pratikte, el emeği ile çalışanlarla işi yönetenler farklı bir hiyerarşik statü içindedirler. İşletmelerin direktörleri, mühendisleri, muhasebe şefleri gibi yüksek kademedeki memurlar, kollektivist ekonominin adeta «manager» leridir. Kapitalist ekonominin **manager**'leri, kendi hesaplarına piyasada faaliyet gösterirler. Diğer ekonominin **manager**'leri ise tek patron devlet hesabına ve plan hedeflerine göre çalışır. Üst makamların emirleri ve planın yeterli biçimde uygulanması kollektivist organizatörün baş kaygısıdır. Yukardan gelen emirler ve önceden konan kurallar karşısında bunların davranışları ve uyma çabaları çeşitli ve ilginçtir:

- Önce, buyruklar karşısında tutumları nasıldır? Bir yandan planın buyurucu kuralları, bir yandan da merkezden, kısa ve periyodik sürelerle gelen buyruklar kompleks bir plan sistemi oluşturmaktadır. Bu durumda istenen sonuçlara varılması için amaçlarla kurallar veya buyruklar arasında tam bir uyumun olması gerekir. Pratikte ise derin aykırılıklar görülmektedir. İlgili birçok örnekler ileri sürülebilir.

- Buyurucu nitelikli planın mal kalitesi ile ilgili maddeleriyle malların maliyet fiyatları arasında birbirine zıt kurallar ileri sürmesi;

- Bir işletme için önceden saptadığı bir ücret fonu ile aynı işletmeden istenen üretim arasında denksizlik olması (örneğin, istenen üretim miktarı fonun karşıladığından daha fazla işçiyi zorunlu kılabilir);

- Plan, öngördüğü üretim miktarını bazı işletmelerden reel olarak isterken (ton, parça, vs.) bazılarını da moneter olarak yükler.

Planın uygulanması süresinde **manager**'ler bu tür aykırılıklarla karşılaşmaktadırlar. Bu durumda davranışları veya tercihleri ne olacaktır? Herşeyden önce planla kadrolanan görevlerinin kesin olarak yerine getirilmesi önemlidir. Ancak, merkezin eğilimleri ilkin gözetilir. Şöyle ki, eğer merkez, örneğin özellikle kantitatif sonuçlara önem veriyorsa, sorumlu yöneticiler, planın diğer amaçlarının zararına bile olsa, günlük çalışmalarını öncelikle ve her ne pahasına olursa olsun bu yönde yoğunlaştırırlar.

- Çalışanları primler yoluyla ödüllendirerek randıman arttırmak ve böylece öngörülen amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak arzusu güdülür. Ancak, amaca varmak için bir araç olarak kullanılan primler, pratikte çalışanların daha doğrusu organizatörlerin amacı

haline gelmektedir. Bu kötü eğilim, primler sürekli bir nitelik kazandıkları ve **manager**'lerin gelirlerinde yüksek bir oran tuttuğu hallerde, son derece kuvvetlenmektedir. Adeta bir «prim avı»ndan bahsedilerek yoğunluk göstermekte ve genelleşmektedir. Böylece, kişisel çıkarla kamu ya da yüksek çıkar çatışmaya girmekte ve bu çatışma özel çıkar yönüne kaymaktadır. Organizatörlerin bu çok tipik davranışlarına, «plan spekülasyonu» adı verilmektedir.

Çoğu zaman grup çıkarları da yüksek çıkarlar zıddına bir gelişme gösterebilir. Anî gereksinmelerin çok hızlı olarak karşılanması halinde işletmeler «fevkalade primler»e de hak kazanır. Bunların ödenmesi, genellikle üst makamlardan değil doğrudan müşteriler tarafından yapılır ki, en büyük ayırıcı niteliği buradadır.

● Bütün bunlar, kollektivist bir ekonomide birey davranışlarının, organizatörlerin, özel çıkarları karşısında ilgisiz kalmadıklarının somut belirtileridir. Ferdin tercihi, Kende'nin deyimi ile, «**en az direnme kanunu**»na, göre, oportünist biçimde, kendine yön vermektedir. Ferd, kollektivist ekonomide de kişisel avantajlarını en yükseğe çıkaracak yolları arar. Planın aynen uygulanması, buyrukların tam yerine getirilmesi, **manager**'lerin ve grubunun çıkarlarıdır. Aksi durumda, primlerden ve öteki ödüllerden yoksun kalacaklardır. Kollektivist ekonominin bu özel «kâr kanunu», sistemin işlemlerini birçok yönlerden değiştirecek niteliktedir. Şöyle ki;

Sovyetlerin resmi Marksist görüşüne göre, üretim amacı, sosyalist rejimde, «insanların artan kültürel ve maddi ihtiyaçlarını en iyi şekilde tatmin etmek»tir. Biraz yukarda belirtilen hususlarda ise, «planın emirlerini en iyi biçimde tatmin etmek» çevresinde dönmektedir. Planın en iyi şekilde uygulanması ile elde edilecek sonuçlar

bir taraftan üst makamların beğenisini, öte yandan üreticilerin çıkarını sağlamaktadır. Rasyonel olup olmaması davranışları değiştirmez. Herkes değerini ve menfaatini, yaptıklarıyla planın öngördükleri arasındaki lehte bir karşılaştırma sonucu arttırmaktadır. Bu durumda, pratikte birçok tehlikeler kendini gösterecektir.

- Rasyonel olsun olmasın, hatta tamamen mantığın dışında olsun, herşeye karşın, plan tam anlamıyla uygulanmalı ve sonuçlanmalıdır. İlk tehlike kaynağı buradadır. Yatırım fonlarının israfı, gereksiz malların aşırı üretimi çok sık görülür. Sistemin yapısı gereği, mutlak bir formalizm içinde olması koşullara uymak olanaklarını azaltır. «Böyle bir sistemde, ekonominin aykırılıkları ancak sonda kendini gösterir.» «Zira, merkezi otoritenin kararları otomatik bir kontrole ve mekanizmaya bağlı değildir.»

- Planın tamamiyle toplumun çıkarlarına uygun olduğu, güttüğü amaçların tam bir paralellik içinde bulunduğu varsayılrsa, acaba uygulamanın uyumu bu durumda bile sağlanabilir mi? İlk akla gelen şey, çeşitli plan emirlerinin çok değişik etkinlikte olması, ideal uyumu rahatlıkla bozabilmesidir. Zira, «ferdin davranışları, görevlerin pratik bir hiyerarşisini yaratmak yolundadır.» Bu plancının tasarladığı niyetlere tamamiyle uymayabilir. Merkezin veya partinin emirleri, üreticileri ve gruplarını «**en az direnme kanunu**» gereğince en oportünist yönleri iter.

- Planın öngördüğü rakamların, ister imân veya disiplin, ister sadece oportünizm sonucu olsun, mutlaka gerçekleştirilmek istenmesi, bütün çıkarların burada düğümlenmesi, **manager**'lerde bir «plan fetişizmi» yaratmaktadır. Hiç kimse en belirli hataların düzeltilmesi için bile kişisel inisiyatifini kullanmaz. Macar iktisatçısı

J. Kornai'nin deyimi ile, buradaki plan fetişizmi, K. Marx'ın «satıcı fetişizmi» kavramına eşlik etmektedir. Böylece, planın «% 100» gerçekleşmesi, primler ve olağanüstü ödemelerin âdeta tek koşuludur. Zira, gerek Sovyetlerde gerek halk cumhuriyetlerinde ancak % 99 ile % 100 bir gerçekleşme ödüllendirilmektedir. Bu orana yaklaşmak umudunu yitirenler faaliyetlerini artırırılar. Faaliyetlerin konjonktörü, bu şekilde, devrelerin başında düşerken, devrelerin sonunda daima en yüksek düzeye ulaşmaktadır.

Görüldüğü gibi, uygulamada en iyi metod % 100'ü gerçekleştirmektir. Gerek planın öngördüğü miktarların aşırılığı, gerek işi yürütenlerin yetersizliği sonucu ortaya bir başarısızlık çıkabilir. Bu durumda başvurulacak yollar çok tipiktir. İstatistiklerin değiştirilmesi en yaygın eğilimdir. «İşletme direktöründen hükümet başkanına» kadar geçerli olan bu eğilim sonucu reel miktarlar ve başarılar gerçek yüzünü kaybetmektedir. Böylece, ücretliler prim almakta devam ederken ihtiyaçların tatmin edilmeden kalması çok mümkündür.

Kollektivist bir ekonomi uygulanmasında, bireysel davranışların ortaya çıkan kusurlarıyla gittikçe daha iyi mücadele edebileceği rahatlıkla ileri sürülebilir. Daha iyi bir kontrol mekanizması, daha etkin planlama metodları bulunabilir. Ancak, bütün bunlara karşın kollektivist planlı bir ekonominin bireyin varlığını ve davranışlarını mutlaka tanımak ve kabullenmek zorunda kalacağı açıktır. «Prim sistemi ve kişisel çıkarlarla sosyal çıkarların gerekli uyumu üzerindeki bütün sözler bunun kanıtıdır.» Ekonomi sadece sınıf mücadelesinin geçtiği bir alan değildir. Lionel Robbins'ın tanımıyla iktisat ilmi, «alternatif kullanma olanakları bulunan kıt araçlarla amaçlar arasındaki ilişkiler olarak beşeri davranışları inceleyen» ilimdir. Homo Economicus'ün birbirinden pek farklı olmayan

davranışları her iki sistemde de mevcuttur. Her iki sistem, uygulamada bu tür davranışların olumsuz nitelik taşıyanlarını en alt düzeye indirmek çabasıdadır. Birinde kişisel çıkarı sınır çekilirken, ötekinde kamu yararı, deyim yerinde ise, sulandırılmaktadır.

3 - Tarım Sektörü Bu sulandırma hareketinin en açık nedenlerine kollektivist ekonominin tarım kesiminde rastlanır. Aşağıdaki Sovyet Rusya ile ilgili rakamlar bu yönden çok anlamlıdır. Bireyci karakterin özellikle ağır bastığı tarım sektörü, Sovyet Rusya ve benzer ülkeler (halk demokrasileri ve Kızıl Çin) verimliliği en düşük faaliyet alanlarıdır. Rusya'da sürülen 503 milyon hektarlık arazinin ancak % 1,5'una tekabül eden 7,5 milyon hektar kolkhozlara ait özel işletmeleri kapsar. Fakat, bu % 1,5 arazi :

- Bütün et üretiminin % 47'sini;
- Yumurta üretiminin % 82'sini;
- Sebze üretiminin % 50'sini;
- Süt üretiminin de % 49'unu;

sağlar.

Bu rakamlar, kollektivist tipli ülkelerde ortaya çıkan tarım bunalımlarının açık ve rahat bir açıklamasını da vermektedir.

C - Mülkiyet Sorunu Kişisel çıkar yönünden her iki sistemin yaptığı sapmaları ve bu açıdan yakınlaşma eğilimleri taşıdığını yukarıda gördük. İki büyük sistemin temel ayırımlarından sayılan mülkiyet sorununda da aynı akımın benzer değişmelerine rastlanabilir.

Kapitalist ekonominin özel mülkiyet anlayışı gittikçe sınırlanmış ve kamu mülkiyeti uygulama alanını geniş-

letmiştir. Özel mülkiyet hakkı geçen yüzyıldaki gibi mutlak nitelikli bir hak değildir. «**Sermaye mallarına sahip olma, haklar sağladığı gibi görevler de yükler.**» Bu düşünceden hareketle kapitalist ekonomilerde geniş çaplı millileştirme hareketlerinin uygulanmasına geçilmiştir. Buna karşılık Sovyetlerde mülkiyet konusunda büyük «**yumuşamalar**» göze çarpmaktadır. Sovyet vatandaşlarının ufak topraklara sahip olması, kendileri inşa etmek koşuluyla ev sahibi olmalarının kabulü en belirli örneklerdir.. Bu konuda Yugoslavya'da daha ileri uygulamalara rastlıyoruz.

D - Temerküz ve Finansman Sorunu Kurum olarak üretimin yaratılması ve girişimler yoluyla gerçekleştirilmesi, kapitalist sistemin, Marx'a göre en büyük yok olma nedenlerinden biridir. Gelişen bir kapitalizmde girişimler büyüyecek ve küçük işletmeler zamanla eriyecek ve bunların sahipleri de işçi durumuna düşeceklerdir. Temerküz hareketi kaçınılmaz bir olaydır.

İlkin, girişimlerin büyüklüğü, denebilir ki, her iki sistemin ortak noktalarından biridir. Gerek devlet girişimleri olsun (Sovyet Rusya) gerek batı ekonomilerinde özel girişimler olsun büyük çaplı işletmelerdir. Fakat asıl önemli nokta, Marx'ın temerküz hareketinde ileri sürdüğü tahminlerin farklı bir yoldan gerçekleşmesidir. Modern batı ekonomilerinin hâkim niteliklerinden biri bugün, gerçekten üretim alanında girişimlerin irileşmesidir. Ancak, bu irileşen girişimler tek bir sermayedarın elinde toplanmış değildir. Anonim şirketlerin büyük bir uygulama alanı bulması, olayın yaratacağı Marx'çı sonuçların gerçekleşme kabiliyetlerini son derece zayıflatmıştır. Marx'ın düşündüğü nitelikler zamanımızın büyük girişimlerinde pek yoktur. Hatta K. Marx, irileşen teşebbüslerin binlerce aksiyon sahipleri arasında bölünüşünü özel mülkiyetin bo-

zulması veya yıkılması olarak görmüştür. Bu yönden bir muhakeme yürütülür ve aksiyonlu şirketlerin özel mülkiyetin kalkmasına işaret sayıldığı iddia edilirse, R. Aron'un dediği gibi, «büyük bir Amerikan girişimi artık özel mülkiyetin malı değildir ve bu bakımdan iktisadi gelişme, özel mülkiyeti yoketmek, bir çeşit mülkiyet sosyalizasyonunu tahrik etmek sonucunu doğurmaktadır.»

● Öte yandan, sermaye birikimi ve özellikle girişimlerin finansmanında benzer metodlar uygulanmaktadır. Kazanılan kârlar tamamen dağıtılmıyor. Kapitalist ekonomiler (özellikle Amerikan ekonomisi), hızlı bir birikimi gerçekleştirmek amacıyla, gittikçe otofinansman yoluna sarmış ve böylece sermaye piyasasına gittikçe daha az başvurmuştur. Örneğin, savaş sonrası süresinde, Amerika'da % 70 - 85 arası bir orana karşılık Sovyet Rusya'da % 95'dir.

Ayrıca bir noktayı daha belirtmek gerekir. Gerek kapitalist, gerek kollektivist bir ekonominin girişimi, giderlerinin üstünde gelir sağlamak emelindedir. Yıl sonunda bir fazlalık elde etmek sadece kapitalist toplumlar için geçerli değildir. Sovyet Rusya'da da bir «kâr fonu» vardır. Bu fon önemli ölçüde, işletme direktörüne ve kısmen de aynı işletmenin diğer çalışanlarına ayrılır. Sovyet plancılarının maksimum randıman sağlamak için buldukları bu yol, Batı'da kârın fonksiyonlarını benzer şekilde yaratacak bir yoldur.

Öte yandan, Sovyet hükümeti, bu konuda, bireylerin tasarrufuna da başvurmuştur. Bir «faiz haddi» karşılığı toplanan bireysel tasarruflar finansman sorununda tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Hazine ihtiyaçları için ve aşırı emisyonu azaltmak nedeniyle de borçlanmalar yapıldığı görülmüştür.

İşletmelerin yönetiminde de benzer davranışlar kendini göstermektedir. İşçilerin, işe karşı heves ve etkinliklerini arttırmak amacıyla, kapitalist ülkelerde «işletme komiteleri» kurulurken, kollektivist ekonomilerde «işçi konseyleri» (Yugoslavya) işletme yönetiminde rol almaktadırlar.

E Planlama Yapısal değişmeler gösteren kapitalist sistem, demokratik planlama düşüncesini benimsemesi ve tekniğini uygulaması ile «kapitalizmin planlanamaması» iddiasını ileri süren Marksist sistemin, zamanımızda, Bartoli'nin deyimi ile, en zayıf taraflarından birini ortaya çıkarmıştır. Yol gösterici nitelik taşıyan planlar kapitalist sistemin, günümüzde, temel özelliklerinden olmuştur.

Öte yandan, üretimin tüketime ve tüketimin üretime uyumu için kullanılan ve ayrıca planlamada bir âlet olarak yararlanılan input-output tabloları her iki sistem için de geçerlidir. Uygulamada bu yönden büyük yaklaşıma ortaya çıkmıştır.

F - Tam İstihdam ve Sosyal Güvenlik Bireylerin tüketim planlarıyla üretim planlarının uyumsuzluk göstermesi halinde, Sovyet hükümeti vergilerle aşırı satın alma gücünü çekmektedir. Kapitalist davranışlar da farksız uygulamalar peşindedir. İktisadi bunalımlarla sürekli mücadele, özellikle, başta gelmektedir. İktisadi dengenin bozulması halinde yürütülen politikalar, kapitalist sistemin sosyal yüzünü son derece değiştirmiş, sistemin zamanımızda başta gelen özel ve sürekli niteliklerinden olmuştur. Tam istihdam politikası ve sosyal güvenlik sistemi iktisadi hümanizmin iki büyük koludur. Çalışanlar sınıfını da aşarak, bütün halkı kapsamış ve böylece herkesin yalnız hal'i değil, geleceği de sosyal hayatın bütün olası tehlikelerine karşı güven altına almıştır.

Sosyal yönü böylece ve kuvvetle desteklenen kapitalist sistem, denebilir ki, «herkese gereksinmesine göre» ilkelerini uygulamak yolundadır. Kollektivist sistem, bildirildiği gibi, bu durumu ancak son aşamada gerçekleştirecek bir ideal olarak benimser. Şimdiki durumda, çalışanların randımanını arttırmak için «herkese emeğine göre» ilkesini uygun görmüştür. Bu bakımdan genellikle anti-sosyalliği ileri sürülen kapitalist sistemin günümüzdeki ileri uygulaması gözetilirse, sosyal karakterinin kollektivist sistemin şimdiki düzeyine oranla önde olduğu bile ileri sürülebilir.

G Ekonomik Hesap Kollektivist ekonominin «iktisadi hesap»tan yoksun olması sorununun ilk defa kapitalist sistemin savunucuları tarafından ortaya atıldığı bilinmektedir. Gerçekten bu konu kollektivist iktisatçıların dikkatini ancak daha sonraları çekmiştir. Piyasadan ve fiattan yoksun, tamamen planlı bir ekonominin rasyonel bir iktisadi hesap güçlüğüne uğraması başlangıçta reddedilmiştir. Ancak, paradan ve tüketicilerin tercih mekanizmasından vazgeçerek karmaşık bir ekonomiyi yürütmenin zorluğunu ve «modern bir ekonomiyi aynı mübadeleye dayanan bir sistemle bağdaştırmanın kabil olmayacağı», «emek saati» kavramının bu iktisadi hesap için pratik olmayacağı, zira belirli bir malı üretmek için gerekli emek saatlerinin ölçülerinde sürekli değişimler olduğu görülmüştür. Fakat günümüzde, R. Aron'a göre, iki sistem kuramcılarının birleştikleri bir yön belirmiştir. Şöyle ki;

● Modern bir planlı ekonomi, hiç olmazsa son aşamaya varıncaya kadar paradan vazgeçemez. «Eğer kollektif kaynakların dağılımı bireylerin arzularına cevap vermek zorunda ise, gelirlerin para olarak ödenmesi ve bireylerin piyasada kendisine sunulan çeşitli mallar arasında seçme hakkına sahip olması gerekir.»

● Kollektivist plancılar için bile, planlı bir ekonomide, kolektif kaynakların tüketim ve yatırım arasındaki dağılımı hakkında bütünüyle iktisadi nitelikli bir karar alınması hemen hemen olanaksızdır. Bireylerin bir piyasada serbestçe karşılaşarak tasarruf ve yatırım miktarlarını belirleyememesi durumunda, bunun plancılar tarafından yapılması gerekecektir. Bu da doğrudan doğruya politik bir karar olacaktır. Batı kapitalist ekonomilerinde de tüketim ve yatırım arasında kaynakların dağıtımını değiştiren hükümet müdahaleleri çok sıklıkla.

Son olarak, en güç nokta, plancıların yatırımlar arasında bir seçmeyi nasıl yaptıkları sorunudur. Aron'a göre, buna kesin bir cevap vermek belki de olanaksızdır. Zira, teorik yönden, birçok çözüm çareleri olduğu gibi (yatırım kriterleri), Sovyet Rusya'da uygulanan yöntem hakkında da pek kesin bilgiler yoktur. Çok karmaşık olan yatırım kriterleri üzerindeki hesapların, genellikle, ne teorik ne de uygulamalı alanda Rusya'da bir rol oynadığı söylenebilir. Şimdiye değin, piyasaya arz edilen tüketim malları sürekli dağıtılan satın alma güçlerinin altındadır. Beş Yıllık Plan döneminden, 1928'den beri Sovyet Rusya'da sürekli bir enflasyon görülmüştür. «Tüketim mallarının fiyatlarının tüketicilerin tercihlerine göre değil, üretim olanaklarına göre saptandığı sanılmaktadır.» Yatırımların seçimi daha çok deneysel olarak yapılmaktadır.

● Yakın bir döneme değin, toplumun amaçları tümüyle hükümet ve parti yöneticilerinin kesin kararlarıyla saptanmaktaydı. Bireylerin seçmeleri bu kararlarda hiç bir etki yapmıyordu. Ancak, birkaç yıldan beri, Sovyet plancıları bazı yeni problemlerle karşı karşıyadır: Yaşam düzeyi, satılamayan mallar, reklâm gibi... Şimdiye değin sunulan mallar tümüyle satılmaktaydı. Zira satın alma gücü ile piyasadaki mal miktarı arasında sürekli açık

vardı. Ancak, yaşam düzeyi yükselen Sovyet tüketicisi, son yıllarda, seçme olanağını kazanınca, kendisine sunulan malları kesinlikle almak zorunluluğundan sıyrılmıştır. «Yaşam düzeyi yükseldikçe satış yapamama sorunu da zorunlu olarak artacaktır» O halde kapitalist ekonominin tüketici hegemonyası etkilerini, kollektivist bile olsa, belirli bir kalkınma düzeyinden sonra belirtecek demektir.

● Bütün bunlar gösteriyor ki, planlı bir ekonomi ne kolay, ne de olanaksızdır. Bedeli yüksek de olsa Sovyet ekonomisinin işlediği, üretimde bulunduğu, üretimini hızla arttırdığı bir gerçektir. Ancak çok ilginç bir noktayı daha belirtmek gerekir. Şöyle ki; kollektivist dünyanın kendi aralarındaki dış ticaret ilişkilerinde kapitalist dünyanın fiyatlarını kullandıkları ve ona göre mübadeleleri gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bunun nedeni, sömürme oyununun kollektivist ülkelerin dış ticaret ilişkilerinde kendini göstermesidir. Yugoslavya, Sovyetlerle olan ticari ilişkilerde sürekli sömürdüğüünü ileri sürmüş, Yugoslav hammaddelerinin dünya piyasa fiyatının altında alındığını iddia etmiş ve yakınmıştır. Bu durumda, R. Aron'un belirttiğine göre «namuslu bir uzlaşma ve eşitlik kurmak» amacıyla dış ticaret mübadeleleri için kollektivist ekonomiler kapitalist ekonomilerin fiyatlarına başvurmak zorunda kalmışlardır. Comecon ülkeleriyle ticaret ilişkilerinde de aynı sorunun doğurduğu rahatsızlıkları görmek olanaklıdır.

Bu gelişme üzerinde gerçekten ısrarla durmak gerekir. Zira, teorik yönden ve çok daha önceleri **L. Von Mises**, fiyat mekanizmasından yoksun ve tamamen planlı bir ekonominin işleyebilmesini serbest piyasaya sahip kapitalist ekonomilerin varlığına bağlamıştı. Kapitalist piyasada oluşan fiyatlar böylece plancıların hesaplarında temel faktör durumundadırlar. Tamamen planlanmış bir ekonominin ilkin teorik olarak ileri sürülen ve sonra uy-

gulamada sezilen bu güçlüğü, pratikte sağlanan yeni uyumlarla giderilmek istenmektedir. Aksayan yanların kapatılması ile başlayan yakınlaşma hareketi, burada çok ilginç bir örnek olarak öne sürülebilir.

H İktidar Prensibi : Marksistler için, kapitalizmde üretim araçlarının özel mülkiyet konusu olması, aynı zamanda iktidarın da bu sınıfın eline geçmesini zorunlu kılar. Karşıt sistemde ise iktidar işçilere transfer olmuştur.

Kapitalist sistemin uygulanmasında gittikçe büyüyen girişimler ve gruplaşmalar belirmiş ve iktisadi hayatta hâkim rol oynamaya başlamışlardır. Birleşmeler, ideal sistemin prensiplerine aykırı olarak, hem rekabeti sınırlandırmış, hem de devletle ilişkilerinde baskısını arttırmak olanağını bulmuşlardır. Egemen mikro ve makro gruplar, bazen yine egemen bir ünite olan ve pasif rolünü yavaş yavaş bırakan devletin yanında, bazen de karşısında, iktidarın etkili ortakları durumundadırlar.

Kollektivist sistemin uygulanmasında ise, iktidar ilkin tamamen merkezde toplanmış ve fakat sonraları, özellikle plancılar ve teknokratlar iktidarı devletle paylaşır duruma girmişlerdir.

Marksist düşünceye uyarak, iktidar unsurunu bir iktisadi sistemin temel niteliklerinden sayarsak, burada da yakınlaşmanın belirtilerini sezmek olanaklıdır.

İ - Toplu Sonuç Toplu bir sonuca varmak istersek, zaman süreleri içinde kapitalist ve kollektivist sistemler temel değişmeler göstermiştir. Mülkiyet konusunda (mülkiyetin kamulaştırılması); emek rejiminde (emek sahiplerini koruyucu mevzuat ve sendikalaşma, sosyal güvenlik, tam istihdam endişesi); üretim ve mübadele alanında (devlet müdahaleleri ve iktisadi planlama, millileştirme hareketleri ve personelin işletme yönetimine ka-

tılması) ortaya koyduğu değişmelerle kapitalist ekonomi bütünüyle yeni bir hız kazanmış, dinamizmini doğrulamıştır.

Kollektivist ekonominin zaman seyri içindeki dinamik karakteri üzerinde de benzer gelişmelerden sözedilebilir. Özellikle ferdi mülkiyet konusunda görülen gevşemeler (kolhozlar ve ev mülkiyetinin tanınması); kamu yararının kişisel çıkar lehine gerilemesi; yaşam düzeyi yükselen Sovyet tüketicilerinin alımlarda seçme yaparak satılamayan mallar sorununu yaratması sonucu para ve fiyat bakımından fedakârlıkların yapılması ve kollektivist ekonomide yeni tiplerin uygulama alanına çıkması (Yugoslavya, Çin vb.) belirtilebilir.

● İki büyük iktisadi sistemin hareket noktaları ayrıdır. Bununla beraber, ilk sermayenin birikimini (accumulation primitive) yaratmak konusunda dikkati çeken bir benzerliği belirtmek gerekir. Sermaye birikimi, her iki sistemin anti-sosyal davranışlarının uygulama gördüğü en büyük ortak alandır. Bu birikim aşamasında, işçilerin kötü koşullarla çalıştırılmaları, insanlık dışı davranış görmeleri yalnız tek bir sistemde ortaya çıkmış değildir. Bu süre içinde çalışanların yazgısı, her iki sistemde de aynıdır. Yalnız şöyle düşünülebilir: Kapitalizmin ilk aşamasında uygarlık düzeyi başka türlüsüne izin vermiyor, daha doğrusu, belki de akla getirmiyordu. Emek sahiplerinin korunması, bir seçenek olarak ancak pratikteki sonuçların zorunlu bir gelişmesiydi. Kollektivist sistemin Rusya'daki uygulanmasına geçildiği zaman ise Batı'nın atladığı aşamaların bilinmesine karşın, emek sahiplerinin yazgısı yine de değişmedi. Anti-sosyal tutum aynen belki de daha şiddetli olarak, uygulandı. Sermaye birikimi için, deyim yerinde ise, görgü yetersizliği nedeniyle bile olsa kapitalizmin başvurduğu çareleri, bugünkü sosyal anla-

yışımıza göre bağışlamak zordur. Ancak, kolektivizmin bu tarihi deneme karşısında görgü sahibi olmasına ve bir emekçiler rejimi savını taşımasına karşın, sermaye birikimi konusunda aynı anti-sosyal ve insafsız yolu isteyerek seçmesini hoş görmek çok daha güçtür.

● Sermaye birikimi sorunu hariç iki sistemin hareket noktaları ayrı olmakla beraber, yapısal değişimlerin doğurduğu eklektik bir karakter, sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Gerek kapitalist ve gerek kolektivist sistem için ileri sürülen eleştiriler, pratikte teorik gücünü ve önemini yitirmektedir. Yukarıda belirtmeğe çalıştığımız mikro ve makro yakınlaşma alanlarını, artan yaşam düzeyinin yarattığı ortak bir zihniyet ortamı ile de tamamlamak düşünebilir. Zira, kültür ve ekonomik düzeyi yükselen bir toplumu totaliter bir kadro içinde tutmak ve hükmetmek zorluğu açıktır. Yaşam düzeyi yukarıya tırmandıkça Sovyet Rusya'nın despotik karakterinin gittikçe zayıflayacağını ve belirtilerin su üstüne çıkmağa başladığını ileriye sürenler çoktur. Fossaert, Sovyet halkının Amerikanlaşmasından söz etmektedir. Gelişmenin ve kalkınmanın verdiği rahatlık insanların davranışlarını birbirlerine yakınlılaştırdığı için, sonuç olarak iki sistemi, geniş bir perspektif içinde, sosyal ve enstitüsyonel yönden birbirine benzetmesi önde gelen bir olasılıktır.

● Schumpeter'e göre, uzun dönemde sosyalist olarak isimlendirdiği rejime doğru bir kayma kendini kaçınılmaz olarak gösterecektir. Gerek sırf iktisadi nedenler, gerek sosyal değişmeler piyasa mekanizmasını ve özel mülkiyet sorununu gittikçe paralyze edecektir. Yalnız Schumpeter'in sosyalizminde bazı piyasa mekanizmaları da yer almaktadır. Özellikle bir tüketim malları piyasası, tüketicilerin tercihleri, sosyalizm plancılarının yatırım kararlarını belirleyecektir. Kısaca, R. Aron'un sözleriyle,

«Schumpeter'in sosyalist ekonomi modeli hiç bir şekilde Sovyet ekonomisi ile benzerlik gösteremez.» Bu durumda, yakınlaşma nedenleri olarak ileri sürülen açıklamaların Schumpeter'in planlama modeline paralellik kurduğu düşünülebilir.

Sosyalizasyon atılımları içinde olan Batı dünyası Sovyetlerin karşısında Sternberg'in ifadesiyle, iki büyük silâha sahiptir; ilki, daha yüksek bir yaşam düzeyi; ikincisi, sosyalist bir planlama kadrosu içinde bireysel ve siyasal özgürlüklerin korunması. Böylece, «sosyalist bir Avrupa gerek ekonomik, gerek politik alanda Sovyetler Birliği için ciddi bir rakip olacaktır.»

Değişen bir dünyada, iki sistem sürekli olarak yaşama yeteneğini sürdürmek ve canlılığını korumak çabasıdır. Kapitalist sistem kadar hırpalanan, kollektivist sistem kadar zorluklarla karşılaşan bir diğer sistem çeşidine tarihte rastlamak zordur. Yeni koşullara uyma yeteneği her iki sistem için söz konusudur ve yeterlilikle doğrulanmıştır. F. Perroux'un aşağıdaki sözlerini biz bu anlamda anlıyoruz «Amerika Birleşik Devletlerinin gerçek iktisadi başarısını sadece kapitalist sistemin doğurduğunu benimsemek; Rusya'nın elde ettiği ilerlemeleri de sadece plan sisteminin sonuçları olarak görmek doğru değildir.»

İdeal şemalar gerçek şemalardan çok ayrıdır. Objektif olmak istersek, teorik kavramları değil, realitedeki uygulamaları izlemek gerekir. Sistem bağnazlığının pratik alanda zayıflama eğilimi taşıdığı açıktır. Zira, Batı ekonomileri yol gösterici planlama yolunda ilerlerken, Doğu ekonomileri merkeziyetçiliği yumuşatma zorunluluğunu duyuyorlar. «Çeşitli yollarla, her ikisi de planlama ile piyasa ekonomisi arasındaki bir kombinezonun optimal koşullarını belirleyerek modern sanayi toplumlarının organizasyonu olan temel sorunu çözümlmek peşindedirler.»

● Beraber yaşama ve birbirine yaklaşma eğilimlerinin az gelişmiş ülkeler için son derece olumlu bir ortam yaratabileceğini de belirtmek gerekir. «**Genelleşen ekonomi**», az gelişmiş ülkeler için belki de ideal biçimdir. Uzun uygulamalar ve sürekli değişimler sonucu zayıf tarafları kapanan ve böylece en etkin bir organizasyon kurmak yolundaki gelişmeler karşısında, az gelişmiş ekonomilerin politik zorunluluklara uymadan en uygun kalkınma modelini seçmek olanakları kuşkusuz artacaktır.

İki sistemin birbirlerine benzemesi, birbirlerini sevmesi demek değildir. Yaşam düzeyi yükselen ve böylece yitirecek çok şeyi bulunan bir duruma girdiği için olasılıklar azalsa dahi, savaş bile edebilirler. Bunlar «ayrı sorunlardır.»

İki büyük sistemin birbirine tıpatıp benzemesi, ikiz kardeşler olması kuşkusuz beklenemez. Ancak, kapitalist sistemin kollektivist unsurları kendinde topladığı, kollektivist sistemin kapitalist aletlere ihtiyaç duyduğu açıktır. Özellikle tüketici hegemonyasının belirli bir iktisadi seviyeden sonra ortaya çıktığını yakından gördük. Marksizmin savaşım yeteneğini yitireceğinden kaygılanan Marksist ve Sovyet iktisatçılarının bu eğilimi kesinlikle reddetmelerini doğal karşılamak gerekir. Aynı durum, kollektivist sistemin zamanla tasfiyeye uğrayarak kapitalizmin yine tek olarak kalacağını ileri süren aşırı kapitalizm yandaşları için de söz konusudur. Ancak, objektif olmanın tek ölçüsü, daha önce de söylendiği gibi, ideal şemaları değil, realitedeki uygulamaları tahlil etmektir. Ortaya çıkan paralel davranışlar «iki sistem arasında temel bir zıtlığın varlığı»nı kuşkuya düşürmektedir. Hiç olmazsa, «farklı iktisadi sistemlerin **ortak noktalarını** aramak zamanı gelmiştir» denebilir. Genelleşen ekonomi ilkelerinin bu olanağı vaadettiği de rahatlıkla düşünülebilir.

DRAMATİK OLAYLAR

Bilindiği gibi, iki iktisadi sistem vardır : Kapitalist ve kollektivist sistem. 1917 Sovyet İhtilâliyle uygulama olanğı bulan kollektivist sistemden önce sadece kapitalist sistem vardı ve tek sistem olarak egemenliğini sürdürmekteydi. Bu tarihten itibaren dünyada iki sistemin varlığı başlamış ve yaşama mücadeleleri kendini göstermiştir. Her iki sistem, büyük güçlüklerle karşılaşmalarına ve aralarındaki amansız çekişmelere karşın, günümüze kadar yaşama güçlerini doğrulamışlardır. Bu yıpratıcı dönemi atlatan iki sistemin bundan sonra da aynı canlılığı göstererek varlıklarını koruyacaklarını ileri sürmek aşırı bir yargı değildir. Böylece iki sistemden birinin diğerini altederek tek başına dünyaya yayılacağı iddiası, her iki sistem için de geçerliliğini yitirmiştir. Uygulamada ortaya çıkan durumları ele almak ve gelişmeleri saptamak, hiç kuşkusuz soyut iddialar karşısında daha gerçekçi olmak, daha doğrusu herhangi bir sistem bağnazlığına kapılmamak demektir. Artık iki sistemin de «gidici» değil, «kalıcı» olduğunu kabullenmek ve bir «olgu» olan bu duruma göre tahlillere girişmek zorunluluğu objektif olmanın asgarî koşullarından biridir.

Bir noktanın ısrarla belirtilmesinde büyük yarar vardır. Şöyle ki, her iktisadi sistemin amacı kişi refahını sağlamak, onu daha yukarı bir düzeye çıkarmaktır. Kısaca, her iki sistem, iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesini amaç edinmiştir. Aralarında amaç yönünden ayrılık yoktur. Ayrılık, bu amaca varmak için gidilecek yöntemdedir. Her ikisi de, tabiatıyla kendi yöntemlerinin daha etkili olduğu savını taşır. O halde, iktisadi kalkınma amaçtır ve bu amaca varmak için kullanılan araç ise iktisadi sistemdir. Amacı sistem ile karıştırmamalıdır; daha doğrusu, bir iktisadi sistem amaç olarak kabul edilmemelidir. Sistemi

«amaç» olarak benimseyenleri sistem bağınazlığına kapılmış kişiler olarak nitelemek gerekir.

Ayırımı kuvvetlendirmek için çok basit benzetmelerle somutlaştıralım. Bulunduğu yerden arzu ettiği bir diğer yere gitmek isteyen kişinin amacı bir araca binmek değildir. Çünkü gideceği yere varan kişi bindiği aracı kuşkusuz terkedecektir. Bu gözlemden hareketle, şöyle bir genel sonuç da çıkarılabilir ve bu günümüzün sistemler konusunda en büyük iddialarından biridir; amaca yaklaştıkça, yani iktisadi kalkınma gerçekleştikçe bir araç olan sistemler de önemlerini kaybetmeğe mahkûmdur. Ve bu nedenle gelecek yüzyıllarda günümüzün iktisadi sistem tartışmalarına rastlanmayacaktır.

● Ekonomik sistemlerin donuk bir karaktere sahip olmadıkları açıktır. Statik değil, dinamikler. Zaten bu dinamizm sayesinde ki her iki sistem yaşama güçlerini karşılıklı olarak doğrulamak olanağını bulmuşlardır. Her iki sistemin zamanımıza kadar gösterdiği gelişmeleri izlemek dinamizmin derecesini rahatlıkla açıklar. Kısa çizgilerle hatırlatırsak, bu dinamizm, hem zaman, hem de mekân yönünden kendini göstermiştir. Geçen yüzyılın kapitalizmi ilkin tamamen olumsuz sosyal sonuçlar karşısında, özellikle çalışanların haklarını koruyacak «sosyal siyaset» önlemleri uygulamaya koymuş ve devlet müdahalesi ortaya çıkarak müdahaleci kapitalizme dönüşmüştür. Bu sürede işçi ve işveren sendikalarının kurulmasına izin verilmiş, bu kuruluşlar grev-lokavt gibi etkili mücadele aletleriyle donatılarak emek piyasasında kuvvet dengesi sağlanmıştır. Diğer taraftan, küçük üniteli kapitalizmden büyük üniteli kapitalizme geçilirken her ülkenin kendine özgü nitelikleriyle kapitalizm çeşitleri ortaya çıkmıştır. Yalnız bu oluşumlar içinde bir ortak noktanın belirdiği tartışmasız kabul edilebilir; kapitalizmin ilk

uygulama dönemindeki anti-sosyal tarafı gittikçe giderilmekte ve sosyal yönü kuvvet kazanmaktadır.

● Kollektivist sistem de gerek zaman, gerek mekân yönünden paralel davranışlar içindedir. Ayrıntılara girmeden Sovyet Rusya'da 1917'den beri değişik uygulama dönemlerini ayırmak olanaklıdır. İlk sistemin bütün gereklerini yerine getiren bir uygulamaya geçilmiş, sonra çeşitli yönlerde yapılan fedakârlıklarla veya verilen ödünlerle günümüze değin gelinmiştir. Hiç kuşkusuz bugünün uygulamasıyla 1917'nin uygulaması arasında büyük ayrılıklar vardır ve sosyal yanı gittikçe güçlenmiştir. Öte yandan, mekân yönünden de dinamizm göstermiş, sadece «Moskova Modeli»ne uymak ve bağlanmak yerine, kendine özgü özellikleri taşıyan birçok kollektivist modeller ortaya çıkmıştır: Kıta Çin'i, Arnavutluk, Yugoslavya, Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Küba gibi... İtalyan Komünist Partisi'nin eski ve ünlü lideri Togliatti'nin deyişiyle, «tek merkezcilik» (centrisme) ten «çok merkezcilik» (policentrisme) e geçiş vardır. Bunun en belirgin örneği Yugoslav modelidir ve bu bakımdan Yugoslavya'daki gelişmelerden söz etmek yerinde ve ilginç olacaktır. Çekoslovakya olayları da bu gelişimin doğal sayılması gereken anlamlı örneğidir.

● Kollektivist sistem içinde Moskova modeline bağlılığa ilk karşı çıkan ülke Yugoslavya'dır. Bilindiği gibi, Yugoslavya kollektivist sistemi uygulamakla birlikte, bu sistemin geleneksel tipini aynen benimsemiş değildir. Mülkiyet açısından Sovyet modeline, devlet girişimleri arasında serbest piyasa rekabetine izin vermesinden Batı modeline yaklaşmıştır denebilir. Zira, Yugoslavya'da üretim araçlarının kamu mülkiyeti prensibi büyük ölçüde uygulanmasına karşın, üretim fiatları piyasada saptanmaktadır. Bir süre önce yapılan değişiklikler iki büyük grup-

ta toplanabilir. Birincisi ülkenin siyasi yaşamına tek olarak egemen bulunan yürütme organı partinin direktifleriyle hareket eden bağımlı durumdan kurtulmakta ve ikisi arasında ilk aşamada bir denge yaratılmak istenmektedir. Zamanla bu dengenin yürütme organı yararına işlemesi beklenebilir.

İkinci büyük değişiklik, işçi konseyleri tarafından yönetilen iktisadi devlet kurumlarının finansmanında yabancı sermaye iştirakinin kabul edilmesidir. O kadar ki, yabancı sermaye sahip ve temsilcileri, yönetim kurullarında da yeterli sayıda yer alacaklar ve girişimin yönetiminde sembolik değil, etkili biçimde rol oynayacaklardır. Adeta bir ortaklığın kurulması söz konusudur. Nihayet hükümetin izin verdiği alanlarda faaliyet gösterecek olan yabancı sermayenin kâr payları da dışarıya transfer edilecektir.

● **Çekoslavakya'ya gelince,** kollektivist sistemi uygulayan bu ülke, iki büyük atılımı birden gerçekleştirmek istemiştir. Bunlardan biri, sistemi «insancıllaştırmak», diğeri ise «talep unsuruna ağırlık vermek»ti. Her ikisinin de anlamı açıktır. İlki, kişiye kişiliğini kaybettiren totaliter rejimin yerine çeşitli insan haklarını güven altına alan bir «açık rejim»in kurulmasını gözetiyordu. İkincisi yani talep unsuruna ağırlık vermenin daha teknik bir dille, «tüketici hegemonyası»nın artık kabul edilmesi gereğinin belirlenmesidir.

İster kapitalist ister kollektivist sistemde olsun, belirli bir düzeyden sonra, tüketici veya talep unsuru bütün ağırlığı ile kendini göstererek sistem yakınlaşmasında başrolü oynar. Bu açıdan, Çekoslavak işgalinin rahat bir açıklamasını yapmak olanaklıdır.

Teorik yönden iki sistemin yakınlaşmasından hiç kuşkusuz söz edilemez. Ancak uygulama alanında her iki

sistemin teorik temellerinden sapması ve karşıt sistemin daha etkili işlediği saptanan ilkelerini kendi yapısına uyduracak biçimde ithal ederek «eklektik» bir nitelik kazanması günümüzün bir gerçeğidir. Biri, «sol» bir alet olan planlamayı kabul eder ve kamu yararının birçok noktalarda özel çıkarlara üstünlüğü prensibini benimserken, diğeri, özel mülkiyet konusunda fedakrlıklara gitmekte ve adet piyasa mekanizmasını harekete getirecek bazı teşvik edici önlemleri yürürlüğü koymaktadır. Yakınlaşmanın çeşitli örnekleri verilebilir. Ancak en göze batanlarla yetinirsek, daha önce belirttiğimiz gibi, bugünün Sovyet Rusyası'nda bazı kayıtlar altında, ev mülkiyeti, arazi mülkiyeti ve araba sahibi olmak olanağı yanında bir dereceye kadar miras hakkı sağlanmıştır. Ayrıca Yugoslavya'dan da benzer örnekler sıralanabilir. Batı ekonomilerinde de kamunun üstünlüğü prensibine dayanılarak yapılan faaliyet ve müdahale örneklerini bulmak zor değildir. Hiç şüphesiz örnekler, eğilimi somut delillere dayandırmak için önemlidir. Ancak, daha önemli olan bu yakınlaşma eğilimini doğuran temel sebebin bulunması ve açıklanmasıdır.

Bir «olgu» olarak kendini gösteren bu eğilimin temelinde yatan neden, bireylerin gelirlerindeki artışlardır. Gelirleri artan kişilerin biribirine son derece benzeyen davranışları göstermesi bir gerçektir. Gelir artışları, birey davranışlarını paralel kılmaktadır. «Konfor zevki»nin uyanması, gelir artışının doğal bir sonucu olmaktadır.

Bunun yanında yukarıda kısaca belirttiğimiz çeşitli yakınlaşma alanlarını, gelir artışlarının yarattığı ortak bir zihniyet ortamı ile tamamlamak mümkündür. Rahatlıkla denebilir ki, kültürel ve iktisadi düzeyi yükselen bir toplumu totaliter bir rejim içinde tutmanın ve egemen olma-

nın zorluğu açıktır. Bu bakımdan, yaşam düzeyi arttıkça, Sovyet Rusya'nın despotik karakterinin gittikçe zayıflayacağını ve belirtilerin kendini göstermeye başladığını ileri sürenler çoktur ve bunlar arasında Marksist yazarlar da vardır. Ünlü Sovyet bilgini Saharov'un deyişiyle, «bütün insanlığın istediği tek şey, özgürlük ve güvenlidir.»

Yugoslavya ve Çekoslavakya'daki çok ilginç gelişmelere yukarıda değindik. Sovyet Rusya'da gevşeme ya da ödün örnekleri olarak arazi mülkiyeti, miras hakkı, araba ve ev sahibi olma olanaklarını vermiştik. Ancak, daha dikkati çekici olarak, Sovyet plancıları, son yıllarda bazı yeni problemlerle karşılaşmaktadır. Bunların başında da, satılmayan malların yarattığı «stok sorunu» gelmektedir.

Bu sorun da, gelir artışlarının yarattığı tipik bir örnektir. Gelir düzeyinin artışıyla doğan seçim imkânı, satış yapmama tehlikesini yarattığından, çok tipik kapitalist davranışlardan sayılan «reklâm» atılımları bile kendini göstermeğe başlamıştır. Bundan şu son derece önemli sonuç elde ediliyor: Belirli bir kalkınma düzeyinden sonra, kollektivist bir ekonomi bile olsa, «tüketici hegemonyası»nın etkilerinden kurtulmaya olanak yoktur.

Son olarak şimdilik düşünce olarak ileri sürülen ve çok önemli diğer bir örnek, Rusya'da sendikaların faaliyetlerini göstermelik olmaktan çıkarmak ve parti karşısında etkin ve dengeli bir düzeye yükseltmek yolundaki önerilerdir.

O halde, gelişmenin ve kalkınmanın verdiği rahatlık, insanların davranışlarını birbirlerine yakınlaştırdığı için, sistemleri, geniş bir perspektif içinde, sosyal ve enstitüsyonel yönden birbirine benzetmesi çok mümkün ve muhtemeldir. Saharov'un diliyle, «Halkın büyük bir çoğunlu-

ğuna üstün bir yaşama düzeni sağlandığı anda, sosyalizm ile kapitalizm eşit değerde gibi görünmektedirler.»

Ancak, gerek kapitalist, gerek kollektivist sistemin aşırı yandaşları, uygulamada ortaya çıkan yakınlaşma eğilimini kesinlikle yadsırlar. Bu davranışı normal karşılamak gerekir. Çünkü, her iki sistem, kendisinin dünyaya egemen olacağı; karma ekonominin geçici olduğu iddiasını taşır. Bir bakıma yakınlaşmayı benimsemek demek, bu iddiadan uzaklaşmak demektir. Bu durumda, realitede ortaya çıkan eğilimlerin etkisiyle değil de, aşırı taraftarlığın verdiği bağnazlıkla soruna bakanların baş kaygısı, kendi sistemlerinin dünya ölçüsünde mücadele yeteneğini yitireceğidir. Böylece sistem bağnazlığına sahip bu ortak kaygı ile hareket eden kapitalizmin ve kollektivizmin aşırı yandaşları, uygulamada ortaya çıkan bu yakınlaşma eğilimini benimsemek istemezler.

Bilinmelidir ki, objektif olmanın en az koşullarından biri gerçekçi olmaktır. Realitedeki uygulamalar tahlil edilirse, ayrı sistemler altında yaşamalarına karşın ortak bir zihniyet ortamının ekonomiye hakim olduğu görülmektedir. Burada en büyük rolü ise, daha önce belirttiğimiz gibi, birey davranışlarını birbirine paralel kılan yaşam düzeyinin yükselmesi oynamaktadır. Bugünün genel eğilimi, uygulamada sistem katılığından uzaklaşma yolundadır. Sistemlerin gelişimi incelenir ve günümüzde taşıdığı «eklektik» nitelik anımsanırsa bu uzaklaşma doğaldır.

Şimdi, bu hatırlatmaların yardımıyla, Çekoslovakya'ya yapılan işgalin rahat bir açıklaması yapılabilir. Şöyle ki;

Ekonomik alanda sistemlerin kendi ilkelerinden ödün verdiklerini veya fedakarlıkta bulunduklarını, iyi işlemeyen veya istenmeyen sonuçlar veren taraflarını atmak eğiliminin bugünün sistemler dünyasında bir gerçek olduğunu gör-

dük. Gelir düzeyi yükselmesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durumun sadece iktisadi alanda kalacağını benimsemek, sorunu kuşkusuz eksik görmek demektir. Yaşam düzeyi ile birlikte kültür düzeyi yükselen bir ulusu, totaliter bir rejimle yönetmenin olanağı yoktur. İktisadi refah kişiye, kişiliğini kazandıran dayanaktır. Bu dayanak evresi aşıldıktan sonra, kişiliğini gösterebilmesi için siyasi rejim sorununun çözümü gerekir. Aksi halde, iktisadi kalkınmaya karşın, halkın doyumsuzluk duygusu ortaya çıkar.

Sovyet Rusya'daki durum, şimdi bu noktaya gelmiştir. Halk, kişiliğini gösterebilmesi için, siyasi rejimin totaliter yüzünün değişmesini istemek yolundadır. Siyasi yönden tartışmasız yönetime almış bir ekibin bunu benimsemesi hemen hemen olanaksızdır.

Saharov'un inançlı dilini kullanalım «Bu durum, gerek Sovyetler Birliğinde, gerek öteki sosyalist ülkelerde ilk önce çok partili bir sistemin, şiddetli ideoloji tartışmalarının, kavgaların doğmasına yol açacak, ama daha etki kazanmış bir barış içinde yanyana yaşamayı, daha geniş bir demokrasiyi ve daha yoğun ekonomik reformları savunan gerçekçi takımın zaferiyle sonuçlanacaktır». Tanınmış Fransız siyaset bilimcisi M. Duverger'in dediği gibi, 1950 genel seçimini yapabilen Türkiye dışında, bu konuda başka bir örnek gösterilemez.

Siyasi rejim sorununun daha önce Çekoslovakya'da kendini göstermesi de rastlantı değildir. Gerek gelenekleri gerek kültürü Çeklerin bu gereksinmeyi işgalcilerden önce duymalarının nedenini rahatlıkla açıklar. Kendi ülkelerinde henüz su yüzüne çıkmayan ve fakat belirtileri görülen bir akımın Çekoslovakya'da ortaya çıkmasını Sovyet yöneticileri büyük bir fırsat olarak saymışlar ve değerlendirmişlerdir. Sovyet yöneticilerinin, işgalin dünya-daki prestijlerini bir anda sıfıra indireceğini tahmin ede-

meyecek kadar dikkatsiz ya da ilgisiz olduğunu söylemek gülünçtür. Ancak, işbaşındaki iktidar ekibi, bu işgalle, Çekoslovakya'yı yola getirmek perdesi altında asıl kendi ülkesindeki, henüz dağınık bile olsa, bu akımı sindirmek ve tamamen dağıtmak amacını gütmüştür. Bilinçsizce işgal davranışının kaynağı, iktidar ekibinin bu konusunda saklıdır.

H. E. Salisbury'nin dediği gibi, «Moskova böylece 'Çek hastalığı'nın komünist dünyasının üst yanına buluşmasını önlemek uğruna savaşı göze almaya ve silâha başvurmaya hazır olduğunu ortaya koymuştur».

Her zaman söylendiği gibi, bir gelişimi durdurmak veya ters yönde geliştirmek olanak dışıdır. Bütün dünya basını Dubçek'in üstün yeteneklere sahip, olağanüstü bir lider olmadığını söylemektedir. Buna karşın Çek ulusunun hemen hemen tamamı tarafından tutulmuş, desteklenmiş ve bu sayede onun Novotni'yi devirmesi sağlanmıştır. Çünkü Dubçek halkının arzusunu temsil eden ve cesaretle savunan bir kişi olarak ortaya çıkmıştır.

«Bugün, hükümet sistemlerine yavaş yavaş yeni bir biçim vermenin ve bunu insanlığın hizmetinde kullanmanın tek yolu, düşünce özgürlüğünden başka bir şey değildir. Çekoslovaklar bunu anlamışlardır». Halbuki aşırı uçların «her ikisinde hürriyet kapısının anahtarları, tek partilerinde ve bunların üst kademelerindedir. Her iki sistemde de (faşizm ve komünizm) kişi, parti mekanizmasının ağır çarkları altına girer. Haklar ve hürriyetler merkezin dağıtımına bağlı kalır». Dubçek, halkına grev hakkı, siyasi parti kurma hakkı kısaca açık rejim vaadetmiş ve bunları gerçekleştirme yolunda adımlar atmağa başlamıştı. İşgal, sıçrama korkusundan ve böylece kendi ülkelerinde bu akımı hızlandıracağı kaygısından doğmuştur.

Kuvvetlerarası aşırı dengesizlik dolayısıyla Çekler bu işgale cevap verememişlerdir. Fakat asıl cevap Moskova'da çıkacaktır. Ancak Sovyet halkının liberalleşme daha doğrusu demokratlaşma arzusu, bunu hazmedecek bir lider veya iktidar ekibi ortaya çıkıncaya kadar, işgal cevapsız kalacaktır. Gelişimi durdurmak değil, sadece geciktirmek söz konusudur ve bu geciktirmenin süresi de, bazı belirtilere bakarak, fazla uzun olmayacaktır.

Gördük ki, her iki sistemin uygulamada uç noktalardan hareket ederek yakınlaşması ve birbirine benzemesi bir olgudur. Ancak, bu eğilimin sürmesiyle iki sistemin tamamen aynı olacağı ve ikiz teklerine döneceği beklenebilir. Bütün sorun genelleşen bir eğilimin saptanmasıdır.

- Polonya'da ortaya çıkan son olaylar ise, kollektivist dünyanın yeni, fakat son derece ilginç gelişimini oluşturmuştur. Özgür sendika kurma ve grev hakkının tanınması yolunda işçi kesiminden gelen kararlı istekler olumlu sonuca ulaşmış gibi görünmektedir. Bilindiği gibi, kollektivist sistemde devlet, emekçinin devletidir ve bu nedenle işçi haklarını koruyacak sendikalara yer ve gerek yoktur. Dikkat edilirse, bu gelişimin sistem yakınlaşması açısından taşıdığı anlam ve önem açıktır.

İktisat - Siyaset İlişkileri

DEVLET VE İKTİSAT

İktisatla siyasetin ilişkileri, iktisadi yaşamda devlet müdahalesi genişledikçe kuşkusuz artmıştır. Klasik liberalizmde asgariye inen bu müdahale zamanımızda, ortalama olarak, bu asgarinin çok üstündedir. Hatta devletin müdahalesini bütün faaliyet alanlarına tam olarak yaydığı rejimler bile zamanımızda görülmektedir.

İktisat siyaseti iktisat biliminin bir devamı veya bir uygulaması olarak kabul edilirse; «devlet müdahalesinin kıt kaynakların idaresine yayıldığı andan itibaren, kuramcıların, sorumlu otoritelerin dikkatini çekmeleri doğaldır». Bu, alınan siyasi kararların sonuçlarını azamiye çıkaracak kural veya ilkelere uymayı sağlamak kaygısının doğurduğu bir davranıştır. Diğer bir deyişle, «iktisatçıların iktisat politikası kamu otoritelerinin faaliyetine daha fazla rasyonellik sokmayı gözetir».

Fakat, bilindiği gibi, siyasi kişiler kararlarında tek etken olarak kendi iradelerini kullanmaktan ve uygula-

maktan yoksundurlar. Gerek araçların seçiminde, gerek amaçların saptanmasında çeşitli yönlerden gelen baskıların altındadırlar. İktisadi hayata devlet müdahalesi arttıkça siyasetle iktisat daha içli-dışlı olmuş, birey gelirleri gittikçe siyasi kararların adeta fonksiyonu haline girmiştir. «Çağdaş siyasi hayat, iktisadi hayatla iç içedir. Her iki alan bir entegrasyon hareketinin konusudurlar». Bu durumda çeşitli yönlerden gelen baskıların da zamanla siyasi mekanizmaya daha çok yaklaşması ve onu daha çok sıkıştırması normaldir.

«Unutmayalım ki siyasetin içinde ve siyaset yoluyla devletin iktisadi faaliyeti belirlenir ve saptanır».

EŞİTSİZLER DÜNYASI

İktisadi hayatın tahlilleri için bazı basitleştirilmiş varsayımların genellikle zorunlu görüldüğü bilinmektedir. Ayrıca olayların sırf (pure) iktisadî yönleri, çoğunlukla, tahlillerin ağırlık noktaları olagelmıştır. İktisat dışı unsurlar aynı zamanda tahlil dışı tutulmuş veya çok küçük ölçüde iktisatçının tahlillerinde yer almıştır. Baskı, kudret ve kuvvet gibi etkenler iktisat ilmine yabancı ve hatta anlamsız kabul edilmişlerdir. Zira, iktisadi hayat eşitler arasındaki mübadelelerin geçtiği bir sahnedir. Serbest piyasanın tek hakimi fiyat, iktisadi kaynakların dağılımında temel rolü oynar. Genel denge teorilerinin iri hatlarla çizdiği tablo, böylece, bir eşitler dünyasıdır.

Ancak, tarafları eşit olarak ele alan bu tür tahliller reel hayatı gereği gibi yansıtmakta, hiç şüphesiz, yetersiz kalmaktadır. Somut problemler tamamen ayrı bir nitelik taşırlar. Bir ekonomi bütünüyle heterojen olup bir kısmı hâkim, bir kısmı da mahkûm (veya bağımlı) durumdadır. Davranışları da, buna paralel olarak, eş kuvvetli tep-

kiler yaratmaz. Farklı kuvvet dozlarıyla tepkiler gösteren davranışların tahlillerde gözetilmesi ile hem iktisat teorisinin pratik hayatı izah kabiliyeti artacak, hem de sorunların çözümünde daha geçerli araçlara sahip olarak iktisat siyasetini etkili kılacaktır.

Teori ve pratik hayat arasındaki boşluk yalnız bir ulusal ekonominin iç ilişkileri yönünden kendini göstermekle kalmaz. Uluslararası ilişkilerde de, özellikle zamanımızda, bütün ağırlığı ile ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri günümüzde hâkim bir ekonomi olmuştur ve büyük bir olasılıkla bu hâkimiyeti uzun bir süre devam edecektir. Doğu blokunda Sovyetlerin durumu da aynı niteliği taşımaktadır. Her iki blokun lider devletleri olan Amerika ve Rusya özellikle kendi yörüngelerinde hâkim ekonomi durumunu tartışmasız kazanmalarını uluslararası ilişkilerde gözetmeleri gerekir. Hâkim ekonomi ve mahkûm veya bağımlı ekonomi tipleri tarafların eşitliği varsayımını dünya açısından bozan en belirli örneklerdir. Perroux'un dediği gibi, «dünya ekonomisinin gelişmesi bugüne kadar eşitsizlik içinde ve eşitsizlik yoluyla olagelmıştır».

İktisat dünyasını, bu durumda, sadece eşitler arasında değil, hâkim ve bağımlılar arasındaki gizli veya açık bir ilişkiler bütünü olarak ele almak zorunluluğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Zira, iktisat ilminde bu konuda görülen genel yetersizlik açıkça ortadadır. **Dünya eşitler değil, belki de daha çok eşitsizler dünyasıdır.**

TARAFLARIN EŞİTSİZLİĞİ

Hâkim İktisadî Ünite ve Hakimiyet Etkisi : Bu, iktisadî sosyal yaşamın en önemli gerçeğidir. F. Perroux, iktisadî hayatta göze çarpan kudret, kuvvet ve baskı gibi

unsurların incelenmesini teorik bir kadroya oturtarak eşitsizliğin iktisadî etkilerini ve sonuçlarını sistematik bir şekilde ortaya koymak amacındadır. Çeşitli mikro ve makro gruplar -aşağıda görülecektir- hâkim bir iktisadî ünite durumuna sahip olabilirler ve hâkimiyet etkilerini ilişkide bulundukları ünitelerde rahatlıkla meydana getirebilirler.

Hâkim bir iktisadî ünite, diğer iktisadî üniteler üzerinde tek taraflı olarak ve değişmez niteliğe sahip (dissymétrie veya irréversibilité) bir etki yaratır. Bu etki, tamamen değişmez nitelikli olduğu gibi bağımlı yani hâkimiyet etkisi altında kalan ünitenin durumuna göre, kısmen değişebilir (réversible) olabilir. A ünitesi B ünitesini hâkimiyet etkisi altına almıştır, diyelim. Bu etki ilkin, tek yanlı veya daha doğrusu tek yönlü, yani A'dan B'ye olarak gerçekleşecektir. İkincisi, A'nın yarattığı bu etki B'den aynı çapta bir tepki ile karşılaşmaz. B'nin kabullenmek zorunda kaldığı bu belirli etkiye karşı, şüphesiz bir tepkisi olacaktır. Ancak bu tepki hiçbir zaman A'nın yarattığı etki çapında değildir. B'nin kendi durumu zaten eş kuvvette bir cevap vermesini yetersiz kılar. Böylece, hâkimiyet etkisinin farklı derecede tepki ile karşılaşması sorunun can alıcı noktasıdır.

Bu farklı tepkiyi doğuran unsurlar ise, iktisadi ünitenin farklı bir **pazarlık gücü**, farklı bir **büyüklik** ve nihayet iktisadi hayatın ana kesimlerini kontrol altında tutmasını sağlayan **faaliyet niteliği** olarak karşımıza çıkmaktadır.

ULUSAL EKONOMİDE TARAFLARIN EŞİTSİZLİĞİ

Mikro ve Makro Üniteler : Toplum hayatında insanların değişik yönlerde (dinî, mesleki, siyasî...) etkileri ve rolleri

vardır. Öte yandan, fiilen veya hukuken herhangi bir özel gruba bağlıdır. İktisadî yönden ise, bireylerin çıkarlarına göre gruplaştıkları görülmektedir. Bu gruplaşma bilerek veya kendiliğinden (ortak çıkar sonucu) meydana gelebilir. Ancak, etkinlik derecesi kuşkusuz bazı koşulların varlığı ile artacak veya azalacaktır.

Böylece, bir ulusu veya ulusal ekonomiyi değişik çıkarlar karşısında «belirli bir toprak üstünde yaşayan birbirine zıt bir iktisadî gruplar bütünü» diye tanımlamak mümkündür. Bu durumda, hakimiyet etkisinin milli ekonomi içindeki oluşumu incelenmek istenirse devletin de son derece karmaşık rolünü kesinlikle ihmal etmemek gerekir.

İktisadi hayatta, tam rekabet modellerinin aksine, firmaların eşitsizliği genel ve temel bir kural olarak kabul edilebilir. Faaliyet halindeki firmalar için «hakim firmalar» ve «peyk veya bağımlı firmalar» diye bir ayırım rahatlıkla yapılabilir. Birçok hâkim firma tiplerini belirtmek mümkün ve faydalıdır:

- Hâkim bir firma, bir malın veya bir hizmetin veya bir mal ve hizmetler grubunun piyasasını kontrol edebilir.
- Hâkim bir firma bir piyasadaki kontrolünü yürütürken bir başka piyasaya da etki yapabilir. Bu, sürekli ve yapısal olabileceği gibi (iş bankaları) geçici de olabilir. (Piyasada geçici tıkanmalar sonucu firma hâkim duruma geçmiştir).
- Hâkim firma hükümetleri (iç ve dış) etkisi altında bırakabilir.

Firma hem üretim faktörleri piyasasını, hem mal piyasasını kontrol altında tutar veya hiç olmazsa değişmez (irréversible) olacak biçimde etkilerse, hâkimiyet etkisi

tam ve genel bir durumda ortaya çıkar. Örneğin, üretim faktörlerine marjinal verimliliklerinin altında bir ödeme yapar ve malları marjinal maliyetlerinin üstünde satarsa ve hiçbir iktisadî kuvvet bu davranışa karşı direnme gösteremezse hâkimiyet etkisi herhalde tam olarak kendini gösterir. Ancak bu çok aşırı bir haldir. Genellikle hâkimiyet etkisi az veya çok sınırlanır.

● Mikro-üniteler kadar makro-ünitelerin de zamanımız ekonomi dünyasını kapladığı bilinen ve gerçek bir olgudur. En tipik iki makro-ünite örneği olarak gösterilen işçi ve işveren sendikalarının varlığı ücret teorisinin geleceksel genel denge kadrosu içinde ele alınmasının yetersizliğini ve gerçeklerden uzaklaşıldığını açıkça ortaya koyar. Ücret sorununu günümüzde inceleyen hemen hemen bütün iktisatçılar bu durumu kabul etmişlerdir. İktisadî gruplar arasındaki ilişkiler, devlet kararları ve grupların kendi etkinliklerini arttıran özel koşullar ücret hadlerinin oluşumunda ağırlık rolünü oynarlar. Ortaya çıkacak hâkimiyet etkisi ve sonuçları da çeşitli yönlerden gelen bu unsurlara bağlı olarak kuşkusuz değişecektir. Ayrıca, grup tiplerine ve genel iktisadi koşullara göre hakimiyet etkisinin derecesi ve niteliği farklılık gösterebilir. Örneğin, bir işçi veya işveren grubu herşeyden önce istihdamı gözetir ve ücretleri ikinci plâna itebilir veya tamamen aksi bir davranış gösterebilir. Sürekli ve yoğun bir işsizlik derecesinde işçiler tam istihdamın peşinde koşarlar ve ücret hadleri için o kadar ısrarlı değildirler. Genişleme evresinde de örneğin müteşebbisler, işçi tutmaya ve ücret hadlerini yükseltmeye eğilimli ve arzulu olurlar.

Makro - ünitelerin iktisadi stratejileri böylece çeşitli koşullar ve etkiler altında şekillenecek ve hâkimiyet etkisinin derecesi ve niteliği kesinlikle ortaya çıkacaktır.

ULUSLARARASI EKONOMİDE TARAFLARIN EŞİTSİZLİĞİ

Uluslararası alanda hâkim ekonomilerin varlığı bir gerçektir. Karşılıklı ilişkilerde bütün ağırlığı ile kendini daima gösterir. Örneğin, hâkim bir ekonominin ulusal gelirinde bir düşme, kendisiyle ilişkili ülke ekonomisine çok büyük ölçüde yansır. Tersine bir durumda ise, hâkim ekonomi pek etkilenmez.

Bu konuda birçok örnek verilebilir. Örneğin hâkim ekonomi, uzun vadeli yatırımlarla, gümrük tarifelerini belirleme yoluyla mübadele kadrosunun saptanmasında da ortaya çıkar. Hâkim ekonominin kendine uygun gelen mübadele kadrosunun saptanmasında «hâkimiyet etkisi kuraldır».

Yine aynı biçimde, hâkim ekonomi, kendisine avantajlı gelen piyasaların kurulmasını kollayarak ve diğer ekonomilerde kendisine uygun gelen organizasyon tiplerini yaratarak uluslararası iktisadın yapısını değiştirebilir.

Yukarıdaki örnekler çoğaltılabilir. Bunlar, global miktarlar veya gelirlerdeki karşılıklı esnekliklerle değişmezlik (irréversibilité) kadrosu içinde incelenebilir. Örneğin, hâkim ekonominin global miktarlarına bağımsız değişimler diye bakmak mümkünse de, mahkûm ekonomilerin global miktarları bu nitelikten yoksundur. Genel bir kural olarak, topluca şöyle söylenebilir: Uyuşmalar (intibaklar) daima hâkim ekonomilerden mahkûm ekonomilere doğru olacaktır. Aksi yönde bir uyuşma söz konusu değildir. Özellikle, global tüketim ve yatırım seviyesindeki tercihler mahkûm ekonomilerin aynı tercihlerinin determinanları durumundadır. F. Perroux'un deyimi ile «bazı milletlerin iç iktisadi siyaset tercihleri dünya iktisat si-

yasetini yönetir.» Bu nedenle, örneğin A.B.D.'nin vatan-daşları için dış ülkelere çıkışlarında koyacağı çok küçük bir sınırlama, bütün Avrupa turizm endüstrisini olumsuz yönde ve derinden etkiler.

Aynı şekilde, hâkim bir ekonominin yaptığı devalüasyon, bir çok ülkeleri de aynı yola sürükler.

- Moneter alanda kendini gösteren bu durum mali alanda da ortaya çıkabilir. Sermaye ikraz edebilen ulus son derece büyük bir baskı aracının sahibidir. Bu ikrazlar yoluyla özel talep yaratabildiği gibi taleplere istediği yönü de verebilir.

- Hâkim ekonomiye yapılan mal talebi nisbeten sert olduğu halde, hâkim iktisadın yaptığı mal talebi nisbeten esnektir. Ayrıca, hâkim ekonominin arz ve talebi dünya arz ve talebinin önemli bir bölümünü kapsadığından dünya ticaretinin bu yolla ne kadar etkileneceği açıktır. Bunalımların çoğunun hâkim ekonomi merkezlerinden çıktığı ve dünyaya yayıldığı bilinen bir gerçektir.

Moneter ve mali aletlerle beraber fiyat (özellikle kambiyo) ve gelir (talep ve arz değişimleri) yollarıyla sağlanan hakimiyet araçları iktisadi nitelik taşıyan araçlar içinde ancak ilk elde göze çarpan en belirli olanlarıdır. Bunların sayısını arttırmak şüphesiz mümkündür.

- Hâkim ekonominin siyasi kudreti de bir hâkimiyet aracıdır. Marshall yardımının başlamasıyla A.B.D.'nin arzusu üzerine Avrupa Ekonomik İşbirliğini (O.E.C.D.) meydana getiren ülkeler siyasi ve askeri antlaşmalar da yaptılar. Yardım alan ülkelere Amerikan sermayesi ve personeli hakkında tanınan tercihli durumlar ve tek yanlı özel garantiler siyasi kudretle açıklanan olaylardır. Doğu blokunun hâkim ekonomisi Sovyetler için de benzer davranışlar çoktur.

- Hâkim ekonominin askeri kudretinden doğan baskı araçlarını da kullanmasına sık sık rastlanır. İngiltere'nin sömürge imparatorluğunu kurması; Sovyetlerin geniş toprak yayılmaları; Amerika'nın çok büyük eylemli etki alanı belirli örneklerdir.

TARAFLARIN EŞİTSİZLİĞİ VE SONUÇLAR

Genellikle ve topluca denebilir ki, hâkim bir ekonomi kendine iktisadi, siyasi, askerî ve sosyal yönlerden uygun gelen bir ortam yaratmak yolunu seçebilir. Bu durumda, Jean Weiller'in deyiimi ile «**strüktürler tercihi - préférence de structures**»nden söz edilebilir: Bunu bilinçli olarak meydana getirdiği gibi bilinç dışı da ortaya çıkarabilir. Hâkimiyet etkisinde kalan ekonomi, kendi üretim yapısını değiştirerek «mahkûm ekonomi» durumundan çıkmak istediğinde, bu «değişimin maliyeti» son derece büyük olursa eski halin devamını uygun bulabilir. Örneğin, et konusunda, İngiltere, Arjantin için uzun bir süre monopson (tek alıcı) durumunda idi. Arjantin'in et üzerinde uzmanlaşması kuşkusuz diğer sektörlerin zararına olmuştur. Ancak İngiltere karşısında mahkûm durumdan çıkması Arjantin'in yapısal değişimlere gitmesi, «maliyeti»nin yüksekliliği yüzünden sürekli gecikmeler göstermiştir.

Bu arada, hâkim ulusal ekonominin kendine uygun ortam yaratmasının, hâkimiyet etkisi yaratan diğer mikro ve makro üniteler için de rahatlıkla söz konusu olabileceği unutulmamalıdır.

- Hâkimiyet etkisi; ulusal ekonomiler arasında meydana geldiği gibi mikro ve makro ünitelerin kendi aralarında ve hâkim ünite olarak devletle ilişkilerinde de ortaya çıkar.

● Bu çözümler sonunda, bir ulusu sadece bireyler ve mikro üniteler bütünü biçiminde görmemek gerekir. Klâsik görüşe göre, bilindiği gibi, «Amerika»nın, «İngiltere»nin, «Almanya»nın «arz ve talepleri» değil yalnız «Amerikalı»ların, «İngiliz»lerin, «Alman»ların arz ve talepleri vardır. Bu açıdan hareket eder ve bunu doğru diye kabul lenirsek, bütün hâkim ulusal ekonomi çözümleri veya ulusal ekonomiler arasındaki ilişkilerin nitelikleri özünü yitirecek, bir bakıma temelsiz kalacaklardır.

● Hâkim iktisadi ünitelerin, hâkimiyet araçları iktisadidir. Siyasi ve askeri olabilirse de amaç hemen hemen daima iktisadidir.

● Milli ekonomiler tarafından yaratılan hâkimiyet etkisinin kendine özgü, farklı özellikleri hatırlanmalıdır. Hâkim ekonomi kendine yeter bir ekonomi olmadığı gibi, kendisini dış ticaretten yoksun sayacak bir ekonomi de değildir. Dış ticarete karşı son derece bağımlı olduğu halde sahip olduğu strüktürü ile hâkim ekonomi niteliklerini rahatlıkla gösterebilir (XIX. yüzyılın İngilteresi gibi).

● Hâkim iktisadi makro-ünite siyasi iktidarla sürekli ve yoğun ilişkiler içindedir. Siyasi ve iktisadi iktidarlar arasındaki mücadele bazen «çok serttir»; asla «son bulmaz» ve fakat «su altında» daima sürer gider.

● Hâkimiyet etkisi tamamen yansız bir tahlil aracıdır. Doktrinal bir tutumla ilgisi yoktur.

● Hâkimiyetin dinamizmi ve oynadığı rollerle ilgili olarak iktisat tarihinde örnekler çoktur. Kapitalizm konusunda, Perroux'ya göre, dört motör, bu sistemin «maceralı» hayatını karakterize eder :

● Hâkim kişiler;

- Hâkim aileler;
- Hâkim merkezler;
- Siyasi ve iktisadi hâkimiyetlerin karşılıklı sıkı bağılılıkları.

Aynı biçimde, iktisadi gelişme ve kalkınma yönünden de hâkim iktisadi ünitenin rolü belirtilebilir. Bu yönden yaratacağı etki iki çeşit olabilir:

- İlerici veya itici etki (effet d'entraînement);
- Gerici veya bağlayıcı etki (effet de stoppage).

Birinci durumda, hâkim iktisadi ünite, alışılmış gelenekleri kırar; iktisadi ve teknik buluşları yerleştirmeye ve yaymağa çalışır.

İkinci durumda, hâkim ünite, bağımlı veya mahkûm ünitelerin kendi gelişimi için yararlı saydığı durgunluk durumlarını korumaları yolunda kuvvet ve kudretini kullanır.

Böylece, bu tür etki yüzünden sömürü ile hâkimiyet etkisini aynı tas içine koymamak gerekir. Aralarındaki fark belirgindir. Çünkü, sömürde sadece bağlayıcı etki vardır.

Az gelişmiş Ülkelerin Sistem Seçimi

KAPİTALİST KALKINMA VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER

Soruna tarihsel açıdan baktığımızda, iktisadi kalkınmalarını kapitalist veya kollektivist sistemlerle gerçekleştirmiş ülkelerin varlığını görürüz. Bir yanda, başta A.B.D. olmak üzere ileri Batı ülkeleri ve Japonya kapitalist sistem yoluyla kalkınmışlar; öte yandan ise Sovyet Rusya 60 yıl içinde dünyanın ikinci büyük sanayi devleti olmasını kollektivist sistemi uygulayarak sağlamıştır. Her iki sistemin bu başarılı örnekleri ileri sürülerek, az gelişmiş ülkelerin sistem tercihlerini bu iki sistemden biri yönünde kesin olarak yapmaları mümkün müdür?

Bu soruya olumlu cevap verebilmek için, herşeyden önce günümüz az gelişmiş ülkelerinin içinde bulundukları koşullarla, kapitalist veya kollektivist yöntemlerle kalkınmalarını başarıyla gerçekleştirmiş ülkelerin «az gelişmiş» durumda iken içinde bulundukları koşulların karşılaştırılması gerekir. Aynı koşullara sahipse, aynı ortam içinde iseler, bir sistemi mutlak olarak seçmek zorunluluğu ra-

hatlıkla ortaya çıkar ve böylece sistem seçme sorunu oldukça kolaylaşır. Ancak, farklı koşulların varlığı saptanırsa, günümüz az gelişmiş ülkelerinin sistem seçmesi nasıl olabilir?

İlkin, benzer koşulların olup olmadığını saptamaya çalışalım ve kapitalist sistemin kalkınmayı sağlamak yolunda gösterdiği tarihsel başarısının günümüz koşulları karşısındaki yeterlilik derecesini sergileyelim.

Geçen yüzyılın az gelişmiş ülkelere başarıyla uygulanan kapitalist sistemin, zamanımızın az gelişmiş ülkelere uygun düşmemesini değişen tarihsel nedenlerde rahatlıkla bulabiliriz. Şöyle ki :

M te ebbis Yönünden : Gelişmiş ülkelerin kalkınmalarında en büyük rolü oynayan yaratıcı ve mücadeleci özel teşebbüs tipine bugünün az gelişmiş ülkelerinde rastlamak zordur. Yüksek ve çabuk k r getiren özellikle kolay kazanç yollarını seçerek vergiden de kaçmayı düşünen kısa g r  l  müteşebbis tipleri az gelişmiş ekonomilerin çok tipik niteliklerinden biridir. Elde ettikleri kârlar, verimli yatırımlar yerine çoğunlukla gayrimenkul alımına, iddihara almakta veya dışarıya transfer edilmektedir. Oysa ki Rostow'un belirttiği gibi, Birleşik Amerika ve Batı Avrupa'da sanayi ihtil linden önce, ticari kapitalizmin gelişmesini sağlayan yüzyıllar boyunca moralman, zihnen ve teknik olarak özel müteşebbis sınıfı meydana gelmişti. Bugünün az gelişmiş memleketlerinde benzer duruma rastlamak olanaksızdır.

Nüfus Yönünden : Günümüzün az gelişmiş ülkeleri nüfus problemi yönünden de çok daha kritik durumdadırlar. Gelişmiş ekonomiler, sanayileşmeye ba larken oldukça uygun bir nüfus/kaynaklar oranına sahiptir. Yeni tıbbi buluşlar sayesinde son yılların kuvvetli nüfus artı ı bütün  l-

kelerde görülmektedir. Ancak, azalan ölüm oranlarıyla adeta otonom olarak ortaya çıkan bu olayda az gelişmiş ülkeler düşük hayat standartlarını bile koruyamamak ve hatta daha da düştüğünü görmek durumuna girmişlerdir. Sanayileşmenin ilk aşamasında doğum oranlarının yüksek olmasına karşılık, ölüm oranları da yüksekti. Böylece sağlanmış doğal bir dengeden yararlanan bugünün gelişmiş ekonomileri nüfus baskısını çok az hissettiler.

Ayrıca, nüfus hareketlerinin serbest olduğu bir dönemden yararlanan Avrupa memleketleri, diğer kıtalara yüz milyonlarca göçmen göndermiştir ki, zamanımızın az gelişmiş ülkelerinin nüfus fazlalıkları için böyle bir olanak bugün kalmamıştır.

Gelir ve Servet Dağılımı Yönünden : Az gelişmiş ülkelerin bu yönden de durumları gelişmiş ekonomilerin sanayileşme safhasındaki durumlarından çok farklıdır. Birçok ülke sanayileşme hareketine geçmeden önce veya hareketin başlaması ile beraber, tarımsal reformlarını gerçekleştirmişlerdi. İsveç ve A.B.D. feodalizmi hiçbir zaman görmediler. Hatta G. Myrdal'ın sözleriyle «bugünün ileri memleketlerinin hiçbiri, iktisadi kalkınmalarına başladıkları zaman, aşırı sosyal ve iktisadi eşitsizlikleri ve bugünün az gelişmiş ülkelere özgü sınıflar yapısının son derece sert, donuk karakterini tanımadı.» Böylece kalkınma hareketlerine kuvvetli ve avantajlı bir çıkışla başladılar.

Dış Ticaret Yönünden : Geçen yüzyılda çok taraflı bir ticaret sisteminin varlığı, gelişme durumuna geçmekte olan memleketleri sadece kendi kaynaklarına bağlı kalmaktan kurtarmış, gerek mamûl maddelerine piyasa bulmak ve gerek gereksinim duyduğu tarımsal ve hammaddeleri ithal etmek kolaylığını ve olanaklarını sağlamıştı. Ayrıca, o dönemin uluslararası sermaye piyasası sanayileşen ülkelere daha avantajlı koşullarla ödünç veriyordu. Niha-

yet, sömürgelerin emek ve doğal kaynaklar yönünden sömürülmesinin de sanayileşme yoluna giren memleketlerin iktisadi kudretlerini arttırdığını hatırlamak gerekir. Günümüz az gelişmiş ekonomileri için ise bu tür olanaklardan yararlanmak artık bir hayaldir.

«Zaman» Yönünden : Taşıt ve haberleşme araçlarının hızla gelişmesi sonucu son derece küçülen ve herkesin birbirinden haberdar olduğu bir dünyada, az gelişmiş ülkelerin sabırları adeta tükenmiştir. İleri yaşam düzeyleri ile bağlantı kurduktan ve kendi durumlarının bilincine erdikten sonra Batı ülkelerinin gerçekleştirdikleri uzun süreli, yavaş ve sabırlı kalkınmayı bunlardan beklemek zordur. Zaman yönünden de çok sıkışık durumda olan bugünün az gelişmiş ülkelerini, kalkınmaları için gelişmiş olanlara oranla, çok daha çetin çabalar ve fedakarlıklar beklemektedir.

Görüldüğü gibi, Batı ekonomileri örneğinde liberal bir kalkınma modelini zamanımızın az gelişmiş ülkelerine uygulamak, değişen koşullar sonucu olanaksızdır. Özellikle özel girişimin işlevlerini yerine getirmekteki yetersizliği ve yeteneksizliği karşısında devletin her alanda etkili rolünün genişlemesi iktisatçıların büyük çoğunluğu ve Birleşmiş Milletler uzmanları tarafından kesinlikle kabul edilmiştir. Prof. Norman S. Buchanan'ın güzel deyiimiyle «XIX. yüzyıla özgü olaylar dizisi kuşkusuz aynen tekrar edilmeyecektir. Düşük gelirli bölgelerin sanayi kalkınmasını, kâr peşinde koşan özel girişimin çabaları değil, devlet belirleyecektir.» Geçen yüzyıllarda kamu hizmetlerinin azlığı devletin rolünü de sınırlamaktaydı. Bugün ise, artan kamu hizmetleri yanında hızlı bir kalkınma zorunluluğu devleti ön plana geçirmiştir. Bu durumda, zorunlu olan devlet müdahalesinin gelişigüzel olamayacağı da doğal bir sonuç sayılmalıdır.

KOLLEKTİVİST KALKINMA VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER

Kollektivist tipli ülkelerde uygulanan ve tüm ekonomiyi kapsayan emredici nitelikli planların az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarına daha yatkın olduğu özellikle başarılı Sovyet Rusya örneğine dayanılarak ısrarla ileri sürülür. Ancak, en başarılı örnek olarak gösterilen Sovyet kalkınmasının ilk hareket aşamasında bugünün az gelişmiş ekonomilerinin içinde bulundukları ortama uymadığı kesinlikle görülmektedir. Şöyle ki;

İhtilalden önce, Çarların hüküm sürdüğü Rusya, bir sanayi kalkınmasını sağlayacak altyapıyı (infra-structure) gerçekleştirmiş olup devrinin en büyük devletleri arasında sayılmaktaydı. Sovyet kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, Rusya'nın 1913 yılında dünyadaki yeri şöyledi :

Sanayi kolları	Dünyada	Avrupada
Bütün sanayi üretimi	5	4
Elektrik enerjisi	8	6
Kömür üretimi	6	5
Petrol üretimi	6	5
Gaz	—	—
Demir	5	4
Ham demir	5	4

Kok	4	3
Kimyasal üretimler	—	—
Suni gübre	—	—
Makinalar imalatı	4	3
Traktörler	—	—
Kereste ihracatı	2	1
Çimento	5	4
Demir Konstrüksiyon	—	—
Pamuk mensucat	3	2
Yün mensucat	—	—
Şeker üretimi	4	2
Hayvani yağlar	4	2

ve ayrıca, sanayi gelişmesini kolaylaştıracak miktarda ihraç edilebilir tarım fazlasına sahipti.

Daha somut olabilmek için, 1913 Rusyası ile ciddi kalkınma çabalarına teşebbüs yılları olarak kabul edebileceğimiz 1953 - 1957 arasındaki Hindistan'ın durum karşılaştırması yapılabilir.

	Global Miktar			Kişi Başına Üretim		
	Rusya 1913	Hindistan 1953	1957	Rusya 1913	Hindistan 1953	1957
Nüfus (Milyon)	160	372,6	392,4	—	—	—
Petrol (Milyon Ton)	9,2			66		
Kömür (Milyon)	29,2	36,6	44,2	205	98	113
Çelik (Milyon)	4,0	1,53	1,74	30	4,1	4,4
Çimento (Milyon)	1,5	3,84	5,69	9,4	10,3	14,5
Yünlüler (Milyar Metre)	2,6	4,46	4,86	20,4	12	12,4
Sanayideki İşçi Sayısı (000)	3,536					1,589

Görüldüğü gibi Hindistan, özellikle kişi başına üretim gözetilirse, Rusya'nın 1913 düzeyine varmış değil-

dir. Hindistan'ın 1957'deki toplam çelik üretimi 1913 Rusya'sının daha yarısına bile varmaktan uzaktır. Bu koşullar altında otoriter tipli bir planlamanın çok başarılı bir örneği olarak gösterilen Sovyet Rusya'nın durumunu günümüzün az gelişmiş ülkelerine benzetmek olanaksızdır. «Rusya, rejimi ne olursa olsun, herhalde bu yüzyılın ortalarına doğru büyük bir askeri ve sınai devlet haline gelecektir». Bugünün az gelişmiş ülkeleri, çok kuvvetli bir «Départ»la yola çıkan Sovyet Rusya'nın olanaklarından tamamen yoksundur. Bunun hatırlanması, herhalde bu konuda birçok tartışmaları daha kısa ve daha dürüst bir kalıba sokacaktır.

Burada, Türkiye'nin de durumunu saptamak, çözümlemeye kuvvet kazandıracak bir diğer anlamlı örnek niteliğindedir. Bu amaçla, Türkiye'nin 1953 yılına ait göstergelerini belirtelim :

	Global Miktarlar	Kişi Başına Üretim (Kg.)
Çimento (Milyon Ton)	0,531	23,6
Çelik (Milyon Ton)	0,163	7,2
Kömür (Milyon Ton)	3,6	163
Petrol (Milyon Ton)	0,026	—
Nüfus (Milyon)	22,5	1,2

Genel bir perspektif içinde, gerek kapitalizm gerek kolektivistizmin bugünün az gelişmiş ülkelerinin kalkınmalarını sağlamak olanaklarından yoksun olduklarını, değişen koşullar sonucu, belirtmek gerekir.

HANGİ SİSTEMİ SEÇMELİ ?

Kapitalist ve kolektivist sistemlerin tarihsel açıdan, iktisadi kalkınmayı sağlamak konusundaki yetersizliğini gös-

termeğe çalıştık. Özellikle soruna tarihsel yönden bakarak, kalkınmalarını kapitalist sistemle yapan Batı ülkelerinin ve kollektivist sistemle gerçekleştiren Sovyet Rusya'nın tamamen özel koşullara sahip bulunduklarını ve bu yüzden bugünün az gelişmiş ülkeleri için bu yollar-
dan geçmenin olanaksız olduğunu da belirtmek istedik. Bu durumda, günümüzün geri kalmış ekonomileri iktisadi kalkınmalarını sağlamak için hangi sistemi seçmek zorundadırlar? Bu seçim işi ikisinden birinin kesin tercihi biçiminde mi olacaktır? Her iki büyük sistemin günümüzde gösterdikleri eğilimler, öyle sanıyoruz ki, bu soruların cevabını yeterince ortaya çıkartabilir.

Herşeyden önce bir kez daha belirtmek gerekir ki, sistem kavramı tamamen teoriktir ve bu teorik kavrama uygulamada sâf bir halde rastlamak hemen hemen olanaksızdır. Gerek kapitalist, gerek kollektivist sistem ideal bir işleyişe gerçek yaşamda kavuşmamıştır. Sapmalar her ikisi için de söz konusudur. Her sistem pratikte teorik ilkelerinden ayrıldığı gibi, aynı sistem zaman ve mekan bakımından farklı görünüşlerle ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, her iki sistemin temelinde yatan ilkelerin uygulanışı da istenilen ve düşünülen sonuçları vermemiştir. Daha somut anlatımla, kapitalist sistemin kâr ve özel çıkar motoru, kollektivist sistemin kamu yararına dayanan itici kuvveti üretim-tüketim dengesini ideal şemalarına göre gerçekleştirmeyi başaramamıştır. İktisadi dengenin sağlanamaması ise zamanımızın iki büyük sistemini birbirine yaklaştırmakta ve böylece iki büyük sistem gittikçe eklektik bir nitelik kazanmaktadır. Uygulama alanında sistemlerin teorik temellerinden ayrıldıkları, aksayan yanlarını karşıt sistemin unsurlarıyla kapattığı sürekli bir eğilim durumundadır. İki sistemin pratikte birbirine yaklaşması eğilimleri, hiç olmazsa hareket noktaları tamamen zıt olan ikti-

sadi sistemlere ilişkin ortak noktaların aranması gereksinmesini duyurmuştur.

Denebilir ki, iki büyük sistemin pratik alanda gösterdikleri bu yakınlaşmaya paralellik kuran teorik çalışmalar gittikçe yoğunlaşmaktadır. Başka bir deyişle, sistem bağınazlığı hem teorik, hem de özellikle pratik alanda zayıflamak yolundadır. İki sistemin «en iyi» yanlarını almak, iyi işlemeyen veya istenmeyen sonuçlar veren yönlerini atmak eğilimi bugünün sistem dünyasında bir gerçektir. Ancak bir noktayı ısrarla belirtmek gerekir.

İki sistemin birbirlerine benzemesi, birbirlerini sevmesi demek değildir. Yaşam düzeyi yükseldikçe yitirecek çok şeyi bulunan bir duruma girildiği için, olasılıklar azalsa dahi, savaş bile edilebilir. Bunlar ayrı sorunlardır.

İki büyük sistemin birbirine tıpatıp benzemesi, ikiz kardeşler olması da kuşkusuz beklenemez. Ancak, kapitalist sistemin kollektivist unsurları kendinde topladığı, kollektivist sistemin kapitalist araçlara gereksinim duyduğu açıktır. Yaşam düzeyi yükselen toplumlarda birey davranışları birbirine benzemekte, ayrı sistemler altında yaşamalarına karşın ortak bir zihniyet ortamı ekonomiye egemen olmaktadır. İdeal şemaları değil, realitedeki uygulamaları tahlil edersek, ortaya çıkan paralel davranışların «**iki sistem arasında temel zıtlığın varlığını şüpheyeye**» bile düşürdüğü düşünülebilir. Ekonominin dünya çapında bir genelleşmeye doğru gittiği ve artık her iki büyük sistemin bu «**genelleşen ekonomi**» yapısı içinde aynı kolun iki özel hali olarak incelenmesi gerektiğini ileri sürmek bazılarınca, mümkün ve gerçekçi bir iddiadır. Bu durumda, Marksizmin savaşım yeteneğini yitireceğinden kaygılanan Marksist Sovyet iktisatçılarının bu eğilimi kesinlikle reddetmelerini doğal karşılamak gerekir. Kapitalizmin aşırı yan-

daşları da bu yakınlaşma eğilimini aynı kaygılarla benimsemek istemezler. Bu davranışı da sistem bağınazlığına bağlamak yerinde bir tanımlamadır.

Öte yandan, sistemlerin beraber yaşama ve birbirine yaklaşma eğilimlerinin az gelişmiş ülkeler için son derece olumlu bir ortam yaratması da rahatlıkla beklenebilir. Böylece iki büyük lider devletin politik baskılarına uğramadan en uygun kalkınma modelini seçmek olanakları kuşkusuz artacaktır. Ancak, kalkınmayı sağlamak için bu modelin eklektik yapısı içinde ağırlık, az gelişmişliğin gereği olarak devlete yüklenecektir. Zira, 19'uncu yüzyıla özgü olaylar dizisi aynen yinelemeyeceğine göre, özellikle ilk evrelerde ulusal kalkınma hareketini **«kâr peşinde koşan özel girişimin çabaları değil, devlet belirleyecektir»**. Devletin ise kendisine yüklenen bu görevi günümüzde gelişmiş güzell yapamayacağı, insan haklarına saygı duyan demokratik bir kadro içinde bilimsel iktisat tekniklerine dayanacağı açıktır.

KAMU KESİMİ - ÖZEL KESİM BERABERLİĞİ

Uluslararası hayatta **«hakimiyet etkisi»** büyük uygulama alanı bulduğu gibi, ulusal ekonomiler içindeki kişiler firmalar, gruplar ve bölgeler de hakim üniteler olarak faaliyette bulunurlar. Bu mikro ve makro hakim ünitelerin dışında, devletin varlığını ve hakim bir ünite olarak oynadığı kesin rolü unutmamak gerekir. Az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmasında devletin rolü ve önderliği artık tartışılmadan kabul edilebilen bir gerçek durumuna girmiştir, denebilir. Karma ekonomi düzeninde, kamu sektörü ve özel sektör birlikte yer alınırlar. Bunların gördeli önemleri kuşkusuz zamanla değişmektedir. Örneğin, Türkiye'de bir-

çok alanda, başlangıçta sadece kamu sektörü varken (tekstil gibi), zamanla özel sektörün de buralarda serpilmeğe ve gelişmeğe başladığı görülmektedir. Bu durum, az gelişmiş ülkelerde kamu sektörünün, özel sektörün yetiştirilmesi için «uygun ortam yaratıcı» işlevini yerine getirdiğini belirler.

Burada, ülkemizde de sık sık ileri sürülen ve ilk elde olumlu izlenim yaratan bir sav akla gelebilir. Şöyle ki, az gelişmiş ülkelerde sermaye kıttır. Bu nedenle, Kamu sektörünün bulunduğu bir yerde özel sektör de faaliyete geçmişse, kamu sektörüne ait görevin bitmiş olduğuna hükmedilerek tasfiye yoluna gidilmelidir.

Oysa, az gelişmiş ülkelerde piyasalar, genellikle bir disiplin'den yoksundur. Çeşitli engeller ve nedenlerle fiyat mekanizması, «maharet»ini göstermekten uzaktır. Kâr sektörüyle «fiyatların ve miktarların tesbiti» sayesinde özel sektör üzerinde hakimiyet etkisini yaratmak olanağı piyasanın bu disiplinsizliğini önlemek ve ölçsüz davranışları frenlemekte çok etkili olur. Bu bakımdan özel sektör fiyatları, bir ölçüde, kamu sektörü fiyatlarının bir fonksiyonudur, demek bile mümkündür. Nitekim, Türkiye'deki fiyat yükselişlerinin ilk hızlarını, genellikle, kamu sektöründeki fiyat artışlarından aldıkları söylenebilir.

Ayrıca, kamu ve özel sektörün birlikte olmasının ters yönde de olumlu etkileri olabilir. Karşısında bir özel sektörün bulunduğunu gören kamu girişimleri, yalnızlığın verdiği gevşeklikten ve modası geçmiş modeller yapmaktan vazgeçerek, günün beğenilerine uygun ve daha rasyonel üretim faaliyetine yönelebilirler. Gerek kamu sektörünün tek başına faaliyette bulunduğu ilk evrede gerek özel sektörün de yetişerek katıldığı ikinci aşamada, devlet müdahalesinin oynadığı rol meydandadır.

Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerin özellikleri gözönüne alınırsa kamu sektörü yoluyla özel sektör üzerinde hakimiyet etkisi yaratmak ve böylece piyasayı frenleyebilmek ve düzenlemek olanağı, buna ek olarak, özel sektörün yetişmesi için «uygun ortam yaratıcı» fonksiyonu, karma veya «eklektik» bir ekonomiye devamlılık niteliği kazandırmaktadır.

Kalkınma Modelinin İktisadî ve Siyasal İçeriği

KALKINMANIN YAPISAL MEKANİZMASI

Unutulmamalıdır ki iktisadi kalkınma süreci, söz konusu ülkenin sosyal ve iktisadî yapısının son derece önemli değişmelerini doğurduğu gibi, kalkınmanın sırf iktisadi yönlerinin, çözümü gereken iktisat dışı (extra-ekonomik) sorunlara oranla daha az önemli olması da kuvvetle olasıdır. İktisadi etkinlik toplumun en büyük amacı olmayabilir. Örneğin totaliter bir planlama sayesinde ulusal gelirin artışı, diğer herhangi bir iktisadi organizasyonun sağladığından fazla oluyorsa bu geri kalmış ülkelerin totaliter karakterli programları kabul etmesi için yeterli olamaz. Zira, kalkınma programlarının teknik yanlarından çok bu programların gelişme halinde olan toplumun dini ve felsefi temelleri üzerindeki etkilerini de hesaplamak gerekir. Kindleberger'in deyişiyle, «aksiyonun sosyolojik esasları sağlanmadıkça iktisadi tekniğin önemi yoktur». Ayrıca zamanımızda arzu edilen yaşam koşulları ve be-

ğeniler arasında bir yakınlaşma olmakta ve adeta tekdüze bir durumda kendini göstermektedir. «Gösteriş» etkisiyle fakir ülkelerle zengin ülkeler arasında gerçek gelir farkı gittikçe açılmakta ve daha çok psikolojik bir havaya bürünmektedir. Aynı iktisadi refah düzeyini benimseme eğilimi sonucunda da «fakir memleketler kendilerini öbürlerinden daha fakir hissetmektedirler ve göze alınması gereken husus da budur». Sorunun beşerî elemanlarını ihmal etmemek gerekir. İktisadi tahlil çeşitli ulusların kendilerine özgü ulusal psikolojilerini gözetmek zorundadır. Öte yandan, siyasi gelişimin gösterdiği seyri de belirtmek ve iktisadi kalkınma ile olan büyük ilgisine işaret etmek yerinde olacaktır. Demokratik memleketlerde daha ziyade halktan kuvvetini alan hükümetler iş başına geçerken, öbür ülkelerde otoriter veya otoriter eğilimli hükümetler duruma hakim olmaktadır.

Bütün bu hususlar bir kez daha gösteriyor ki sorun sırf iktisadi yönden tahlil edilemez. İktisatçıların, sosyologların ve demografların işbirliği şarttır. Ve nihayet her memleket kendi geleneklerinin esprisi içinde hareket etmelidir. Ülkenin siyasal, sosyal ve psikolojik koşulları daima gözönünde tutularak, sorun daha geniş bir extra-ekonomik kadro içinde incelenmelidir.

Çeşitli yapıların iktisadi kalkınmayla olan ilişkilerini, gösterdikleri karakterlere göre genel olarak ve kısaca şöyle inceleyebiliriz :

Geri kalmış ülkelerde sosyal yapılar önce dengesiz bir karaktere sahiptirler. İleri memleketlerde varolan orta sınıf burada yoktur. Çok zengin veya çok fakir gibi iki kutup halinde toplanmışlardır. Ayrıca sosyal gruplar arasında bağlılık, özellikle yukarıya doğru sosyal bir «mobilité» yoktur. Eğitim düzeylerinin düşüklüğü bu mobilitéyi asgariye indirmekte ve böylece, adeta donmuş bir durum

gösteren sosyal yapılar, geri memleketlerde kalkınma için olumsuz bir role sahip olmaktadır.

● Siyasal yapılarda da iki sorun hakimdir. Önce, siyasal kurumlar geri kalmış toplumların koşullarına uymakta zorluk çekmektedir. Halkın feodal rejimlere olan düşmanlığı demokratik ideolojileri harekete getiriyorsa da, okur-yazar oranının yüzde 10 ilâ 20 olduğu bir memlekette «demokratik rejimler ekseriye anarşi içinde kaybolmaktadır.» İthal edilen bir buzdolabı veya dikiş makinesi gibi bu memleketler için adeta «portatif demokrasi»den bahsedenler vardır. Ayrıca idari örgüt son derece yetersizdir. Merkezi bir otorite yeterli olmayıp bütün memlekete yaygın yönetsel bir örgütün bulunması ve yerel akımları zayıflatması gerektir. Oysa, seçkin bir yönetici grubun varlığı son derece sınırlıdır. Bundan başka, iktisadi hayatta «güven» duygusunun oynadığı rol açıktır. Eğer, örneğin, işçiler yeter bir ücret güvencesine sahip değillerse üretimlerini düşürecekler ve aynı biçimde sermaye de çekimser davranacaktır. Özellikle uluslararası yatırım güven ister ki «ne yazık ki geri memleketlerde bugün eksik olan bu güvendir; zira yabancı sermayeye birçok kez el konmuştur.» Bu güvensizliği gidermek için daha fazla ve ek faiz ödemek zorunda kalan geri ülkeler böylece hükümetlerinin yarattığı güvensizlik nedeniyle, yapılan hesaplara göre, «riziko primi altında yılda 2 ilâ 3 hatta 3,5 milyar dolar fazla ödemek zorunda kalmaktadır».

● Psikolojik veya zihniyet strüktürleri, geri kalmış memleketlerde belki de en önemli rolü oynamaktadırlar. Dini inanışların, her türlü geleneklerin iktisadi faaliyete yön verdiğine kuşku yoktur. Halkın davranışları, bulunduğu durumu kabul eden pasif zihniyeti veya içinde bulunduğu çevreyi değiştirmek ve düzeltmek iradesini taşıması olağanüstü bir önem göstermektedir. Zaman kavramı değerli

ve az bulunur bir eleman mıdır? Yoksa Allah'a ait olması dolayısıyla her türlü iktisadi değerden yoksun mudur? Serveti bir kuvvet gösterisi veya tüketim kaynağı olarak mı, yoksa yatırım yoluyla iktisadi kalkınmanın bir âleti olarak mı görmek gerekir? Nurkse'nin dediği gibi, 19. yüzyıldaki Avrupalı göçmenler sermayeyi yararlı bir biçimde kullanmak iradesine sahiptirler. Bugün geri kalmış ülkelerdeki zihniyet yatırıma pek eğilimli değildir. Zamanımızda geri kalmış memleketlerin kalkınmasında ortaya çıkan sorunlar bu noktayı doğrulamaktadır. Herşeyden önce kalkınma için iktisadi ve sosyal bir ortamın hazırlanması gereklidir. Cüretli iktisat siyasetlerine ve kuvvetli dozdaki yatırımlarına karşın iktisaden geri ülkelerin karşılaştıkları güçlükler sosyal ortamın uyumsuzluğunda kaynağını bulmaktadır. Halkın büyük bir çoğunluğu, bütün iktisadi faaliyetlerinde hakim olan geleneklerine, tabularına, dini inanışlarına sadık kalmaktadır. Bir ekonominin «donmuş» veya «durgun» halini kırıp gelişme aşamasına atlıyabilmesi için ilkin bu gelişmenin sosyal, kurumsal ve beşeri koşullarının yaratılması gereklidir. Bütün geri ülkelerin ortak olan ilk sorunu, bir toplumu o zamana kadar içinde bulunduğu durumdan tamamen farklı bir duruma hazırlamak, iktisadi, sosyal ve siyasal alanlarda alınan ortak önlemlerle o toplumu, kalkınma ve gelişmeyi benimseyecek ve sindirecek bir duruma getirmek olmalıdır. Burada, F. Perroux'un kullandığı «progresif» olan ve «progresif olmayan» toplum, ayırımı uygulama alanı bulmaktadır, kanısındayız. Ayrıntılara girmeden diyebiliriz ki, «icad'ın etkilerinin asgari sosyal maliyetlerle ve en hızlı biçimde yayıldığı bir ekonomi» progresiftir. Bu tanıma göre, geri kalmış ülkeler ise, sadece doğal kaynakların kıtlığı, nüfusun hızlı artışı vs. kriterlerle ayırdedilmemektedir. Veya «doğal kaynaklarını sermaye ve emekle modern tekniğin en iktisadi metodlarına göre kullanmayan» bir memleket de değildir.

Biraz yukarıda yaptığımız tahlilde de görüldüğü gibi, sosyal, siyasal ve zihniyet strüktürleri bu çeşit toplumların kalkınmaya uyum yeteneğini baltalamaktadır. Özellikle uzun vadede ortalama reel hasılanın artmasını gözetken bir politikayı kavrayamamakta ve direnç göstermektedir. Bu koşullar altında sosyal, politik ve psikolojik yapıların neden olduğu «tikanmalar» ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu yapılarda bir değişme olmaksızın, iktisadi alanda yeni girişimler için halkın heyecanını uyandırmak umudu pek zayıf hatta olanaksız kalmaktadır. Bu dengesizlikleri giderecek veya makûl bir sınıra indirecek bir siyasetin izlenmesiyle geri kalmış ülkelerde, önce uygun bir iklimin yaratılması ve kalkınma ile ilgilenmesi bilincinin uyanması gerekir. Amaç, geri kalmış bir ülkeyi progresif bir hale yükseltmek, tikanıklıklara meydan vermeyecek bir bilinç kazandırmaktır.

Ortamin ve halkın hazırlanmasının iktisadi gelişme ve kalkınmada oynadığı rolün önemini belirtmiş olabileceğimizi sanıyoruz. Kalkınmayı mekanik bir süreç olarak kabul etmemek gerektir.

Sakai'nin ifadesiyle «aynı zamanda ferдин iradesine bağlıdır. Bu bakımdan, ulusal ekonomi, ulus tarafından ve ulus için bir iktisadi düzendir. Böylece pür teorik tahliller şu pratik problemlerle ilgilenmelidir:

- a) Belirli bir yapının, ulusun bir bütün olarak istikrar ve gelişmesi için uygun olup olmadığı;
- b) Değilse ne şekilde değişmesi gerektiği;
- c) Değişikliğin meydana gelmesi için hangi sorunların çözümünün zorunlu olduğu;
- d) Bu sorunların çözümü için en etkili araçların belirlenişi.

Son olarak diyebiliriz ki, geri kalmış ülkelerin bir çoğu «sanayi devriminin iktisadi gelişmeyi gerçekleştirmeye yeterli geleceğini kabul etmiş gibidirler. Fakat bu, uygun bir sosyal ortam içinde meydana gelmeyen söz konusu devrimin etkisiz olacağını bilmemek demektir». Yine bu anlamda Kindleberger'in aşağıdaki sözleri de son derece ilgi çekicidir: «Az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerle birlikte aynı iktisadi eserleri okumamalıdır».

SIYASAL REJİM TERCİHİ

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarında kullanacakları iktisadi modelin dışında, en önemli sorun, hangi siyasal rejimin, kalkınmaları ile en etkili biçimde uyduğuudur. «Az gelişmiş ülkeler halkının feodal rejimlere olan düşmanlığı ilk elde demokratik ideolojileri harekete getiriyorsa da; okur - yazar oranının düşüklüğü, siyasal kurumların geri kalmış toplumların koşullarına uymakta zorluk çekmeleri, yönetsel örgütün yetersizliği ve bütün ülke içinde ağırlığını göstermeyip yerel akımları zayıflatması sonucu» demokratik rejimler çoğunlukla ne yazık ki anarşi içinde kaybolmaktadırlar.

Ayrıca demokrasi kavramı üzerinde de biraz durmak gerekir. Herşeyden önce, en ileri demokrasi şekillerinin bile çok yavaş ve geç bir gelişim sonucu ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Bugün bile demokrasi rejim olarak her yerde mükemmel olmaktan uzaktır. İsveç'te oy hakkı (suffrage universal) ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabul edilmiştir. İsviçre'de kadınlar oy haklarını yeni yeni elde etmeğe başladılar. Amerikan vatandaşlarının genel seçim oylamalarına katılma oranları oldukça düşüktür. O halde, birçok şekiller altında kendini gösteren demokrasi, az gelişmiş ülkelerin değer yargılarına uygunluk gösterir-

se, Batı tipinden farklı ve fakat aşağı olmadan uygulanmak olanağı bulabilir. Zaten Myrdal'ın dediği gibi, sihirli bir ulusal çubuğun değmesiyle hemen mükemmel bir demokrasinin çıkacağını ümit etmeyelim. Sosyal yapıdan başlayan geniş çaplı reformlarla mevcut geleneksel kurumların uyumunu sağlamakla az gelişmiş ülkelerin «sosyal ihtilâli», gerçekleşmek şanslarını kazanır. Halk çoğunluğunun rızasına önem veren demokratik bir rejimde ise, bu tür reformların çoğunlukça benimsenmesi gerekir. Az gelişmiş ülkelerin yapısal özellikleri, geleneksel muhafazakârlığı, çıkarların azınlıklar elinde toplanması karşısında bu reformların ne ölçüde zorluklarla karşılaşacakları rahatlıkla anlaşılır. Bütün sorun, «az gelişmiş bir sosyal yapıya uygun siyasal rejimi bulabilmektedir».

Ancak, «demokrasi, ulusal kalkınma için kolay bir kestirme yol değildir». Fakat moral yönden zorunluluk taşır. Ve nihayet, demokrasi, insan toplumlarının belirli sürelerde uygulanan seçim dönemleriyle, en büyük umut kaynağıdır. Beğenmediğini değiştirmek, daha iyisini bulmak umudu halkın dinamizmini besler. Bu umut, insanları diğer yaratıklardan ayıran en büyük özelliktir. Sir William Beveridge'nin başka bir nedenle söylediği sözler anılmaya değer : «Hayvanlar korkuyla güdülürse de, insanlar ümitle yaşayabilmeli ve yaşamalıdır.» Umudunu yitiren bir kişinin hayatta başarı şansından söz edilemez. Hatta yaşanmasını sürdürmesi bile kuşkuludur. Zira intihar olayları, genellikle umutsuzluğa düşmenin sonucudur.

Diğer despotik karakterli, totaliter suratlı siyasal rejimlerin iktisadi kalkınma için kolay bir kestirme olduğu da iddia edilemez. Sovyet Rusya'nın günümüzde ikinci büyük sanayi devleti olma başarısını, totaliter rejimine ve sol'un ucunda olmasına bağlamak yanlıştır. Zira Çarlık Rusyası zaten kendi devrinin gelişmiş bir ülkesiydi ve dün-

yanın dördüncü sanayi devleti durumundaydı. Sovyet Rusya'nın sahip olduğu bu büyük avantajın tartışmalarda hatırlanması gerekir.

Ve nihayet kültür düzeyi yükselen toplumları totaliter rejimlerin baskısı altında tutma olanağı gittikçe zayıflamaktadır. Sovyet Rusya'daki gevşemeleri, Çekoslovakya'nın, Polonya'nın davranışlarını, İspanya ve Portekiz'deki sonuçları açık belirtiler olarak kabul etmek mümkündür. Zaten, 20. yüzyılın son yarısında demokratik rejimden başka bir alternatif tanımak çağımız için ancak bir ayıptır. Zira, kişi refahı kişiye rağmen sağlanamaz. Kusursuz bir siyasal rejim yoktur. Ancak, kişinin kişiliğini ve onurunu koruyan ve sürdüren demokrasi ise «en az kusurlu» olanıdır.

Siyasal açıdan, aşırı uçların, kişiye kişiliğini ve düşünce özgürlüğünü tanımaması nedeniyle, hümanist niteliği ile belirlenmesi gereken zamanımızda, bunları demokratik düzene alternatif olmaktan çıkarmıştır, çıkarmalıdır. «Mao'cuların insan haklarına karşı işledikleri suçlar akıl alır gibi değildir». «Kişiye tapma» denilen o eşi bulunmaz budalalık Çin'de en çirkin ve trajikomik kılıklara bürünmüş, Hitlercilikte, Stalincilikte gördüğümüz şeyleri en saçma sonuçlarına kadar uygulamaktan geri kalmamıştı».

Israrla üzerinde durmak gerekir: «En az kusurlu» olan, bu konuda «ehveni şer» değildir.

Demokratik rejimin sağladığı çeşitli özgürlüklerin kullanılması ve yorumunda gerek kişiler ve kurumlar, gerek siyasal organlar tarafından yanlış değerlendirmeler yapılması, az gelişmiş ülkelerde karışık bir durum yaratmaktadır. Demokratik rejimin geleneklerine sahip olmayan bir toplumun bunları sindirmesi, doğal olarak oldukça zordur. Ve bunun sonucu olarak geçmiş dönemdeki to-

taliter rejimin kurduğu yüzeydeki istikrar, bir çoklarınca özlenmeğe başlar. Eskiden tek bir şefin iradesine bağlanmak, kişinin özgürlük ve güvenlik arasındaki seçiminin, ikincisi lehine yapılmasını zorunlu kılıyordu. Şefin mutlak iradesi karşısında, halkın zihniyeti, iktisadi güvensizlik karşısında son derece duyarlı olduğu için özgürlüksüzlük önemli değildi.

Kişiyi eşya olarak gören böyle bir siyasal ortamdan açık rejimin kişiyi «insan» olarak ele alan düzenine geçilmesiyle, bu tip geleneklerden yoksun toplumun uyumsuzluk göstermesi doğaldır. Bu durumda, eski dönemin yüzeydeki istikrar özlemini duyanlar, «demokrasinin az gelişmiş ülkeler için bir lüks» olduğunu, düşük bir okuma-yazma oranı ile bunun gerçekleştirilmesinin olanaksız bulunduğunu ileri sürmeğe başlarlar. Daha insafıllılar ise, ilk orta veya okul diplomasına sahip olanlara oy hakkı tanınmasını önerirler!

Kötü veya iyi niyetle yapılmış bu eleştiri ve buna bağlı olarak çözüm yolları ileri sürülürken bir nokta daima gözden kaçmaktadır. Şöyle ki, demokratik rejimin uygulanması ülkede okur-yazar oranı yüzde yüze çıkmasına kadar ertelense bile, yine aynı uyumsuzlukların kendini göstermesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Zira toplum o zamana kadar gene demokratik rejimin geleneklerinden yoksun bırakılmış olacaktır. Kısaca, ister başta, ister sonra uygulanmasın, bu tip zorluklar kesinlikle ortaya çıkacaktır. Ancak, gelenek kazandırması yönünden, zaman lehe işlediğine göre, uygulamayı geciktirmenin bir anlamı yoktur.

Demokratik rejimi, oy hakkını sınırlayarak ve belirli bir zümreye tanıyarak uygulama isteğini de kabul etmek çok zordur. Herşeyden önce, böyle bir ayırım, demokratik ilkelere aykırıdır ve uyumsuzluk gene ortaya çıkacaktır. Bu nokta üzerinde fazla durmağa gerek yoktur. Ayrıca

Türkiye'deki 1954 seçim sonuçları hatırlanırsa, böyle bir kısıtlamanın ne kadar yapay olduğu derhal sırtır. Bir bakıma rahatlıkla denebilir ki, Türkiye'deki demokratik rejimin kaderini 1954 seçimleri belirlemiştir. Zira, bu seçimlerde demokratik sistemin «sine-qua-non» unsuru sayılan muhalefete sesini duyurmak ve meclise girmek olanağı veren oyların büyük kısmını, okur-yazar oranı en düşük olan Doğu bölgesi sağlamıştı. Okumuşların fazla olduğu Ege, Trakya, Güney bölgeleri, tüm olarak muhalefete şans tanımamıştı. Aynı eğilim, Doğu bölgesinden de gelseydi, muhalefetsiz demokrasinin garip bir örneği ile karşılaşacaktık. Bu rejimin fiilen sonu demektir.

İKTİSADÎ VE SİYASAL İÇERİK

İktisadi açıdan karma ekonominin varlığı ise, doğrudan iktisadi sistemlerin tarihi gelişimlerine ve bunun, zaman olarak, karma ekonominin devamlı bir nitelik taşımasına bağlanır. Daha önceleri de belirtmiştik, az gelişmiş bir ülkenin iktisadi kalkınmasını kapitalist ve kolektivist metodlarla sağlamasının olanağı yoktur. Bu kalkınma modellerini, zamanımızın az gelişmiş ülkelerine uygulamak, değişen koşullar ve farklı olanaklar sonucu mümkün değildir. Öte yandan iki büyük sistemin uygulamada teorik ilkelerinden sapmalar yapması sürekli bir eğilimdir.

Kapitalist sistemde kolektivist unsurlara, kolektivist sistemde kapitalist araçlara gereksinim duyulduğu bir olgudur.

Bütün bu özellikler ve gelişim seyri az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları için, iki sistemden birini kesin olarak seçmelerinin yanlışlığını rahatlıkla doğrular.

Yalnız, az gelişmiş ülkeler için ideal veya en etkin kalkınma modelini, eklektik bir «sistem» içinde görürken iki nokta üzerinde açık olmak gerekir.

Birincisi, az gelişmiş ekonomilerin taşıdıkları nitelikler sonucu, bu modelin eklektik yapısı içinde ağırlık devlettedir. Devletin görevleri ve zorunluluğu ön plandadır. Geçen yüzyıllarda kamu hizmetlerinin azlığı devletin rolünü de sınırlamaktaydı. Bugün ise, artan kamu hizmetleri yanında hızlı bir kalkınma zorunluluğu devlete büyük ağırlık verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Doğaldır ki devlet bu görevini gelişigüzel yapmayacaktır. Bilimsel iktisat tekniklerine dayanan ve insan haklarına saygı duyan demokratik bir planlama, kamu faaliyetlerinin kılavuzu olacaktır. Az gelişmiş ülkelerdeki özel girişimin işlevlerini yerine getirmedeki yetersizliği karşısında devletin etkili rolünün genişlemesi kesinlikle kabul edilmiştir, denebilir.

İkinci önemli nokta, karma ekonomi ve karma girişimin ayrı şeyler olduğunun unutulmamasıdır. Bir ekonomide özel ve kamu sektörünün karşılıklı yer alması karma ekonomiyi meydana getirirken, bir girişim içinde özel ve kamu ortaklığının kurulması ise karma girişim tipini ortaya çıkarır. Bunları birbirinden ayırmak gerekir. Karma girişim tiplerinin az gelişmiş ülkelerde kötüye kullanılması ve çabuk dejenere olması mümkündür. Çünkü, gerektiğinde özel girişim iddiasını taşıması, sıkıştığında kamu girişimi iddiasında bulunup devletin desteğini elde etmesi ve kamu güvencesine sahip olmak istemesi, bu tip girişimlerin iktisadi hayatta rekabet rizikosundan kendilerini kurtarmaları sonucunu doğurmaktadır. Kuruluşlarında kamu sermayesinden büyük ölçüde yararlanan, bazen özel girişim, bazen kamu girişimi yanlarını kullanarak hiçbir rizikoya katlanmadan faaliyette bulunan karma girişimin dedikodulu örneklerine ülkemizde de rastlamak kabildir.

Bu nedenle, çabuk dejenerere olmak eğilimini taşıyan ve sermayesini bir rekabet tehlikesine karşı bırakmak istemeyen kişilerin kullandıkları bu formülün, işlev ve nitelik yönünden, karma ekonomiden ayrıldığı açıktır.

Gerek sistemlerin ekonomik ve siyasal rejim yönünden gösterdikleri gelişmeler gözetilir, gerek karma ekonominin devamlılığı ele alınırsa, sistem anlayışında genellikle «eklektik» bir niteliğin ağır bastığı rahatlıkla görülmektedir. Hiç kuşkusuz ülkelerin gelişme ve kalkınma düzeylerinin bu niteliği belirlemede rolü ve etkisi olacaktır.

● Bu kadro içinde, **demokratik düzen-karma ekonomi beraberliğini** kabul etmek mümkündür. Ancak, buradan bazı noktaların tam olarak belirlenmesi gerekir. Şöyle ki;

İlkin ve kesin olarak, siyasal rejim yönünden, demokratik düzenin varlığını tanımaktır. Demokratik rejimin alternatifi olmamalıdır. Adil diktatörlük, aydınlar diktatörlüğü gibi bazı kişilerin özlemleri, sadece bir fikir fantezisinden, bir ütopyadan başka bir değer taşımaz. Gelişme ve kalkınmanın hangi yöntemlerle daha etkili olacağı tartışmasına başlarken, daima bu vazgeçilmez koşul saptanmalıdır. Ancak, açık rejim konusunda tam bir anlaşma olduktan sonra «**kalkınma metodları**»nın etkinlik derecesini tartışmanın bir anlamı olabilir. Aksi durum insanı ön plana alması gereken günümüzün hümanist dünyasında artık geçerli sayılmamalıdır.

«Karma ekonomi»ye gelince, herşeyden önce, bu ilkenin «devamlılık» karakterine sahip olduğunu belirtmek gerekir. Kollektivizme veya kapitalizme geçiş için bir basamak veya aşama değildir.

Devamlılık karakterine sahip karma ekonominin yapısında «sol» araçların ağır basması doğaldır. Zira, az gelişmiş ülkelerin taşıdıkları özellikler sonucu, kalkınmayı

sağlamak için ağırlık devlete yüklenecektir. Birleşmiş Milletler iktisatçılarının görüşünü bir daha belirtelim:

«19. yüzyıla özgü olaylar serisi, aynen tekrar edilemeyeceğine göre, özellikle ilk aşamalarda milli kalkınma hareketini 'kâr' peşinde koşan özel girişimin çabaları değil, devlet belirleyecektir». Devlet müdahalesinin ise bilimsel iktisat tekniklerine dayanacağını hatırlatmaya bile gerek yoktur.

Gerek sağ'ın gerek sol'un ucuna karşı en etkili mücadele ancak bu ortamda yapılabilir. Gerçekleştirdikleri reformlarla toplumdaki gerilimi azaltır ve bu nedenle nihai «patlama»yı önler. Az gelişmiş ülkelerin özellikleriyle bağdaşmayan tutumları sonucu toplumdaki gerilimin artmasına neden olan sağ'ın, bu bakımdan, sol'un ucuna daha sempatik geldiğini söylemek bile mümkündür. Kalkınma mekanik bir olay değildir. İktisadi alanda halkın heyecanını uyandırmalıdır. Toplum içindeki dengesizlikleri azaltacak bir siyaset izleyerek geri kalmış ülkelerde, önce uygun bir ortam yaratılması ve halkın kalkınma ile ilgilenmesi bilincinin uyandırılması gerekir. Kollektif bilinç yaratılarak ortamın ve halkın hazırlanmasının iktisadi gelişme ve kalkınmada oynadığı rolün önemi açıktır. Ancak, halkın olumlu davranışlara yönelmesini sağlayabilmek için, toplumdaki gerilimi azaltacak reform uygulamalarının gerçekleşmesi ihmal edilmemelidir. Kapağını açmadan sımsıkı kapalı bir tencereyi ısıtmakta devam etmek demek, hem tencerenin, hem de içindeki yemeğin kaybı demektir.

Gerek sol uc'un, gerek sağ'ın davranış ve tutumları «tencereyi patlatmak» sonucunu doğurmakta, siyasal ve iktisadi ortamı anarşiye itmektedir.

Günümüzde, geniş çaplı bir sistem mücadelesine tanık olmaktadır. Sistemlerin iktisadi yönden yaklaşmaları,

siyasal kapsamalarını da birbirine benzetme yönünde harekete geçirmekte, kişi haklarının ve düşünce özgürlüğünün temel sayıldığı demokratik düzeni, sistemlerin «ortak» siyasal niteliği yapmaktadır.

Dikkat edilirse gerek iktisadi, gerek siyasal gelişmeler karşısında, uygulama alanında «sistem bağınazlığı»nın ve hoşgöründen yoksun ideolojilerin katılaşmış dogmacılığının erimeğe mahkûm olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

20. yüzyıl hümanizması, kişinin refahı ve güvenliği yanında hak ve özgürlüklerini de bağdaştırmak zorundadır. Bunlar, birbirinin alternatif değil birbirinin tamamlayıcısıdır. Bir bütünlük gösterirler.

Denebilir ki, 1961 Anayasası, her iki alandaki eğilimlerden kuvvetle esinlenmiş ve bu eğilimleri tutarlı biçimde yansıtmıştır.

Ancak, çağdaş eğilimleri yansıtan bir Anayasa'ya inanç, uygulama alanındaki başarı derecesinin yükselmesinde en etkin rolü oynar. İnanç eksikliğine veya inançsızlığa sahip siyasal iktidarlar süresinde de Anayasanın aksaması doğal kabul edilebilir. Bu durumda herhangi bir kusur aramak söz konusu değildir. Kusur değil, Anayasa ile uygulayıcılar arasında bir uyumsuzluk olabilir. Bu uyumsuzluğu giderecek çare de, öğrenme-öğretme özgürlüğü veren ve açık bir tartışma ortamı sağlayarak çağdaş eğilimlerden kişiyi haberi kılan ve dolayısıyla çağdaş özlemleri yaratan açık rejimin kendisidir. Zira, açık rejim zamanla geride kalarak uyumsuzluk gösterenleri kesinlikle saf dışı bırakır.

III

Toplu Yorum
ve
Değerlendirme

İlk bölümde, Atatürk'ün iktisadi düşüncesine temel olan unsurları belirtmeğe ve ülkenin iktisadi kalkınmasında uygulanması gereken modelin çerçevesini çizmeğe çalıştık. İkinci bölümde, iktisadi sistemlerin gelişim eğilimlerini ve iktisadi kalkınma ile ilişkilerinde ortaya çıkan durumu ve sonuç olarak günümüzde ulaştıkları aşamayı sergilemek istedik. Bu açıklamalar, bize yeni Türkiye'nin uygulamak istediği ve Atatürk'ün damgasını taşıyan kalkınma modelinin günümüzdeki geçerliliğini ve dinamik niteliğini ortaya koymak, iktisadi sistemlerin çağdaş eğilimlerine uyum derecesini belirtmek yolunda, duygusalıktan uzak değerlendirmelerin yapılabilmesini sağlayacak objektif ölçü hizmetini görecektir.

Bilindiği gibi, Atatürk'e ve uygulamaya koyduğu modele çeşitli eleştiriler yapılmıştır ve yapılacaktır. Bu eleştirileri daima gözeterek, yukardaki bilgi ve açıklamaların ışığında, modelin sağlıklı bir yorumunu ve değerlendirmesini yapabilmemiz mümkündür sanıyorum. Üçüncü bölümün konusunu, bu yorum ve değerlendirmeler oluşturmaktadır.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

İzmir İktisat Kongresi gerçekten yeni Türkiye'nin en önemli, belki daha doğrusu en anlamlı davranışlarından biridir. Bu kongreyi, herhangi bir kongre gibi ele almak,

kabul ettiği kararlara bakıp değerlendirme yapmaya kalkmak, yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Yüzeysel bir bakış, işin özünü ve davranışın önemini gözden kaçırabilir. Ancak, kongrenin zamanı, 1923'ler Türkiyesi'nin içinde bulunduğu siyasal ve iktisadi ortamı ve nihayet Atatürk'n ve bazı yetkililerin konuşmalarında ileri sürülen düşünce-leri, bir bütünlük içinde ele alınarak gerçekçi bir değerlendirmenin sergilenmesi mümkün olabilir.

- Sanayi, ticaret, tarım ve işçi gruplarının temsil edildiği kongre, iki haftalık bir çalışmadan sonra, bir «İktisat Misakı»nı (antlaşmasını) oy birliği il kabul ederek dağılmıştır. Gerek kongre kararlarda gerek iktisat misakında bu dört grubun istekleri yer almasına karşın ticaret ve tarım gruplarının daha ağır bastığı görülmektedir. Toplumun hemen her kesiminin katılmasının sağlanması ve temsilci sayısının 1135'e varması, kongrenin gerçekten çok geniş çaplı tasarlandığını ve gerçekleştirildiğini gösterir.

- Kongrenin kabul ettiği iktisat misakından birlerce basılmıştır. Ülkenin her köşesine ve özellikle köylerde hal-ka anlatmak için her dükkana asılması, camilerde okunması, çıkacak her kitabın ilk sayfasında yer alması istenmiş ve bu istek de gerçekleştirilmiştir.

İktisat Misakı, 12 maddeliktir. Çocuksu ve biraz da saf ifadelerin yer aldığı Misak, genel olarak iktisadi ilkelere çok bir özlemi dile getirdiği izlenimini uyandırmaktadır. Örneğin, Türk halkının yıkıcı olmadığı, çok çalıştığı; hırsızlık, yalancılık, ikiyezlilk ve tembelliği düşman saydığı; mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekindiği; bol güneş ve temiz havayı sevdiği gibi ifadeler, 12 maddelik **Misak**'ın büyük kısmını oluşturmaktadır.

Gerek o zamanki İstanbul basınında, gerek daha sonra yapılan çalışmalarda, Kongre, «Ahlk mı? İktisat mı?»

sorusuna kadar eleştirilmiş, «bazı saf heyecan belirtile-
rinden ve temennilerinden» ileri gidemediği söylenmiştir.
Ayrıca, dört grubun Kongre'deki çalışmalarını ve ileri sür-
dükleri önerilerin kabul oranına bakarak, «İstanbul Tü-
carı»nın kongreye egemenlik sağladığı iddia edilmiştir. Ve
nihayet, bunların hepsinden daha önemlisi, Atatürk'ün açık
nutkunda devletçilikten tek kelime bile söz etmemesinin,
«zaferden sonra ihtilalin, kendi felsefesine ihanet ettiği»
biçiminde yorumlanmasıdır.

● Kongreyi, gerçek bir iktisat kongresi olarak nitele-
mek zordur. Özellikle, «hiçbir istatistiğin kullanılmaması»
yöntem hakkında «açık bir programın görülmemesi» dikkat
çekicidir. Ayrıca, çocuksu ifadelerin yer alması ve ticaret
grubunun kongrede ağır basması da büyük ölçüde doğru-
dur. Ancak, kongreyi bunlardan oluşmuş saymak ve buna
göre yargıya varmak, yapılan işi çok basitleştirmek ve yü-
zeysel görmektir.

● **İlkin**, kongrenin toplumun her kesiminin temsil edil-
mesiyle geniş çaplı toplanması yanında **toplanma tarihi**,
çok ilginçtir. Kongre, büyük ve kesin zaferden beş ay son-
ra, Cumhuriyet'in ilanından sekiz ay önce ve İzmir'de top-
landı. Belki bir rastlantı ve fakat kongrenin önemini arttı-
ran diğer bir olay, Lozan barış görüşmelerinin tam bu sı-
rada ve özellikle iktisadi konulardaki anlaşmazlıklardan
dolayı kesilmiş olmasıydı.

Kongrenin önemini ve anlamını herşeyden önce bura-
da aramalıdır. Yeni Türkiye'nin zihniyet ve davranışında tam
anlamıyla kesin bir değişmeyi simgelemekte ve iktisadi
sorunların öncelikle, ağırlık taşıyacağını belirgin olarak
açıklamaktadır. Ayrıca, her yıl yapılması öngörülmesine
rağmen, bugüne kadar bu çapta bir kongrenin bir daha
yapılmaması, Şubat 1923 Türkiye'sinde gerçekleştirilen işin
anlamını ve büyüklüğünü bir kat daha arttırmaktadır.

● Atatürk'ün açış konuşması dikkatle incelendiğinde, herşeyden önce göze çarpan nokta, iktisata verilen önemdir. Önem açısından, siyasal bağımsızlık iktisadi bağımsızlıkla aynı ölçüdedir. Daha doğrusu, siyasal bağımsızlığın korunması ancak iktisadi bağımsızlıkla sağlanır. Kapitülasyonların dayandığı gerçekten «gayrimeşru», gerçekten «çok kahredici» rekabete son vermek, ayrıcalıklara sahip yabancı şirketleri millileştirmek gerekliliğini belirten Atatürk, iktisatta **ulusal görüş**'ü dile getiriyor ve kesilen Lozan görüşmeleri için şu ifadeyi kullanıyor:

«Ülkemizi artık esir ülkesi yaptırmayız. Dikkat nazarımızı çekmiş olan konferansın son tartışmaları bu nokta ile ilgilidir. Lozan konferansının ertelenmesi, aynı sorun ve noktadan doğmuştur.»

«Bu ulus artık kararını vermiştir. Bu ulus için artık duraksama dönemleri çoktan geçmiştir.»

«Nihayet bugün dünya bilsin ki, millet tam bağımsızlığın sağlandığını görmedikçe yürümeğe başladığı yoldan bir an durmayacaktır.»

İktisat Bakanı olarak kongrede ikinci konuşmayı yapan Mahmut Esat Bozkurt, yeni zihniyeti tekrar vurguluyordu:

«Ben ulusal egemenliği, ulusal iktisat egemenliği olarak anlarım.» Aksi halde varılacak sonuç açıktır: «Görünüşte ülke bizimdi. Fakat aslında Türkiye iktisaden bizden çok yabancıların ülkesi; bir sömürgesiydi.»

● Bütün bunlara ve bu çapta bir kongreye karşın, kabul edilen iktisat Misakı'nın içeriği, insanı hayrete düşür-

mehtedir. Yalnız bir nokta unutulmamalıdır. Burada, sınırsız zorluklar ve tam anlamıyla olanaksızlıklar içinde bağımsızlık savaşının başarıya ulaştığını gören ulusun hırslı ve heyecanı vardır. Ve bu hırs ve heyecandan kaynaklanan özelemler, İktisat Misakına yansımıştır. Duygusal içerikli Misak için İktisat Bakanı Mahmut Esat'ın sözleri de bunu doğrulamaktadır, diyebiliriz: «İktisat Misakını basıldıktan ve dağıtımından sonra görebildim. Umarım ki **gelecek yılların Kongrelerinden tam anlamıyla bir iktisat programı çıkabilecektir.**»

Kongre için en ağır eleştiri ve yorum, ihtilalin «kendi felsefesine ihanet» ettiğı suçlamasıdır. Acaba, bir ihanet söz konusu mudur? Şimdi, bunu incelemeye çalışalım.

ÖZEL TEŞEBBÜSE Mİ YÖNELDİ ? YOKSA, DEVLETÇİLİĞE Mİ YÖNELEMEDİ?

● Konuşma kürsüsünün sağ tarafı tüccarlara, sol tarafı işçilere, orta kısmı çiftçilere ve çiftçilerle işçiler arasındaki yerin sanayicilere ayrıldığı Kongre'den çıkan kararlar, Yeni Türkiye'nin benimsediğı veya benimseyeceğı ana iktisat politikasını mı oluşturmuştur? Bu ana politika, liberal yüzlü kapitalist bir ekonomiyi mi amaçlamıştır? **Sabahattin Selek**'in deyişiyile: «Zaferden sonra ihtilâl, kendi felsefesine ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile Yeni Türk Devletinin **Millî Kapitalist Ekonomi**'yi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kongreyi açış nutkunda devletçilikten tek kelime bile söz etmemiştir.»

● Kongreyi açış konuşmasında devletçilikten söz etmeyen Atatürk'ün ihtilâl felsefesine ihaneti değil, gerçekçiliğı söz konusudur. Atatürk'ün kişiliğini oluşturan temel

unsurların başında gerçekçiliği yer alır. Bunun birçok örneklerini, hem siyasal, hem iktisadî ve hem de askerî alanlarda görmek ve saptamak mümkündür. 1 Mart 1922'de «kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri **devletleştireceğiz**» diyen, bu arada Bağımsızlık Savaşını başarıyla sonuçlandırıp prestijini doruğa ulaştıran ve tepede tartışmasız olarak «tek» kalan Atatürk'ün 17 Şubat 1923 tarihinde temel düşüncesinde bir değişme yoktur. Bu tarihte, karşısında bu değişmeyi sağlayacak herhangi bir gücün varlığı da kesinlikle söz konusu değildir. Dikkat edilirse, kongredeki konuşması, iktisadın önemini vurgulamak, Yeni Türkiye'nin «İktisat Devleti» olacağını belirlemek ve iktisadi konuların tartışmasız önceliğe sahip bulunacağını ısrarla söyleyip pekiştirmek amaçlarını taşır. Ana teması bunun çevresinde dönen konuşmasında, devletçilikten söz etmediği gibi bu işlerin özel girişim veya kapitalist yöntemle yapılacağını da belirlemez.

- Nasıl yapılacağından sözeden İktisat Bakanı Mahmut Esat'tır. Atatürk'ten habersiz ve bağımsız bir konuşma yapması mümkün olmayan Mahmut Esat, ilk defa «**karma**» sözünü ettiği kongredeki konuşmasında aynen şöyle der:

«Yeni Türkiye karma bir iktisat sistemi izlemelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen özel teşebbüs tarafından üstlenilmelidir. Çünkü, ülkemizin durumu bunu gerektiriyor. Özetle, bazı hususlarda ekonomimiz devletleştirme yöntemini izleyecek, bazı hususlarda iktisadi teşebbüslerini kişisel teşebbüslere terkedecektir.»

- Rahatlıkla denebilir ki, karma ekonomi modelinin düşünce temelleri İzmir İktisat Kongresinde yinelenmiş, fa-

kat uygulaması, zaman uygun görülmeyerek, ertelenmiş ve kongre, deyim yerinde ise, olurluna bırakılmıştır. Mahmut Esat'ın İktisat Misakı hakkındaki bir soruya «Sonradan gördüm. «Gelecek yılların kongrelerinde tam anlamıyla bir iktisat programı çıkabilecektir» şeklindeki cevabı da, bu kanıyı doğrular niteliktedir.

● Atatürk, 1923'lerde devletçiliğe yönelebilir miydi? Yeni devletin kurulması, tanınması ve yerleşmesi gerçekleşmeden, ülke bütünlüğü tam olarak sağlanmadan bu yola yönelmenin fiilî bir değeri olmayacağı açıktır. Devletin iktisadi kalkınmada etkin bir müdahaleye girişmekten sakınması sonucu; iktisadi kalkınmanın büyük ölçüde «tüccar ve sanayici»ye bırakılması, Mustafa Aysan'ın dediği gibi «bu sıralarda bütün dünyada da böyle düşünüldüğü» için olmamıştır. Burada, özel girişime yönelmekten çok, belirgin olanaksız durumun devletçiliğe yönelmeği engelleme si ve bunun gerçekçi biçimde teşhis edilerek saptanması söz konusudur.

İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği'nin Ocak 1977 Sempozyumunda konuşan Prof. Afetinan, Atatürk'ün düşüncesini Atatürk'ten naklederek özetle şöyle dile getiriyor :

«Bir nazari kısım var, bir de bunların uygulanması var. Uygulama için memleketin gerçeklerini bilmemiz gerek. Ekonomik sorun her şeyde, her yerde olduğu gibi birdenbire yapılamaz. **Onun için, ideal olan bir şey koyacağız ve onun uygulanmasını isteyeceğiz.**»

İdeal'in ortaya konması, onun birdenbire yapılması demek değildir. Ülkenin gerçeklerini sınırlayıcı etkenler olarak kabul etmek zorunluluğu açıktır.

DEVLETÇİLİK ve FARKLI ÖZELLİKLER

Bir iktisadi kalkınma yöntemi olarak 1923'lerde uygulamaya konulmayan devletçilik politikası, bazı yeni koşulların ve nedenlerin hızlandırıcı etkisiyle 1930'larda ele alınabilmiş ve benimsenmiştir. Lozan Antlaşmasının gümrük tarifeleri üzerinde değişiklik yapılmamasını öngören sınırlayıcı hükmün 1929'da sona ermesi ve 1929 dünya bunalımının ortaya çıkışı, hızlandırıcı etkenlerin başında sayılabilir. Özel kesimin ülke sanayileşmesini gerçekleştirmesi olanaksızdı ve Yeni Devlet'in yöneticileri işin bilincindeydi. Fakat asıl hızlandıran etken, yeni devletin oturması, ülke bütünlüğünü sağlaması ve bir ölçüde iktisadi olanaqlara kavuşması sonucunda devletin sanayileşmeyi bizzat eline alması yolunda kendinde güven duymasıdır.

● Aslında devletin bizzat işletmeler kurması ve yönetmesi yeni bir şey değildi. Sanayide, madencilikte ve gerek gördüğü çeşitli alanlarda devletin faaliyet göstermesinin fazla bir özgünlüğü yoktur. Fakat Türk devletçiliğinin kendine özgü özellikler taşıdığı ve daha önce uygulanan devlet işletmeciliğinden farklı olduğu derhal göze çarpmaktadır. Geri kalmışlık, ekonomik ve siyasal bağımsızlık ve gerçekçilik, Türk devletçiliğinin hem farklı, hem temel özelliklerini oluşturur. Ayrıca, yalnız sanayileşme değil, hızlı bir sanayileşme söz konusudur.

● Johannes Glasneck'i dinleyelim :

«Avrupa ülkelerinde bu türlü devlet kapitalizmi uygulamaları yeni bir şey değildi. Ancak burada yeni olan, az gelişmiş bir ülkenin, geriliği ve emperyalist yabancı vasilikliğini yenmek için **devletçi** bir sanayi kalkınma yolunu seçmiş olmasıydı. O halde devletçilik, geri kalmış bir ülkenin kendi ulusal sanayisini kurmak için alınan ve anti-emperyalist öğeler taşıyan bir devlet önlemleri sistemi demektir. Kemal Atatürk ve Türk milliyetçileri, bu programla

ve bununla sağlanan başarılarla, böylesi sorunlarla ancak ellinci ve altmışıncı yıllarda karşılaşan Asya ve Afrika'nın birçok genç ulusal devletine çok öncesinden örneklik yapmış oluyorlardı»

● Aynı doğrultuda, Y. N. Rozaliyev kitabında B. N. Dantsig'ten şu aktarmayı yapmaktadır :

«Türkiye'de devletçiliğin ayırtedici özelliği, onun, emperyalizm çağında siyasal bağımsızlığına kavuşmuş bir ülkede doğmuş, gelişmiş ve ekonomik (ve siyasal) bağımsızlığın güçlenmesine yönelik olmasındadır.»

● Ülkenin içinde bulunduğu ortamın değerlendirilmesinden doğan gerçekçi bir tutum, devletçiliği zorunlu kılmıştır. Kurt Steinhaus'un deyişini kullanalım:

«Bir yanda Kemalist hareketin kapitalizme açık tutumu gibi politik gerçekler, öte yanda üretime yönelmiş, güçlü bir endüstri burjuvazisinin olmaması gözönüne alınırsa, **devletçilik duruma en uygun bir gelişme yolu olarak nitelendirilebilir.** Devletçilik ilkesi, ulusal bağımsızlığı güven altına almış, devleti faiz ve amortisman yüklerinden kurtarmış, bölgeler arası dengesizlikleri giderebilme imkânları yaratmıştır.»

● Ve nihayet, kişisel özgürlükleri koruması ve bu korumayı esas alarak ulusal ekonomiyi planlı biçimde kaldırmak istemesi, Türk devletçiliğinin ayrı bir özelliğidir. Yıllar sonra, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmek için devletçiliği bir yöntem olarak seçmiş birçok az gelişmiş ülkede, bu özellik genellikle yoktur.

PLAN, DÜNYADA UYGULANAN İLK PLAN MIDIR?

Devletin öncülüğünde girişilen sanayileşme hareketi planlı olarak yürütülmüş ve birinci beşyıllık sanayi planı

hazırlanarak uygulamaya konmuştur. Beş yıllık olmasına karşın zamanından önce bitirilmiş, hemen hemen yüzde yüz oranında gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi, birincinin ardından daha geniş kapsamlı ikinci beşyillik sanayi planı hazırlanmışsa da uygulama alanına geçememiştir.

● İçerik açısından günümüz anlamında bir iktisadi kalkınma planı olmamakla beraber, sanayi alanında yapılacak işleri plan esprisi içinde düzenleyen ve Türkiye’de plan düşüncesinin gelişmesinde öncülük eden birinci beş yıllık sanayi planının asıl özelliği, **dünyada azgelişmiş bir ülkede uygulanan ilk plan olmasıdır**. Bu özelliği ile gerçekten ilk plan olmanın onuruna sahiptir. Sovyetler Birliği’nde 1928’lerde plan uygulamasına geçilmesi, Türk planının ilk plan olma özelliğini ortadan kaldırmaz. İkinci bölümde ayrıntılı olarak incelemeye çalıştığımız gibi, Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası’ndan çok büyük bir ekonomik miras devralmıştı. 1913 Rusyası, devrinin dördüncü büyük sanayi devletiydi. Bu durum hatırlanırsa, Sovyetler Birliğinde uygulanan ve tüm ekonomiyi kapsayan **plan, gelişmiş sayılması gereken bir ekonomide uygulanan ilk plandır**. Burada azgelişmiş, bir ekonomi söz konusu değildir. Bu nedenle, dünyada az gelişmiş bir ekonomide uygulanan ilk plan Türk planıdır demek, abartılmış bir yargı değil, gerçeğin belirtilmesidir.

İKTİSADİ KALKINMADA ÖZEL GİRİŞİM Mİ ESAS ALINMIŞTIR?

Genel ve yaygın kanı, Türkiye’nin iktisadi kalkınmasında özel girişimin esas alındığı ve ona dayandırıldığı doğrultusundadır. Bu kanının nereden kaynaklandığını, daha doğrusu bu kaniye nasıl varıldığını anlamak zordur.

- 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel kurulunda parti programına alınan devletçilik ilkesi şöyle tanımlanıyordu: «Devletin ekonomi işleri ile ilgisi, fiili surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere yön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol etmektir.»

Devletçilik, «toptan ve kollektivist devletçilikle kesinlikle ilgili değildir.»

Gerçekçiliğin ifadesi olarak «Devletçilik, dünyanın şimdiki gidişi içinde ekonomimizi koruyup yükseltecek bir ilke olarak uygulamada fiilen tanınmıştır.»

- **İsmet İnönü**, Kadro dergisine yazdığı ünlü yazıda, devletin yardımı hatta doğrudan doğruya girişimi olmaksızın ülkede sanayi kurmayı düşünenleri «safdil» olarak niteliyor ve daha sonraları Karabük tesislerini açarken yaptığı konuşmada, devletçi politika izlenmeseydi «endüstrinin bu ülkede kurulması hiçbir zaman gerçekleşemezdi» diyordu.

- Yine birçoklarınca özel girişimciliği tartışma kabul etmez olarak görülen **Celâl Bayar**, ülkenin sanayileşmesi özel girişime dayandırılırsa, «en az iki yüz yıl bekleme dönemi geçirmemiz gerekir.» ifadesini kullanıyordu. Bayar, «devletin ekonomiyle daha yakından ve radikal olarak uğraşmaya» yönelmesini özel girişimin yetersizliğine ve değişen dünya koşullarına bağlayarak şöyle der: «Devlet bu yeni değerlendirme ile ve **kendi kuvvetine dayanarak**, ülkenin birinci derecede önemli sanayi konularını gerçekleştirmek görevlerini üzerine aldı.» Ve bunun için de, «kısmen özel girişimlerle işbirliği yapmak, fakat **önemli bir kısmı** bakımından kendi araçlarıyla ülkeyi donatmak kararı» devlet müdahalesi olarak kendini gösterdi.

- Bütün bunlara karşın, ülke kalkınmasında özel girişimin esas alındığı düşüncesinin yaygın olması nasıl açıklanabilir? Burada ilk akla gelen, İzmir İktisat Kongresi'nin

yarattığı izlenimdir. Gerçekçi olarak devletçiliğe yönelmek olanağının bulunmamasının, çok kimseyi özel teşebbüscü bir tutum olarak değerlendirme eğilimine yöneltmesi mümkündür.

İkinci ve daha önemli bir neden, devletçiliğin tanımı konusunda, gerek Halk Partisi'nin programında, gerek Atatürk'ün hemen hemen bütün konuşmalarında kullandığı bir «ifade» olabilir.

Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 programında şöyle yazılıdır:

«Halk Partisi, **özel ve kişisel çalışmaları esas almakla beraber**, genel ve yüksek çıkarların gerektirdiği işlerde, özellikle iktisadi alanda devletin aktif bir hale getirilmesi esasını kabul eder.»

Aslında yukardaki tanımda geçen «özel ve kişisel çalışmaları esas almakla beraber» ifadesi, Atatürk'ten alınmıştır. Gerçekten Atatürk kendi yaptığı bütün tanımlarda, «**kişisel çalışma ve faaliyetleri esas tutmakla beraber**» sözlerini hiçbir zaman ihmal etmemiştir.

● Salt bu tanımlara dayanarak bir değer yargısına varmak, eksik ve özellikle yanıltıcı olabilir. Herşeyden önce, Atatürk'ün iktisadi düşüncesini ve kalkınma konusundaki temel felsefesini bir bütün olarak ele almak gerekir. Buradan hareket edilirse, Atatürk'ün amaçladığı model, ekonomide **özel girişimin ya da devletin tam egemenliği değildir**. Ana düşüncesi, her ikisinin ülke koşullarının gerektirdiği ölçülerde ve kesinlikle **birlikte** yer alması doğrultusundadır. Özel girişimin hemen hemen olmadığı dönemlerde, devletin ekonomi alanına adeta «tek» girmesi sonucunu doğurmakta, fakat «tek» kalması istenmemektedir. Böylece, yukarıdaki ifadelerin hiçbir zaman unutulmamasını, her defasında tekrar edilmesini, modelde, daha

doğrusu modelin gereği olarak mutlaka özel girişimin de yer alması inancının belirtilmesi olarak yorumlamak gerekir.

Aksi halde, şöyle çelişkili veya amaçlanmayan bir sonuçla da karşılaşmak mümkündür. Genellikle kullanılan ve yaygın kanıyı belirten ifadelerde, devletin iktisat alanındaki görevi, «özel girişim çabalarının bittiği yerde» başlar. Bu ifade, aslında o günün koşulları içinde hiç istenmeyen sonuçlar yaratabilir. Özel girişim çabalarının bittiği yerde devletin görevinin başlaması, bir ölçü olarak kabul edilirse ve orada hemen hemen hiç özel girişim yoksa, devletin tüm ekonomiye egemen olması ve «tek» kalması, kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkabilir.

Temel düşüncede istenen ve öngörülen durum ise, kesinlikle bu değildir.

ATATÜRK «İNANMIŞ» BİR ÖZEL GİRİŞİMCİ MİDİR?

Atatürk'ün «hâkim kişiliği»ni ve iktisadi konulardaki temel felsefesini gözetmeden yapılacak yorum ve değerlendirmelerin eksik kalması hatta yanlış olması doğal bir sonuçtur. Özel ve kamu kesiminin ekonomide birlikte yer alması ve kamunun etkin kontrolü, benimsenmiş ve uygulamaya konmuş modelin temelini oluşturur. İki ayaklı modelin bir ayağı özel kesim, diğeri kamu kesimidir. Birinin ötekini ekonomiden tamamen silmesi ve «tek» kalması söz konusu değildir. Bu görüş içinde, özel girişimin rolünü ve fonksiyonunu görmek ve özel girişimin varlığını kabul etmekle «özel girişimci» olmak arasında büyük fark vardır.

Örneğin, Yalçın Küçük, «Türkiye Üzerine Tezler» adlı iddialı kitabında, Cumhuriyet'in çeşitli «masal»larından

söz eder. Bu masallardan biri de «devletçilik politikasının özel sektöre karşı olması»dır. Küçük, bunun gerçek olmadığını, bir «masal» olduğunu doğrulamak için büyük çaba harcamakta ve özellikle birinci sanayi planında yer alan ifadelere başvurmaktadır. Aslında, işin gerçeği budur ve temel düşüncenin özünde devletçilik politikası özel kesime karşı değildir. Ancak, **öz'ün gözden kaçırılması halinde, yüzeysel bir değerlendirme ile devletçiliğin özel kesime karşı olduğu sonucu çıkarılabilir.** Bu sonucu çıkarabilenler de, ne yazık ki, oldukça fazladır. Hatta daha ileri giderek, Atatürk'ün «inanmış bir özel girişimci» olduğunu iddia edenlere bile rastlanır. Daha da ilginç, Atatürk'ün «hakim kişiliği»nden yararlanarak toplum üzerinde olumlu etkiler sağlaması düşüncesiyle bizzat kurduğu ve yönetir görüldüğü işletmeler, «kendi özel yaşantısında da ekonomik görüşünü tanıtmaya çalışmış» biçiminde yorumlanmış ve Atatürk'e bu açıdan bakarak «örnek müteşebbis» sıfatını verenler çıkmıştır.

Burada, temel düşüncesini belirleyen ve iki'li bir yapıya sahip kalkınma modelinin nitelikleri üzerinde biraz daha durmakta yarar vardır.

KALKINMA MODELİ ÇAĞDAŞ MIDIR?

İkinci bölümde, iktisadi sistemlerin uygulama alanında gösterdikleri eğilimler ve günümüzde ulaştıkları aşama açıklanmaya çalışılmış ve ayrıntılı tahlillere konu edilmiştir.

● 20. yüzyıl dünyasının en önemli sorunlarından biri iktisadi sistem sorunudur. Bu önem, özellikle iki noktadan kaynaklanmaktadır. **Birincisi**, hâkim ekonomi olarak dünya çapında ve öncelikle kendi yörüngelerinde' üstün ve tam anlamıyla etkili bir durumda' sahip olan Amerika Bir-

leşik Devletleri ve Sovyetler Birliğinin iki sistemin büyük temsilcileri olmalarıdır. Biri kapitalist sistemin, diğeri kollektivist sistemin en ileri temsilcisidirler.

İkincisi, dünyanın üçte ikisinin azgelişmiş ülkelerden oluşmasıdır. Bu ülkelerin iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmek için yöntem olarak bir iktisadi sistemi seçmeleri o sistemin dünya üzerinde uygulama alanını büyük ölçülere ulaştıracak bir sonuç doğuracaktır. Bu durum, sistem mücadelesini kızıştıran nedenlerin başında gelir.

● Bilindiği gibi, iktisadi sistem kavramı teorik bir kavramdır. İki büyük sistemin, **teorik planda** bağdaşması veya yakınlaşması olanağı yoktur. Ancak, **uygulama alanında** sistemlerin birbirine yakınlaşması olayı kendini göstermekte ve günümüzde sistemler konusunda en ilginç olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Teorik ilkelerin uygulamada istenilen sonuçları vermemesi, her iki sistemi teorik ilkelerinden **sapma** zorunda bırakmaktadır. Uygulamada **etkinlik** sağlamak endişesiyle yapılan bu sapmalar her iki sistem için de söz konusudur. Devamlı olarak ve karşılıklı biçimde ilke alış-verişi görülmekte ve böylece her iki sistemin **ortak noktaları** giderek çoğalmaktadır. Ancak, bir sistem karşıt sistemin uygulamada daha olumlu sonuç veren ilkesini alırken kendi yapısal özelliklerine uyum sağlamasına dikkat etmektedir. Örneğin, kollektivist sistemin «plan» ilkesi, kapitalist sisteme girerken «yol gösterici veya demokratik plan» olarak biçimlenmektedir.

Devamlılık taşıyan bu eğilimler sonucunda sistemlerin birbirine yaklaşması olgusu ortaya çıkmakta ve her ikisi de **eklektik** bir görünüm kazanmaktadır. Böylece kapitalist sistemde kollektivist unsurlar, kollektivist sistemde kapitalist unsurlar yer almaktadır

● **Sistem bağınazlığı**, uygulama alanında kaybolma eğilimindedir. Etkinlik sağlama endişesi, sistemleri bağ-

nazlıktan uzaklaştırmakta ve eklektik niteliklerinin artmasına neden olmaktadır.

- İktisadi sistemler, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek yolunda kullanılan birer **araçtır**. Bu nedenle, sistem seçimi bir **amaç** değildir. Sistem bağınazlığına sahip kişiler ise, sistemi araç değil, amaç olarak kabul ederler.

Bir olgu olarak ortaya çıkan sistem yakınlaşmasının, sistem bağınazlığına sahip olanlarca reddedilmesini doğal karşılamak gerekir. Çünkü, her iki sistemin tutkulu yandaşları karşıt sistemin **geçici** olduğu ve ortadan kalkacağı inancını taşırlar.

Her iki sistem, **dinamik** nitelikleriyle günümüze kadar yaşama yeteneklerini doğrulamışlardır. **Statik** nitelikli olsalardı, çoktan tarihin malı olurlardı. Dinamik ve eklektik yapılarıyla, her iki sistemin şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de yaşamlarını sürdüreceklerini söylemek, duygusallıktan uzak, gerçekçi bir ifadedir. Bu özellikleriyle, her iki sistemin **beraber yaşaması ve kalıcı olması**, sistem bağınazlığına sahip olanların temel inancına, doğal olarak, ters düşecektir.

- Her iki sistemin zamanla ve etkinlik endişesiyle eklektik bir yapı kazanması, az gelişmiş ülkeleri **mutlak** olarak bir sistemi tercih zorunluluğundan kurtarmıştır, denebilir. Bu durumda, sistemlerin gösterdiği gelişmeler ve ulaştıkları aşama dikkate alınırsa, az gelişmiş bir ülkenin, **bütün gerekleriyle ve mutlak olarak** bir sistemi seçmesinin söz konusu olmaması gerekir. Denenmiş yolları denemek, belki de azgelişmiş ülkelerin en büyük avantajıdır.

- Eklektik model, kapitalist ve kollektivist unsurların eşit biçimde, yarı yarıya yer almasını gerektiren model değildir. Az gelişmişliğin özellikleri gereği, devlet müdahalesinin ağır bastığı bir eklektik model, azgelişmiş ülkelerin kalkınma modelini oluşturacaktır. Her az gelişmiş

ülkenin iktisadi gelişme ve kalkınma düzeyi, eklektik modeldeki devlet müdahalesinin sınırını belirleyecektir. Ülkenin iktisadi yapısına bağlı olarak, devlet müdahalesinin payı daha düşük veya daha yüksek olabilir. Zaten, **pragmatik** olma zorunluluğu, bu özelliğin sonucudur.

Türk kalkınma modeli, eklektik niteliği ile, iktisadi sistemlerin ulaştıkları aşamaya büyük uyum göstermektedir. **Çağdaş ve dinamik nitelik**, Atatürk'ün kalkınma modelinin belirgin unsurlarıdır.

KALKINMA MODELİ BİR ORTA YOL MUDUR?

Yeni Türkiye'nin Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda ve bu nitelikleriyle benimsediği ve uygulamaya koyduğu eklektik veya karma ekonomi modeli bir orta yol mudur? Ülkenin kalkınmasında ve sanayileşmesinde özel ve kamu kesimine «paralel fonksiyonlar» tanınması ve iki kesimi ayıran «sabit» bir sınırın yokluğu, bazılarına bir orta yol olarak gözükmüş ve model bu biçimde nitelendirilmiştir.

Eklektik veya karma modelde özel ve kamu kesimi birlikte yer almasına rağmen ikisi arasında önceden belirlenen kesin bir sınır yoktur. Bu sınır, ülkenin iktisadi ve sosyal yapısı tarafından belirlenir. Her ülkenin yapısı farklı olduğundan sınırın da farklı olması doğaldır ve bir ölçüde zorunlu olan pragmatik nitelik bu özellikten kaynaklanır. Yalnız, bu belirsizliğe karşın belirli ve kesin bir durum vardır. Azgelişmişliğin gereği olarak devlet müdahalesine dayanan kamu kesiminin payı ve kamu kesimine tanınan fonksiyon ve önem daha ağırlıklıdır.

«Orta yol» nitelemesinde, eski deyişle, adeta bir «idare-i maslahat» düşüncesinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Hem ondan, hem öbüründen bir parça kata-

rak. durumu kurtarmak ve idare etmek, orta yol'cuların tipik davranışdır. Burada ise, rasyonel ve inançlı bir tercihin uygulamaya konulması söz konusudur. «Üçüncü» veya «yeni» bir yol olarak isimlendirmek, daha yerinde ve temel tercihi daha iyi yansıtan bir tutum sayılabilir.

KALKINMA MODELİ GEÇİCİ MİDİR?

Genel olarak eklektik veya karma model için yapılan en büyük tartışma, modelin geçici veya kalıcı olup olmadığı etrafındadır. Her iki sistemin tutkulu yandaşları yanında iktisadi sistemlerin gösterdikleri gelişme ve eğilimlere fazla dikkat etmeyenler, eklektik bir modelin geçici olduğu veya olması gerektiği görüşünü ısrarla savunurlar. Bu görüşe göre, iki büyük sistemin varlığı yanında üçüncü denebilecek bir yol yoktur. Karma model, geçici bir aşamayı temsil eder, kalıcı değildir. Karma modeli, kapitalist sistemciler kapitalist sisteme, kollektivist sistemciler kollektivist sisteme giden yolun bir aşaması olarak kabul ederler. Bu nedenle karma ekonomi, iki büyük sistemden birine geçiş veya hazırlık aşamasıdır.

● İktisadi sistemlerde gözlemlenen gelişme ve eğilimler bir yana, az gelişmiş ekonomi özellikleri ve bu ekonomide kamu kesiminin özel kesim üzerinde yarattığı «hakimiyet etkisi» modelin kalıcılığını ortaya koymakta ve devamlılığını sağlamaktadır. Çeşitli gelişmeler sonucunda ortaya çıkan durum, Prof. Gülten Kazgan'ın «Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları» sempozyumundaki bildirisinde belirttiği gibi «yaratılan kurumların, amaçlar kadar ekonominin koşullarına da uygun düştüklerini gösterir; yoksa, insan vücudunun kendisine yabancı bir maddeyi reddetmesi gibi, bu örgütler ve kurumlar silinip giderdi.»

Sorunu daha yakından incelemeye çalışalım.

İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ NİÇİN ÖZEL GİRİŞİME DEVREDİLMEDİ?

Yatırım ve finansman kuruluşları olarak faaliyete geçen İktisadi Devlet Teşekkülleri, zamanla genişlemişler, kamu iktisadi kuruluşlarını ve nihayet kamu ekonomik kesimini oluşturmuşlardır.

İlk kuruluş yıllarında bu teşekküllerin belirli bir süre sonra elden çıkarılarak tasfiye edilmesi ve böylece sağlanacak parasal olanaklarla özel teşebbüsün henüz giremediği alanlara yatırımlar yapması düşüncesi varsa da, bunun somutlaşmış hemen hemen tek örneğini ancak 1933 tarihli Sümerbank Kanunu'nda görmekteyiz. Kanunun 11. maddesinde, banka adına yazılı hisse senetlerinin hükümetin önerisi üzerine genel kurulca verilecek karara göre «kısmen veya tamamen Türk eşhas ve müesseselerine satılması caizdir» denmektedir.

Buna benzer somutlaşmış başka bir kanuni örnek bulunmamasına karşın ve ayrıca «satılacaktır» yerine «satılması caizdir» sözünden emredici bir hükmün olmadığı sonucunu çıkartmak mümkünse de bu yolda bir niyet veya eğilimin varolduğu söylenebilir.

Fakat, belki daha önemli sayılması gereken bir olgu vardır. 1946'larda çok partili hayata girdikten sonra bu kuruluşların satılarak tasfiye edilmesi gerektiği bazı siyasal partilerce ısrarlı biçimde ileri sürülmüş ve seçim propagandalarının iktisadi konularda ana teması olmuştur. Ve 1950 yılında bu görüşlerin savunucusu siyasal parti iktidara gelmiş ve on yıl iktidarda kalmıştır.

Acaba sonuç ne olmuştur? Bütün sözlere karşın, uygulamadaki gelişmelerin yönü nedir?

● Cumhuriyet'ten önce İmparatorluk zamanında özellikle silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılayan bazı sanayi kollarının devlet tarafından kurulması ve işletilmesi görülmüş ise de, karma ekonominin bilinçli ve planlı bir biçimde uygulanmaya konması 1930'lardadır. 1938 yılında da kurulmuş olan önem derecesi büyük kamu iktisadi kuruluşları üretim faaliyetine geçmiş bulunmaktaydılar.

● Karma ekonominin geçici olup olmadığı üzerinde bir yargıya varırken, önce bu konuda somut ve ilginç bir örnek olarak Türkiye'yi ele almak ve karma ekonominin geçirdiği gelişimleri saptamakta yarar vardır. 1960 sonrasındaki plan döneminin başlamasıyla kamu iktisadi kesiminin önem derecesi artma eğilimine girmiş olmasına karşın, asıl incelemek isteyeceğimiz dönem, özel teşebbüs olduğu iddiasını taşıyan siyasal partinin sorumluluk yüklendiği 1950-60 yılları arasındaki ilginç dönem olacaktır.

● Günümüzde toplam yatırımların dörtte birini, devlet yatırımlarının yarısını gerçekleştirecek çapa ulaşan kamu iktisadi kuruluşlarının, ilkin, 1938'den ilginç dediğimiz dönemin sonuna kadar olan sürede ulusal gelire yaptıkları katkı oranlarını belirleyelim:

Yıl	Milli Gelirdeki Payı (%)
1938	7,9
1948	8,3
1950	9,5
1952	9,6
1958	9,9
1959	11,3
1960	10,8

Bu rakamlarda önemin gittikçe büyüdüğü, enflasyon ve enflasyonu izleyen dönemlerde ise daha da arttığı (1959

gibi) ve istikrar önlemlerinden sonra normal gelişme eğilimine girdiği açıkça göze çarpmaktadır.

- Dikkat edilirse, üretime geçtikleri tarihten itibaren kamu kesimi, ekonominin gelişmesine paralel olarak bir büyüme göstermiştir. Bu süre içinde, özel kesime ağırlık verilmesini isteyen Demokrat Parti'nin iktidara geçmesi, kamu kesiminin büyümesine engel olamamıştır. Daha somut biçimde belirtmek istenirse, örneğin, 1938-48 döneminde kamu kesiminin özel kesimi aşan gelişimi % 0,4 dolayında giderken 1950-60 döneminde % 1,7 ye çıkması, son derece dikkat çekicidir. İktidar partisinin ters yönde niyet ve eğilim taşımasına karşın, ekonomiden kaynaklanan yapısal zorunluluk sonucu, kamu kesiminin büyümesi, daha doğru deyişle, artarak büyümesi durdurulamamıştır.

- Az gelişmiş ülkelerde devletin iktisadi hayata bir hâkim ünite olarak müdahalesi, **iki aşamalı** bir süreç izlemektedir.

Devlet müdahalesi, ilk aşamada ekonomide **yaratıcı** bir fonksiyon görür. Özel kesim, ancak bu yaratıcı fonksiyonun sonucu olarak oluşan ortam içinde gelişme olanağına kavuşur. Türkiye'de de böyle olmuştur. Ünlü iş adamı **Vehbi Koç**, aynen şöyle der:

«Eğer Atatürk, Türk sanayiinin kuruluşuna önderlik etmemiş olsaydı, özel sektörün ülke sanayiine yarı yarıya gibi bir oranda katkıda bulunması ya mümkün olmayacak ya da çok gecikecekti.»

Devlet müdahalesinin **ikinci aşamasında**, aynı daldaki hem kamu, hem de özel kesim birlikte yer alır. İşte burada, bazılarına göre, özel teşebbüsün gelişmesi ortaya çıkmışsa, aynı daldaki faaliyet gösteren kamu teşebbüslerinin

tasfiyesiyle ek fonlar sağlanır ve bunlar yeni yatırımlara yöneltilir.

İlk bakışta rasyonel görünüşlü olan bu düşünüş, yukardaki rakamlarda belirlendiği gibi, uygulama olanağı bulamamıştır. Çünkü, özel ve kamu kesiminin aynı dalda birlikte yer aldığı bu ikinci aşamada, kamu kesiminin yeni bir fonksiyonu başlamaktadır. Bu fonksiyon, **piyasayı düzenleme ve kontrol** fonksiyonudur.

Bilindiği gibi, gelişmekte olan bir ülkede piyasa, genellikle, dağınık, başıboş ya da başka bir deyişle disipkinsiz bir görünüm içindedir. Devlet, böyle bir piyasada özel kesim üzerinde hakimiyet etkisi yaratabilmesi ve bu yolla piyasayı düzenlemesi ve kontrol edebilmesi için kamu iktisadi kesiminden yararlanır. Kamu iktisadi kesimi yoluyla fiyat ve miktar politikaları uygulayan devlet, böylece piyasayı kontrol edebilecek ve düzene sokabilecek hakimiyet etkisi yaratmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, ayrı ayrı sadece fiyat politikası veya sadece miktar politikası uygulanırsa, istenen sonucun ortaya çıkması beklenmemelidir. Fakat, **fiyat ve miktar politikaları birlikte ve aynı zamanda kullanılırsa**, hakimiyet etkisinin olumlu sonucu olarak, piyasanın düzenlenmesi ve kontrol edilmesi olanağı sağlanmış olabilir.

● Birçok denemelerin gösterdiği gibi, Türkiye’de fiyatlar ilk hareketi, kamu kesimindeki fiyat ayarlamalarından almaktadır. Denebilir ki, özel kesim fiyatları, kamu kesimi fiyatlarını izlemektedir. Eğer, kamu kesimi, aynı biçimde fiyat ve miktar politikasını birlikte ve aynı zamanda uygulayabilirse özel kesim fiyatlarının aşırı yükselmelerini engelleme olanağına kavuşabilir. Zira, özel kesim fiyatları, bu durumda, aynı ve birbirine yakın bağlantılı dallarda faaliyet gösteren kamu kesimi fiyatlarının yörüngesinden fazla uzaklaşamaz.

Uygulamada piyasayı bu derece düzenleme ve kontrol edebilme olanağı veren böylesine güçlü bir araçtan hiçbir siyasal iktidarın vazgeçme eğilimine girmesi beklenemez.

● Gerek iki büyük iktisadi sistemin yakınlaşma eğilimleri gerek Türkiye'deki uygulamanın gösterdiği gelişmeler, eklettik veya karma modelin geçici değil kalıcı olduğunu ve bunun sonucu olarak **süreklilik** niteliği kazandığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca denebilir ki, yapısal zorunluluklar şimdiye değin iktisadi devlet kurumlarından bir tekinin bile özel girişime niçin aktarılmadığını rahatlıkla açıklamaktadır.

TARIM - SANAYİ DENGESİ

Ülkenin iktisadi kalkınmasında Atatürk'ün tarıma verdiği önem büyüktür. Israrlı bir tutumla tarım kesimine verdiği önemi sürekli biçimde belirtmesi, bazılarında Atatürk'ün iktisadi kalkınmayı tarıma dayandırdığı izlenimi yaratmış ve bu yolda yorumların ortaya atılmasına neden olmuştur.

Dikkatli bir tarama, uyanan böyle bir izlenimin doğru olmadığını rahatlıkla gösterebilir. İlk bölümde sergilemeye çalıştığımız gibi, Atatürk, sanayileşmenin zorunluluğunu kabul etmekte, ancak tarımın ihmal edilmemesi gerektiği, daha doğru bir deyişle sanayileşmenin tarımsal sanayi ile birlikte ele alınması ve yürütülmesi görüşünü inançla savunmaktadır. Burada, iki kesimin birbirini desteklemesi ve tamamlaması, karşılıklı ilişkilerin dengeli biçimde gelişerek ülke kalkınmasını yönlendirmesi söz konusudur.

Ancak, temel düşüncede yer alan bütün iyiniyet ve özellikle doğru teşhise karşın, istenilenler ve gerçekleştir-

rilenler arasında oldukça ayırım vardır. Bununla beraber, oldukça önemli ve gerçekten cesaretli atılımlar yapılmış ve olumlu sonuçlar sağlanmıştır. Bunların başında «aşar» ın kaldırılmasını saymak gerekir.

İmparatorluk zamanından kalma aşar, köylüye çok ağır gelen bir vergiydi. Üstelik, devletin vergiyi bizzat toplamaması yerine, açık arttırma ile «mültezim» denen aracı-lara toplatması, vergi yükünün daha da ağırlaşması so-nucunu doğuruyordu. Devlet gelirleri içindeki payını Dev-let Planlama Teşkilatı'nın % 22, Şevket Süreyya Aydemir' in % 25, Enver Ziya Karal'ın % 40 olarak hesapladığı «aşar» 17 Şubat 1925'te kaldırılmıştır. Bu kararla toprak sahibi köy-lülerin bütçedeki payı % 40'tan % 10'a inmiş ve büyük çaplı vergi indirimi sağlanmıştır. Aşar'ın bıraktığı boşlu-ğun doldurulması için de tütün, alkol ve kibritten alınan dolaylı vergiler yükseltilmiş ve arazi vergisi konulmuştur.

Bunun dışında, tarımda verimi arttıran önlemler ola-rak, tarım okulları açılmış, orduda tarım dersleri verilmiş, köylüler için kredi kolaylıkları sağlanmış, örnek çiftlikler ve sulama tesisleri yapılmıştır. **Glasneck**, bunları belirt-tikten sonra şöyle der :

«Kısa zamanda başarılar da sağlandı. Tür-kiye, hububat ithal eden bir ülke olmaktan çı-karak hububat ihraç eden ülke durumuna girdi. Pamuk ekimi, nitelik ve nicelik bakımından önemli yükselmeler gösterdi. Ayrıca, tütün, üzüm ve zeytin gibi öteki ihraç maddelerinde, meri-nos koyunu yetiştirme alanında önemli bir ge-lişme sağlandı.»

● Bütün bu gelişmelerin önemli sayılması gerekirse de, tarım kesiminin zaman içinde ulaştığı aşama, uygulama alanında tarımın ihmal edildiği yargısına varılmasını ko-laylaştırmakta, daha doğrusu bu yargıyı doğrulamaktadır.

Bilindiği gibi, «üç kesim» kuramına veya gözlemine göre, bir ülkenin gelişme ve kalkınma düzeyi tarım, sanayi ve hizmet kesimlerinin barındırdıkları aktif nüfus oranlarıyla belirlenir. Azgelişmiş ve tam anlamıyla tarımsal nitelikli bir ülkenin tarım kesiminde yer alan aktif nüfusun oranı % 80 dolayındadır. Gelişme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi sağlandıkça, aktif nüfus önce sanayi kesimine transfer olmakta ve daha sonra hizmet kesiminde toplanmaktadır. Bu nedenle gelecek yüzyılların tipik bir ekonomisi, aktif nüfusun % 80'inin hizmet kesiminde barınacağı bir ekonomi olacaktır. Hangi iktisadi sistemin uygulanmakta oluşu, bu eğilimi ve nihai durumu değiştirmeyecektir.

Günümüzün gelişmiş ve kalkınmış ülkelerinin tarım kesiminde ancak % 4-10 oranında aktif nüfus vardır. Türkiye'de tarım kesiminin barındırdığı aktif nüfus oranı hâlâ % 60'ın altına düşmüş değildir. Ve bu niteliği ile ekonominin tarımsal görünümü devam etmektedir.

Fakat, burada asıl ilginç olan nokta, üç kesimin kullandığı aktif nüfus oranı ile ulusal gelirden aldıkları paylar arasındaki ilişkidir. Sanayileşme hareketiyle birlikte ülkenin gelişme ve kalkınma düzeyi yükseldikçe, tarım kesimindeki aktif nüfus oranı azalmakla birlikte, aynı zamanda ulusal gelirdeki payı da düşme eğilimine girer. Örneğin, günümüz Amerika Birleşik Devletleri'nde tarımın aktif nüfus payı % 4-5, ulusal gelirdeki payı % 7-8 dolayındadır.

Başka ülkelere de bakıldığında, tarımdaki aktif nüfus azalışı, ulusal gelirdeki pay azalışı ile birlikte gitmekte ve aralarının fazla açılmadığı göze çarpmaktadır. 1900 Fransı ve İtalyası'nda tarım kesiminin % 43 ve % 59 aktif nüfusu varken ulusal gelirdeki payları sırasıyla % 35 ve % 47'dir.

Türkiye bu açıdan çok ilginç bir gelişme göstermiş ve çok ters bir eğilim içine girmiştir. 1980'ler Türkiye'sinde, tarımdaki aktif nüfus % 60'ta dolaşırken, tarım kesiminin ulusal gelirdeki payı % 25 dolayındadır. Buna karşın, sanayi kesimi % 12-13 aktif nüfusla ulusal gelirden % 25 pay almaktadır.

Görülüyor ki sanayi kesiminin % 12-13 aktif nüfusla ulusal gelirden aldığı % 25'lik pay, tarım kesiminin % 60 aktif nüfusla aldığı paya eşittir. Bu durumun, sanayi kesiminin çok yüksek verimliliğinden veya aşırı etkinliğinden değil, tarım kesiminin büyük ihmale uğramasından ve ilkelliğinden kaynaklandığını söylemek gerekir. Böylesine tutarsız bir gelişmeyi gösteren başka bir ülke de hemen hemen yoktur. Zeyyat Hatipoğlu'nun «Türkiye'de sanayileşme ve sorunları semineri» nde belirttiği rakamlarda da bunu görmek mümkündür. Uluslararası istatistiklere göre, tarım ve diğer kesimler arasındaki verimlilik farkı:

- Geliri 199 dolara kadar olan ülkelerde 1.60;
- Geliri 200-574 dolara kadar olan ülkelerde 2.36;
- Geliri 575 ve daha yukarı olanlarda 1.13

iken, Türkiye'de ortalama 5 mislidir.

● Yeni Türkiye, başlangıçta teşhisini doğru yapmış, fakat uygulaması, teşhis doğrultusunda olmamıştır. Tarım-Sanayi dengesi bozulmuş, aynı seminerde konuşan **Beşir Hamitoğulları'nın** deyişiyle, iki kesim arasında «karşılıklı, bütünleştirici, geliştirici ilişkiler kurulamamıştır». Günümüz Türkiye'si'nin içinde bulunduğu sıkıntı ve darboğazlar büyük ölçüde bu durumun varlığından kaynaklanmaktadır, demek gerçekçi bir ifadedir.

● Ayrıca, tarım kesiminde yukarıda belirtilen başarılı sayılabilecek gelişmelerden büyük köylü kitlesini oluşturan yoksul ve topraksız köylülerin fazla yararlandığını söylemekte zordur. Bu gelişmeler, daha çok büyük toprak sahiplerinin lehine işlemiştir.

Her dönemde gündemde tutulmasına karşın, **Toprak Reformunun** gerçekleştirilememesi, tarım alanında sağlanan gelişmelerden yoksul ve topraksız köylülerin yararlanmasını **geciktiren** en büyük etkenlerden biridir.

TOPRAK REFORMU SORUNU

● Daha önce, özellikle ikinci bölümde değindiğimiz gibi, devletin iktisadi hayata müdahalesi arttıkça iktisat-siyaset ilişkileri yoğunlaşma eğilimine girer. Bütün siyasal iktidarlar, uygulayacakları iktisat politikalarında, çeşitli yönlerden gelen baskılar ve etkiler altındadır. Bu nedenle sadece kendi iradelerini kullanma olanağına sahip değildirler. İktisat politikasında yararlanacağı araçlar ve saptanan amaçlar, bu baskı ve etkilerle bir sonuca ulaşır ve doğrultusu çizilir.

Bir ulusun iktisat ve siyaset yaşamında etkileri görülen **baskı ve çıkar gruplarının** varlığı bir olgudur. Siyasal mekanizmayı, kendi grup çıkarlarının gerektirdiği yöne çevirmek, baskı ve çıkar gruplarının faaliyetlerinde temelidir. İktisat siyasetinin kesin oluşumu, gerçek hayatta yer alan çeşitli fakat çelişkili çıkarlar karşısında ve içinde ortaya çıkar. Bütün toplumlar için geçerli olan bu durumun varlığı belki üzücüdür ama gerçektir. Devletin iktisadi faaliyetinin belirlenmesi ve saptanması, «siyasetin içinde ve siyaset yoluyla» olduğuna göre, çeşitli grupların siyasal mekanizmayı az veya çok etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

Bu kaçınılmaz sonuç, gelişmiş ülkeler için daha çok geçerli olmasına karşın, az gelişmiş ülkeler için de söz konusudur. Gruplar gelişmiş ülkelerde örgütlenerek baskı grubu niteliğini kazanmakta, örgütlenmesi zayıf veya örgütlenme aşamasına geçememiş gruplar ise az gelişmiş ülkelerde çıkar gruplarını oluşturmaktadır. Tarımsal niteliği baskın olan az gelişmiş ülkelerde, en büyük ve etkili çıkar grubu da tarımcılar, daha doğrusu toprak dağılımının son derece eşitsizliği sonucu ortaya çıkan büyük toprak sahipleridir.

● Atatürk, tarım kesimine sürekli önem vermiş, 1 Kasım 1937'deki konuşmasında da, topraksız köylünün kalması gerektiğini söylemişti. **Celâl Bayar**, hükümet programında aynı ilkeyi tekrarlamakta ve «Her Türk çiftçisinin, ailesinin çalışarak geçinebileceği bir toprağa sahip olmasını, vatan için sağlam bir temel ve imar esası» saydığını belirtmektedir.

İsmet İnönü, Halk Partisi grubunda şu ifadeleri kullanır :

«Eğer toprak onu işleyen kimsenin malı değilse, ondan iyi ürün beklememelidir. En zengin bölgelerde bile, köylülerin neredeyse yarısı toprak sahibi değildir ve başkasının malı olan topraklar üzerinde en ağır koşullar altında çalışmak zorundadır.» (1936)

29 Aralık 1937'de Büyük Millet Meclisinde de aynen şöyle der :

«Toprak ürününü ancak bir durumda verir. Bu durum da toprağın işleyenin malı olmasıdır.»

Daha sonraları Bülent Ecevit tarafından sloganlaştırılan ve 1970'li yıllarda büyük ve anlamsız tartışmaların

odak noktası yapılan «Toprak işleyenin...» sözünün asıl sahibi, görüldüğü gibi İsmet İnönü'dür. Aslında burada söylenmek istenen özellik, tarımda «mülkiyet» konusunun ve köylülerde «mülkiyet» duygusunun ağır bastığını vurgulamaktır (*). Bütün ülkelerde tarım kesiminde yer alanlar, geleneksel ve köklü biçimde tutucu eğilimlidirler. İşlediği toprağın bizzat sahibi olmak tutku derecesindedir. Mülkiyeti tanımayan kollektivist sistemin uygulandığı ülkelerde, özellikle Sovyet Rusya'da, başarı derecesi en düşük olan, tarım alanıdır. Kollektivist ülkelerde tarımsal bunalımların bu nedenden kaynaklandığı ve bunu gidermek için toprak mülkiyetinde katı tutumdan vazgeçildiği bilinen bir gerçek ve yaygın bir uygulamadır.

● Türkiye'de geniş anlamıyla bir toprak reformu niçin gerçekleştirilememiştir? Bir toplumun yapısını bilmeden, veya toplum yapısının özelliklerini gözetmeden yapılan çözümler ve yorumların eksik kalması, yanılgıya düşmesi olağan sayılmalıdır.

Atatürk'ün hâkim kişiliği, bu sorunu çözmez miydi? Atatürk, hastalanmayıp daha yaşasaydı bu sorunu sonuçta ulaştırabilir miydi, bilinmez. Ama, bilinen yaşadığı dönemde bunu gerçekleştiremediğidir. Her gücün bir sınırı vardır. Toplum yapısından kaynaklanan sınırlamalar, birçok davranışın yazgısını belirler. Bu nedenle, **Glasneck**'in deyişiyle, «Kemal Atatürk gibi üstün bir kişilik de güçsüz kalmıştı.» Yıllar sonra, «O devirlerde arzu edilen bir toprak reformu, bugünden daha kolay gerçekleştirilemez miydi?» sorusuna, İsmet İnönü «belli değil» cevabını verirken, anlatmak istediği bu gerçeklerdi.

(*) Buna rağmen, bu sözün ilk söylendiği zaman değil de tekrarlandığı tarih olan 70'li yıllarda büyük tartışma doğurması dikkat çekicidir. Bunun nedenini, ne yazık ki Türk siyasal yaşamında ve demokrasisinde giderek yoğunlaşan demagojik eğilimlerde aramak gerekir.

Özetle, konu ile ilgili teşhis doğrudur. Ancak, teşhis doğrultusunda gidilememiştir.

EĞİTİMİN YAPISI VE İKTİSADÎ KALKINMA

● Türkiye’de eğitim-kalkınma ilişkileri ve sonuçlarını belirtmeden önce, ülkemizdeki nüfusun eğitimle ilgili bazı özelliklerine dikkati çekmek gerekir.

Adam başına artan geliri, iktisadi kalkınmanın bir ölçüsü olarak kabul edersek, bir ülkedeki nüfus artışının kalkınma açısından ne denli önemli olduğu anlaşılır.

Kalkınma düzeyi ile nüfus artış hızları arasında genellikle ters bir orantı vardır. Gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızları düşük, azgelişmiş ülkelerde ise yüksektir.

Türkiye, nüfus artış hızı en yüksek ülkelerden biridir. Ortalama olarak % 2,5-3 arasında dolaşan bu artış hızı, ülkemiz için birçok geniş çaplı sorunlar yaratmak durumundadır. Özellikle nüfusun hızlı artması nedeniyle tüketici nitelikli küçük yaş gruplarında büyük bir yoğunlaşma oluşmaktadır. 0-14 yaş grubundakiler nüfusun % 40’ını aşarak, çalışan nüfusun yükünü arttırmakta, sınırlı kaynakların tüketim harcamalarına gitmesine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu oran ancak % 25-30 arasındadır. Aile planlamasının ana nedenlerinden biri, burada gizlidir.

Ayrıca, nüfusun hızlı artışı işgücü arzını arttırmakta ve bu, doğal olarak, istihdam sorununu ağırlaştırmaktadır. İşgücü arzındaki artış kadar istihdam olanağı yaratılamazsa, ülkede gizli ve açık işsizliğin ortaya çıkması doğal bir sonuçtur.

Nüfus yönünden bu hızlı gelişme, toplumda, okul ve ailede birçok sorunlar çıkarmaktadır. Eğitim, sağlık, istihdam sorunları, köyden gelenlerin kentlere uyumu, genç suçluluğu gibi sorunlar, çeşitli yönlerden ağırlığını duyan bir önem kazanmaktadır.

14-24 yaşları arasında sayılan gençliğin genel nüfus içindeki oranı % 20'yi bulmuştur. Bu yaşlardaki gençlerin köylerde işgücüne katılma oranı % 90'ı bulmasına karşılık, kentlerde % 50 dolayındadır. Bunun anlamı, köylerde 15 yaşından yukarı olanlar için eğitim pek söz konusu değil demektir. Kentlerdeki eğitim olanaklarının köyden kaçış nedenlerinden birini oluşturduğu açıktır.

Bu oranlar, emeğin verimliliğini arttırmanın ülkemizde çok zor olduğunu göstermektedir. Okul dışı kalanların çokluğu, bizi böyle bir yargıya rahatlıkla götürebilir. Ayrıca, yakın gelecekte kent işgücünün büyük bölümü, köylerdeki çocuk ve gençlerdir. Bu nedenle, köy çocuklarının eğitimi ve meslek sahibi kılınmaları, Türkiye'nin önemli sorunlarından biri sayılmalıdır.

● Eğitim sorunları, çeşitli açılardan büyük önem taşımaktadır. Özellikle, tüm olarak eğitimin yapısı, iktisadi kalkınmayı belirleyici, hızlandırıcı etkiler yaratır.

Durumu somutlaştırmak için, UNESCO'nun 1961 yılında Addisababa'da toplanan uluslararası konferansında saptanan az gelişmiş ülkelerdeki eğitim yapısının sahip olması gereken oranları belirtelim. Buna göre:

- 100 ilk öğretim öğrencisine karşılık;
- 25 orta öğretim öğrencisi ve;
- 2 yüksek öğretim öğrencisi olmalıdır.

Rakamlara bakıldığında, Unesco'nun önerdiği piramitle Türkiye'deki fiili durumun yarattığı piramitin farklı olduğu görülmektedir. Orta öğretimde % 25 yerine % 21, yüksek öğretimde % 2 yerine % 3 dolaylarında oranlarla karşılaşılır.

- Bu dengesizliğin üzerinde ısrarla durmak gerekir. Çünkü, yüksek öğretim sorunu buradan kaynaklandığı gibi, gerek günümüzdeki sıkıntılar gerek yakın gelecekte yaratacağı çok olumsuz sonuçlar bu oranlarda düğümlenmektedir.

Herşeyden önce, azgelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmasında en vazgeçilmez unsurun orta öğretimin yapısı olduğu kabul edilmelidir. Çünkü «tarıma, sanayie, ticarete, sağlık, eğitim vb. hizmetlere en büyük destek, süratle formasyonunu tamamlayan orta öğretimden geçenlerce sağlanır. İlk öğretimin teknik bir yanı yoktur. Yüksek öğretimden çıkanlar, bunların desteğini bulamazsa, kendilerinden beklenen verimli çalışmayı kaybeder». Bir mühendis, kalfanın; bir doktor, hemşirenin işlerini üzerine alırsa, verim düşmesi doğaldır. Örneğin, azgelişmiş ülkelerde bir doktorun çalışmasını etkin kılabilmek için 10 yardımcıya gereksinim varken, Türkiye'de bir doktora 0.40 dolayında hemşire düşmektedir.

- İstatistikler, iktisadi gelişmesini en hızlı gerçekleştiren ülkelerde, orta öğretimin en geniş yüzdeyi kapsadığını göstermektedir. Bu oran, örneğin Japonya'da % 62, Danimarka'da % 45'tir. Ayrıca ve belki de asıl önemli olan Türkiye'deki % 21 oranında, klâsik okullar çok büyük yer tutar. Şöyle ki, orta öğretimdeki öğrencinin beşte dördü genel nitelikli klâsik okullarda, ancak beşte biri teknik ve mesleki okullarda okumaktadır.

● Eğitim yapısındaki dengesizliğin iktisadi anlamı nedir? İlkın, Türkiye'deki eğitimin yapısı, gerek dikey, gerek yatay dengesizliğe sahiptir.

Dikey dengesizlik, üç eğitim aşaması arasında görülen oranlarda ortaya çıkmaktadır. Yükseköğrenim görerek formasyonunu tamamlamış bir kişinin tam verim verebilmesi, ortaöğretimden geçmiş kişilerin desteğine bağıdır. Ortaöğretimden çıkan yardımcı personel yükseköğretimin etkinlik derecesini artırırken, denebilir ki, iktisadi kalkınmanın en vazgeçilmez eğitim aşaması niteliğindedir. Japonya ve Danimarka, bu konuda en belirgin tarihsel örneklerdir. Yardımcı personel yetiştiren ortaöğretime sahip bir ülkenin üniversite mezunlarına gereksinmesi de az olur.

Türkiye, bu dengesizliğin çok tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Bir yandan üniversite diplomalarına sahip kişilerin etkinliği azalarak ülkenin iktisadi kalkınması kösteklenmekte ve böylece maddi - manevi büyük kayıplara uğranılmakta, diğer yandan da yakın gelecekte ciddi sorunlar yaratacak «aydın işsizliği» ortaya çıkmaktadır.

Yatay dengesizlik, eğitim aşamaları içinde görülen oranlarda belirmektedir. Örneğin, ortaöğretimde genel nitelikli okullarda okuyanlar, teknik ve mesleki okullarda okuyanların dört katıdır. Yükseköğretimde de benzer bir durum vardır. Sosyal bilimlerde okuyanların oranı % 60'a yaklaşmaktadır. Bazılarına göre, hızlı bir kalkınma için bu oran, en çok % 25 olmalıdır.

● Kesin bir yargıya varmak istersek, Türkiye'de öğrenci sayısı, ortaöğretimde eksik ve özellikle bileşimi kötü; yükseköğretimde ise fazla ve bileşimi yine kötüdür. Sorunun çözümü, yeni üniversiteler ve yüksekokullar açmak değildir. Ortaöğretimde öğrenci sayısını artırırken,

bileşimi de teknik ve mesleki okullar lehine geliştirmeli; yükseköğretimde ise teknik dallara ağırlık verilmelidir. Bu düzenlemeyi gerçekleştirmekle, iktisadi kalkınmamız en etkili itici güçlerden birine sahip olacaktır, denebilir.

● Atatürk, ilk bölümde ayrıntılı biçimde göstermeğe çalıştığımız gibi, eğitim üzerinde ısrarla dururken, ilkin, eğitim için 1922’de iki ana ilke saptar :

- Sosyal hayatımızın ihtiyacına uygun olması;
- Yüzyılın gereklerine uyması.

Çerçeveyi oluşturan bu iki ana ilkeden sonra, «ülke evladını sosyal ve iktisadi hayatta fiilen etkili ve verimli kılabilmek için» bilgilerin uygulamalı verilmesini isteyen Atatürk şu ifadeyi kullanır :

«Ortaöğretimde (de) eğitim ve öğretim yönteminin pratik ve uygulamalı olması esasına uymak şarttır.»

● Yine ilk yapılan teşhisin doğru, fakat uygulamanın ne yazık ki teşhis doğrultusunda gelişmediği bir örnek karşısındayız. Özellikle, demokrasimizde demagojik eğilimlerin yaygınlaşmasıyla, sırf politik kaygılara dayanarak gereksiz sayıda ve gereksiz nitelikte her çeşit okul ve üniversitelerin açılması, eğitim yapısının bozulmasını hızlandırmış, hatta yozlaştırmış, günümüz Türkiye’sinin en büyük sorunlarından birini oluşturmuştur.

SERBEST PİYASA MEKANİZMASINA TEMEL ELEŞTİRİ :

TARAFLARIN EŞİTSİZLİĞİ

İkinci bölümde ayrıntılı olarak belirttiğimiz gibi, bütün bilimlerle birlikte iktisat bilimi de basitleştirici var-

sayımları kullanmış ve olayların incelenmesinde iktisadi yönler ağırlık vermiş, iktisat - dışı sayılan etkenleri tahlil dışı bırakmıştır. Baskı, kudret, güç gibi eşitliği bozan unsurları gözetmeyerek, bir **eşitler dünyasını** varsaymıştır. Genel denge teorilerindeki tablo, bu **eşitler dünyasını** yansıtır.

Aslında gerçek hayatta birbirleriyle temasa veya mübadeleye giren taraflar arasında eşitlik söz konusu değildir. Birbirine her yönden eşit iki kişi, iki firma, iki grup, iki ulusal ekonomi bulmak olanak dışıdır. F. Perroux'un değişini tekrarlırsak, «dünya ekonomisinin gelişmesi bugüne kadar eşitsizlik içinde ve eşitsizlik yoluyla olagelmıştır.» Gerçek hayatı gereği gibi yansıtmak istenirse, tarafların eşit olduğu varsayımını değil, tarafların eşitsizliği gerçeğini kabul etmek zorunludur.

İşte, hakim ekonomi tahlilleri, bu gerçekten yola çıkmış, iktisat teorisinin ayaklarını yere bastırarak iktisat biliminin gerçek hayatı açıklama yeteneğini arttırmış, geçerlilik derecesini yükseltmiş, bazı olguların açıklanmasına aydınlık getirmiştir.

● Atatürk'ün aldığı kararlarda ve uygulama alanında bu gerçeği, çok ilginç olarak, gözden uzak tutmadığı görülmektedir. Atatürk'e ait olduğu Prof. Afetinan tarafından açıklanan «Medeni Bilgiler» kitabında dikkati çeken şu ifade yer alır :

«Kişiler, şirketler, devlet teşkilatına oranla zayıftırlar. Serbest rekabetin toplumsal sakıncaları da vardır; **zayıflarla güçlüleri yarışta karşı karşıya bırakmak gibi...** Ve nihayet kişiler, bazı büyük ortak çıkarları tatmine muktedir olamazlar.»

Ayrıca, tarafların eşitsizliği gerçeğini, zayıf ve güçlü olarak ayrıldıklarını ortaya koyan Atatürk, bu görüşünde yalnız değildir. Belki daha doğrusu, Atatürk'ün bu yargısını paylaşan diğer önde gelen yöneticiler de vardır. Recep Peker, serbest rekabetle nitelenen liberalizm için «bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara sömürmeye açık bir kapı» ifadesini kullanır. Biraz sonra göreceğimiz gibi, tarafların eşitsizliği sömürü olgusunun can noktasıdır.

İzmir İktisat Kongresi'nden sonra gazetecilerin sorularını cevaplandırırken kongrenin değerlendirmesini yapan İktisat Bakanı Mahmut Esat, tarafların eşitsizliği gerçeğini daha açık ve çarpıcı biçimde ortaya koyar.

«Yaşlı liberal iktisat sistemi, Tanzimat ve Meşrutiyet de dahil olmak üzere Türkiye ulusal ekonomisi için öldürmeci felâket oldu. Aslında bu okul, çıktığı, geliştiği ülkelerde bile bugün varlığını kaybedecek duruma geldi.

Bu sistem ile donatılan ulusal ekonomimiz Tanzimat'tan sonra soluk alamıyarak yıkıldı. Bu pek doğaldı. Zira, uzun yıllar süren bir baskı yönetiminden çıkan Türkiye ekonomisi pek zayıftı. Liberal iktisat sistemi, bu cılız çocuğu gürbüz yabancı ekonomisi önüne **eşit değil**, hatta kapitülasyonlar da gözetilirse, **eşit olmayan** koşullar içinde attı.

Ekonomimiz bocaladı, ezildi. Liberal iktisat sistemi, aynı güçte ülkeler ekonomileri için belki uygulanabilirdi.»

● Yeni Türkiye için seçilen ve uygulamaya konulan iktisadi kalkınma modelinin nereden geldiği, hangi gerçeklerden esinlendiği anlaşılmaktadır. Hâkim ekonomi tahlillerinin F. Perroux tarafından 1940'lara doğru başlatıldığı hatırlanırsa, çok güçlü sezgi ve görgüden kaynakla-

nan davranışın ilginçliği ve ilginçliği kadar önemi, rahatlıkla ortaya konabilir.

SINIFSALEMPERYALİZM VE ULUS EMPERYALİZMİ

● Tarafların eşitsizliği gerçeğini temel alan hâkim ekonomi tahlilleri ve hakimiyet etkisi, sömürüye dayanan emperyalizm konusuna yeni bir yorum getirmiş, olayın çapını genişleterek gerçek yerine oturtmuştur.

● Sömürü olayı, bir olgudur. Yadsımak, olmadığını söylemek söz konusu değildir. Gerek sınıflar arasında gerek uluslar arasında sömürünün varlığını görmemek, olanak dışıdır.

Ancak, bu yadsınamayan olay, sadece bir iktisadi sisteme özgü bir olgu mudur? Başka bir deyişle, kapitalist sistemin iç çelişkilerinden doğan, bu sistemin son aşamasında kaçınılmaz olarak kendini gösteren ve yine yalnız bu sistemin bir ürünü müdür?

Aslında, kapitalist sistemde sömürü olgusu varolmakla beraber, bu olguyu kapitalist sistemin tekelinde görmek, sorunu eksik olarak değerlendirmek demektir. Birbirleriyle mübadeleye veya temasa giren taraflar eşit değilse, - bu taraflar ister mikro veya makro alanda, ister uluslararası alanda olsun - taraflardan biri ötekine oranla bu mübadeleden mutlaka ve zorunlu olarak daha kazançlı çıkar.

Tarafların eşitsizliği ise evrensel bir gerçektir. Gerek kapitalist dünya, gerek kollektivist dünya, bu gerçekten arınmış değildir. Tarafların eşitsizliği nerede varsa, orada sömürü olayı da az veya çok, var demektir. Bu nedenle sömürü olayı, bir iktisadi sistemin sınırlarını aşmakta,

bir iktisadi sisteme bağılı olmayarak tüm dünyaya yayılmıştır. Örneğin, Sovyetler Birliği, bir Polonya, bir Macaristan, bir Çekoslovakya bir Yugoslavya ile aynı düzeyde değildir. Aralarındaki iktisadi ve siyasal ilişkilerde, Sovyetler Birliğinin hâkim ekonomi olarak bu ilişkilerden daha avantajlı sonuçlar sağlaması doğaldır. Kollektivist dünyada Sovyetler Birliği ile zaman zaman ortaya çıkan ve dramatik boyutlara varan mücadelelerin kaynağında, bu gerçek yatar.

- Bu nedenle, hâkim ekonomi tahlilleri ve hâkimiyet etkisi, tam anlamıyla tarafsız bir alettir. Doktriner ve duygusal bir niteliği yoktur. Olayı gerçek boyutlarıyla ele alır ve gerçek boyutlarıyla yerine oturtur.

- Kapitalist sistemin uygulandığı batı Avrupa ülkelerinde, ilk sanayileşme aşaması liberal rejimle gerçekleştirilmiş, ancak kapitalist sistem-liberal rejim beraberliği 20 - 25 yıl sürmüştür. 1870'lerde, ortaya çıkan olumsuz sosyal sonuçlar nedeniyle, kapitalist sistem devam etmekle birlikte, liberal rejimden vazgeçilmiş, müdahaleci bir rejim başlamıştır.

Günde 20 saate varan çalışma saatleri, 3 - 4 yaşında çocukların çalıştırılması, işyerlerinin her türlü sağlık koşullarından uzak olması, çalışma hayatının taşıdığı hastalık, kaza, vb. gibi rizikolara karşı çalışanların hiçbir güvenceye sahip olmaması, olumsuz sosyal sonuçların başlıcalarıdır ve sosyal gerginliği son derece arttırmıştır.

Bu tarihte ve bu aşamada, ilkin Almanya'da Bismark, çalışma hayatında devlet müdahalesini getirmiş, çalışma hayatını düzenleyen ve uyulması gereken koşulları kapsayan sosyal siyaset önlemlerini yürürlüğe koymuştur.

- Liberal rejim süresinde, niçin olumsuz sosyal sonuçlar çıkmıştır? Neden, çok basit ve açıktır. Liberal man-

tık, o dönemde kişilerin özgür iradelerini kullanabilmeleri, kişiliklerini koruyabilmeleri için, her türlü dernek veya sendika kurmayı yasaklamıştı. Zira, bir dernekte kişinin özgür iradesi değil, çoğunluğun iradesi geçerlidir.

Yalnız bu şık görünümün altında tarafların eşitliği varsayılmıştır. Bu varsayıma dayanarak, bir emek sahibini bir sermaye sahibi ile karşı karşıya bırakınca, ortaya çıkacak sonuç önceden bellidir. «Zayıflarla güçlülere yarışta karşı karşıya bırakmak gibi...»

Bu durumun çözüm yolu, tarafların eşitliğini sağlayacak önlemlerdir. Sendikaların kurulmasına izin verilmiş, ayrıca mücadele aracı olarak grev hakkıyla donatılan işçi sendikaları, sayı çokluğuna dayanarak güçlerini arttırıp sermaye sahibi karşısında güç dengesini oluşturma eğilimine girmişlerdir. Böylece, ücretlerin ulusal gelirdeki payı hızla yükselmiş, gelir paylaşımında eşitlik eğilimi belirmiş, sömürü oranı giderek azalmıştır.

● Ancak, evrensel nitelikli sömürünün sıfır olması, kesinlikle söz konusu değildir. Taraflar arasında eşitlik eğilimi arttıkça, sömürünün asgari düzeye inmesi mümkündür. Taraflar arası eşitliğin tam anlamıyla sağlanamayacağı gerçeği, sömürünün **tamamen** ortadan silinemeyeceğini rahatlıkla gösterir.

● Benzer durum saptamasını Mahmut Esat'ta görmekteyiz. Devletçiliğin, «sosyal haksızlığın önüne kesin biçimde geçemediğini», ancak «en az sınırlarına kadar» indirdiğini söyleyen Mahmut Esat, devletçiliğin tanımını şöyle yapar :

«Özel mülkiyeti tanıyan **fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek** ve ulusal kalkınmayı başarmak için devlete ekonomik işlerde kontrol ve girişim hak

ve yetkilerini kabul eden bir sistemdir.» Devletin kendi girişimci olacağı politikanın öteki önemi de «sömürünün önüne geçecek önlemlerle donanmış olmasıydı.»

Bu düşüncede, **Devlet**'in ulusal ekonomide hâkim bir iktisadi ünite olarak rolünü ve fonksiyonunu görmekteyiz. Böylece devlet, hakimiyet etkisi yaratmak yoluyla taraflar arasında güç farklarını azaltarak sömürüyü en düşük düzeye indirebilmeyi olanaklı kılmaktadır.

ANTI - EMPERYALİST VE BATI'CI OLMAK BİR ÇELİŞKİ MİDİR?

Bilindiği gibi, Atatürk'ün anti - emperyalist niteliği ve aynı zamanda Batı'cı olması, birçoklarıncı bir çelişki olarak görülmüş ve yorumlanmıştır. İlk bakışta, Batı'lı emperyalist devletlere karşı bir kurtuluş savaşı vermiş ve başarıya ulaştırmış olan Atatürk'ün Batı'cı olması, çelişki görüşünü haklı çıkartabilir. Ancak, yukardaki açıklamalar açısından bakıldığında, çelişki değil, tutarlılık söz konusu olmalıdır.

Aslında Atatürk'ün Batı'dan amaçladığı «uygar» dünyadır. Devrinde de uygar dünyayı Batı temsil etmektedir. Sözle anti-emperyalist olmanın hiçbir eylemsel değeri yoktur. Uygur olmak, Batı'nın temsil ettiği uygarlık düzeyine ulaşmak demektir. Emperyalist saldırılara ve sömürölmeğe engel olmak, ancak ve ancak saldıranların gücüne erişmekle sağlanabilir. İktisadi ve siyasal bağımsızlık, eşitler karşısında veya arasında korunabilir. Bu eşitliği gerçekleştirebilmek için de bir an önce, Atatürk'ün deyişiyle, «muasır medeniyet seviyesi»ne ulaşmak zorunludur. Ülkenin iktisadi gelişme ve kalkınması sağlandıkça, devrinin Batı'sı tarafından temsil edilen uygar dünyaya yaklaşmak

ve böylece eşit taraflardan biri olabilmek olanağı doğabilir.

Atatürk, bu durumun bilincindedir.

«SINIFSIZ, İMTİYAZSIZ» OLMAK NE DEMEKTİR?

Cumhuriyet'in Onuncu Yılı'nda Atatürk'ün söylediği «sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz» sözünü nasıl yorumlamak gerekir? Atatürk, birçoklarının dediği gibi, toplumdaki sınıf olgusunu inkar mı eder veya bu gerçeği yok mu sayar? Habersiz midir?

● Herşeyden önce, Atatürk'ün sınıf kavramından ve gerçeğinden habersiz olduğunu söylemek mümkün değildir. 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresini açarken aynen şu ifadeyi kullanır :

«Sizler doğrudan doğruya ulusumuzu temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilerek geliyorsunuz.»

1931 yılında da şöyle der :

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil ve fakat kişisel ve toplumsal hayat için iş bölümü yönünden farklı çalışma gruplarına ayrılmış bir topluluk olarak düşünmek temel ilkelerimizdendir :

- A) Çiftçiler;
- B) Küçük sanat sahipleri ve esnaf;
- C) Amele ve işçi;
- D) Serbest meslek sahipleri;
- E) Sanayi sahipleri;
- F) Tüccar, ve
- G) Memurlar

Türk topluluğunu oluşturan başlıca çalışma guruplarıdır. Bunların herbirinin çalışması diğerinin ve genel topluluğun hayat ve mutluluğu için zorunludur. Partimizin bu ilkeye hedef tuttuğu amaç, sınıf mücadelesi yerine toplumsal düzen ve birliği sağlamak ve birbirini zedelemeyecek biçimde çıkarlarda ahenk kurmaktır. Çıkarlar, yetenek, beceri ve çalışma derecesiyle orantılı olur.»

● Her iki alıntıya dikkat edilirse, «ulusu temsil eden sınıflar»dan söz etmesi yanında, yedi büyük grupta topladığı başlıca «çalışma gurupları» da sınıf niteliği taşımaktadır.

● Atatürk'ün zaman zaman dile getirmesine ve gerektiği yerde kullanmaktan çekinmemesine karşın «sınıf» sözünden hoşlanmadığını söylemek belki mümkündür. Yukarıda halk, «ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil» deyimini kullanır. Kongreyi açış konuşmasında da aynı eğilim göze çarpar :

«Bizim halkımız çıkarları birbirinden ayrılır. **sınıflar halinde değil**; aksine varlıkları ve çabalarının bileşkesi (muhasısalası) birbirine **gerekli sınıflardan** ibarettir.»

● Atatürk'ün bu tür konuşma eğiliminde, ilişkileri olduğu ve yakından tanıdığı bilinen Ziya Gökalp'ın «solidarizm» veya «dayanışmacılık» görüşünden etkilenmiş bulunduğu da söylenebilir.

● Bütün bunları söylemek mümkünse de, asıl önemli olan, Atatürk'ün düşüncesine temel olan ana espriyi yakalamaktır. Atatürk çapında bir devlet adamının sınıf gerçeğini kabul etmediğini söylemek, hem yüzeyseldir,

hem de Atatürk'ün kişiliği ile bağdaştırılmak olanağı yoktur ya da olmamalıdır.

● Atatürk'ün düşüncesinde temel olan öge, sömürünün önlenmesi, halkın «çıkarları birbirinden ayrı» olmakla birlikte bu çıkarların «yetenek, beceri ve çalışma derecesiyle orantılı» olmasıdır.

Yine Kongre'de söylediği sözler dikkat çekicidir :

«Bugün var olan fabrikalarımızdan ve daha çok olmasını dilediğimiz fabrikalarımızda kendi işçilerimiz çalışmalıdır. Refahlı ve kıvançlı çalışmalıdır; **bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır** ve hayatın gerçek tadını tadabilmelidir ki çalışmak için güç ve kuvvet bulabilsin.»

Dikkat edilirse, özellikle «bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır» derken, sınıflar arasındaki mücadeleyi yumuşatma hedefi sezilmektedir. Herkesin, ulusal gelir artışından «yetenek, beceri ve çalışma derecesiyle orantılı» olarak pay almasıyla adaletli bir gelir paylaşımı sağlanabilir ve «**aynı zamanda**» refahını arttırabilir. Aksi halde, sınıflar arasındaki mücadelede sürekli olarak bir sınıfın lehine sonuçların çıkması sınıflar arası ilişkileri giderek gerginleştirmesi ve gerilimi arttırması kaçınılmaz olur. Ve zamanla yoğunlaşarak bozulan ilişkiler - sınıflar arasındaki gerginlik giderilmezse - en sonunda, bir sınıfın mutlak egemenliğiyle sonuçlanır. Bilindiği gibi, Marksizm'in temel felsefesi de budur.

Sınıf mücadelesi başka, bir sınıfın mutlak hakimiyetini kurması başkadır. Sınıflar arasında güç dengesi sağlayarak ulusal gelirden alınacak paylarda eşitlik eğilimini

yaratmak, bir sınıfın mutlak hakimiyetini kesinlikle önler. Bu nedenle, Atatürk, sınıf gerçeğini ve sınıf mücadelesini kabul etmemek değil, bir sınıfın mutlak hakimiyetini reddetmek davranışı içindedir. Bunu da sağlamanın yolu, bir sınıfın üstün gücünden yararlanarak imtiyazlı duruma geçmesine ve dolayısıyla diğerlerini sömürmesine meydan vermemektir. Böylece, «sınıfsız, imtiyazsız» derken, sınıfsız bir toplum değil, **imtiyazlı sınıfların yer almadığı bir toplum** amaçlanmaktadır. Aksi halde, «sınıfsız» dedikten sonra ayrıca «imtiyazsız» demenin bir gereği ve anlamı olamaz. Çünkü sınıflararası denge söz konusudur.

- Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir özellik daha vardır. Bir toplumda, **sınıf varlığı** ile **sınıf sorununun varlığı** başka başka şeylerdir. Sınıf sorununun çıkmasını ve bunun giderek büyüyen boyutlara ulaşarak bir tek sınıfın mutlak hakimiyetini önlemeye çalışmak, kesinlikle sınıf varlığını reddetmek anlamına gelmez.

İktisat Bakanı olarak Kongredeki konuşmasında Mahmut Esat, aşağıdaki ifadeyi kullanır :

«Dün olduğu gibi bugün de bizde iktisadi anlamıyla belirmiş bir **sınıf sorunu** yoktur. Bizde, tüccar da, çiftçi de, sanayi sahipleri de, işçi de, kısacası bütün iktisat etkenlerimiz doğrudan doğruya yabancı sermayenin kulu ve kölesidir. Bütün bu iktisat zümrelerimizin birleşmesi, **ör-gütlenmesi** gerekir.»

- Burada, sınıf varlığının dışında, sınıf sorununun gösterdiği tarihsel gelişmeler konusunda biraz durmakta yarar vardır.

İkinci bölümde açıklamaya çalıştığımız gibi, iktisadi sistemler dinamiktir. Statik, yeni koşullara uymak esnekliğinden uzak, donmuş nitelikli olsalardı, çoktan ortadan kalkar, tarihin malı olurlardı. Bu yargı, her iki sistem için de geçerlidir.

Yapısal açıdan, bir iktisadi sistemin kendini koruyamaması, yok olup geçmesi, ancak iki koşulun **birlikte** ortaya çıkmasına bağlıdır.

- İki unsurun hiçbir şekilde uzlaşmaz olması;
- Bu uzlaşmazlığın geçici değil sürekli olması.

Bu iki durum, birlikte kendini göstermezse, iktisadi sistem varlığını korumak olanağını bulmakta ve yaşamını sürdürmektedir. Tipik bir örnek olarak, burjuvazi - gelişen sosyalist hareketler arasındaki ilişkiler gösterilebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ikisinin bağdaşması kesinlikle söz konusu olmamış ve birbirleriyle çatışması durumu ortaya çıkmıştır. Ancak, bu çatışmanın sürekli olarak hızını ve şiddetini arttırması devlet müdahalesiyle önlenmiş ve böylece, devlet müdahalesi ikinci koşulun varlığına engel olmuştur (*). Böylece, çatışmanın olumsuz ve gerginlik yaratıcı etkileri azaltılmış, iktisadi sistem yaşama olanağını bulmuştur. Ayrıca, burjuvazinin daha esnek bir tavırla sosyal talepleri daha anlayışlı karşılama eğilimine girmesi, ikisi arasındaki çatışmanın yoğunluğunu azaltmıştır.

● Ve nihayet, «sınıfsız, imtiyazsız» sözünü yüzeysel anlayıp, Atatürk'ün sınıf gerçeğini gözetmeyerek «sınıf-

(*) 1870'lerde sosyal patlamaya varacak aşamaya gelen olumsuz sosyal sonuçların, Bismark'ın başlattığı devlet müdahalesini içeren sosyal siyaset önlemleriyle giderildiği ve patlamanın önlendiği daha önce açıklanmıştı.

sız bir toplum» istediğini ileri sürmek, hiç beklenmeyen bir sonuç yaratabilir.

Dünyada sınıfsız hiçbir toplum yoktur. Ancak, kolektivist sistem, **teorik planda** tek sınıflı veya sınıfsız bir toplum öngörür. Çünkü herkes emekçidir. Uygulamada kendine özgü sınıflar çıkartmasına karşın (plancılar, teknokratlar, parti üye ve yöneticileri gibi), kolektivist sistem, teorik planda böyle bir iddianın sahibidir.

Bu açıdan bakılırsa, sınıfsız toplum modelini Atatürk'e yakıştırmak, O'nu, bizzat kendisinin kesinlikle reddettiği bir sistemin yandaşı yapmak demektir. «Sınıfsız, imtiyazsız» sözünü yorumlayanların herhalde, bu sonucu çıkarmak istemeyecekleri ve istemedikleri açıktır.

AÇIK REJİM SORUNU

Hâkim kişiliği ve toplum üzerinde sınırsız saygınlık sahibi olması nedeniyle Atatürk'ün öngördüğü siyasal rejim konusunda bazı kuşkulu yorumlar yapılmıştır.

- Bir modeli, yalnız iktisadi içeriği ile değil siyasal içeriği ile birlikte değerlendirmek gerekir. İnsan hak ve özgürlüğünü tanımayan, kişinin kişiliğini kaybettiren siyasal içerikli bir modelin günümüz dünyasında yeri olmamalıdır. Açık rejim dediğimiz demokrasinin herhangi bir alternatifi kabul edilmemelidir.

- Atatürk, açık rejim öngörmüş, doğrultusunu çizmiştir. Hatırlanacağı gibi, devletçilik tanımını yaparken, «**demokrasi esassından ayrılmamakla beraber...**» sözünü ihmal etmez. Demokrasinin temelleri Atatürk tarafından atıl-

mış ve giderek gelişmiştir. Türkiye'nin dünyada iktisadi gelişme ve kalkınmasını açık rejimle gerçekleştirmek isteyen hemen hemen tek ülke olması, temelin sağlamlığının en ilginç kanıtıdır (*).

Prof. M. Duverger, Atatürk'ün bu konudaki kişiliği hakkında şu yargıda bulunur:

«Evet, otoriterdir ama hiçbir zaman faşist veya totaliter olmamıştır. Tam tersine, çok yönlü bir demokrasinin oluşmasına çalışmıştır.»

Modeli hakkında da şöyle der:

«1945 yılından beri bu model büyük değer kazanmıştır. 'Kemalizm' yalnızca Türk tarihi için bir dönem değildir. Kemalizm, politik bir sistem olmuştur. Başkalarınca iyi anlaşılmamış, değerdendirilmemiş olan bu sistem ancak komünizm ve batı demokrasisi ölçüsünde güçlü karakter çizgilerine sahiptir.»

● İsmet İnönü, «demokrasi, kolay bir kestirme değildir, ama emin bir yoldur» der. Türkiye Cumhuriyeti, zaman zaman aksamalarına karşın, Atatürk'ün «demokrasi esassından ayrılmamak» uyarısını unutmadan, bu emin yolda yürümesini sürdürmektedir. Dünyada hemen hemen tek örnek oluşturması, önem ve anlamını rahatlıkla açıklar.

(*) Burada, zaman zaman ortaya çıkan askeri müdahaleler akla gelebilir. Askeri müdahaleler olmakta ancak belirli bir süre sonra mutlaka demokrasiye dönüşmektedir. Bu durum dahi, atılan demokrasi temelini bütün toplum katlarıncı benimsenmesinin bir başka kanıtı olarak yorumlanabilir. Günümüz dünyasında bu türde bir demokrasiye dönüşün bir başka örneği yoktur.

GERÇEK VE HAYAL

Atatürk'ün en göze çarpan niteliklerinin başında, davranışlarında gerçekçi olması gelir. Gücünün sınırını ve koşulların sınırlandırmasını, daima gerçekçi biçimde değerlendirmiş, davranışlarına daima gerçekçilik hakim olmuştur. **Sürpriz'e** oynamaz. **Hayal** istemez.

● Devletçilik politikasını, 1923'te değil 1930'larda uygulamaya koyarken, **gerçekçidir**. Hayal istemez.

● Bir ülke, iktisadi kalkınmasında iç kaynaklarına güvenmeli ve dayanmalıdır. «Ulusal sınırlarımız içinde herşeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak» ulusal bir politikanın gereğidir (*). Tercihin doğrusu budur. İktisat Bakanı Mahmut Esat da aynı doğrultudadır:

«Ellerini devamlı olarak yabancı sermayesine, kredisine açık bulunduran ülkeler, esirler ülkesi olmaktan ileri geçemezler.»

İzmir İktisat Kongresinde, yabancı sermayenin sınıklarını belirttikten, ülke ekonomisinde yaptığı yıkıntının geniş ve ayrıntılı bir tahlilini yaptıktan sonra, eskiden olduğu gibi olmamak koşuluyla, yabancı sermayeye «düşman» olmadığını söylerken, **gerçekçidir**. Hayal istemez.

(*) Yıllar sonra, Hindistan'ın ünlü ulusal lideri NEHRU, bu konuda ilginç benzerlik gösteren şu sözleri söyler: «Şüphesiz yardım isteriz. Fakat, tuhaf olacak, çok da istemiyoruz. Diğer bir deyişle, halkımıza Hindistan'ı yüksek düzeye çıkartacak unsurun kendisi yerine başkaları olduğu kanısını vermek istemiyoruz. Bunun kötü bir zihniyet ve çok fena bir formasyon yaratacağını düşünüyorum. Hintliler, kendi ülkelerini bizzat kendileri yapmalıdırlar.»

● «Dünyada mevcut olan Türkleri bir devlet halinde birleştirmek, elde edilmesi mümkün olmayan bir hedeftir» derken **gerçekçidir**. Hayal istemez.

● Bir soruya, «Biz haddimizi bilir kimseleriz. Sonu gelmez amaç sahibi değiliz» şeklinde cevap verirken; İktisat kongresinde «Dış siyaset iç örgüte ve iç siyasete dayanmak zorundadır. Yani, iç örgütün kaldıramayacağı genişlikte olmamalıdır.» ifadesini kullanırken, **gerçekçidir**. Hayal istemez.

● Kurtuluş Savaşını büyük toprak sahibi Anadolu eşrafı ile ittifak kurarak başarıya ulaştırırken ve 1923'ten sonra da bu ittifakı sürdürürken, **gerçekçidir**. Hayal istemez.

● Millileştirme hareketlerinde de **gerçekçi** davranmıştır. Ancak, bu konuda çok farklı değerlendirmeye dayanan yorumlar yapılmıştır. Bunlardan tipik bir örnek vermeğe çalışalım.

ULUSALLAŞTIRMA HAREKETLERİ BİR MASAL MIDIR?

1924 yılının Türkiye Cumhuriyeti'nde, demiryolu, bankacılık, ticaret, imalat, madencilik, su, elektrik ve gaz gibi çeşitli alanlarda faaliyette bulunan 94 adet yabancı sermayeli şirket vardı.

● Başta Atatürk olmak üzere Yeni Türkiye'nin yöneticileri, daha önceleri ayrıntılı biçimde değindiğimiz gibi, bütün doğurduğu sakıncaların tam bilincin'de olmalarına karşın, bazı koşullar ve sınırlamaları öngörerek, yabancı sermamilardır. Bu düşünce ve tutumla, bu şirketlerden 22'si satın alınmış ve ulusallaştırılmıştır.

Yabancı şirketlerin ulusallaştırılmasında izlenen yol, **gerçekçi** bir yaklaşımla, «öncelik» ilkesini gözeten yoldur. Buna dayanarak, ilkin, öncelikli önem taşıyan demiryolu, elektrik, su, havagazı gibi kamu hizmetleri alanında yer alan yabancı şirketler satın alınmıştır. Burada, dikkat edilirse, yabancı sermayenin tasfiyesi değil, kamu hizmetleri alanının yabancı sermayeye bırakılmaması konusundaki zorunluluk söz konusudur.

● «Türkiye Üzerine Tezler» adlı kitabının 141. sayfasında Yalçın Küçük, aynen şu ifadeyi kullanır.

«Ve yabancı sermayeli şirketlerin tasfiye edildiği masalının söylendiği 1930 yıllarında bunlardan amme hizmetleri alanında çalışan sadece 22'si kamulaştırılıyor. Diğerlerine kesinlikle dokunulmuyor.»

Yine ayrıca, aynı sayfada şöyle der :

«Aslında dönem, burjuvazinin gözlükleri takılmadan incelenecek olursa, devletçilik politikasında bile yabancı sermayeye karşı en küçük bir tepkinin olmadığı kolaylıkla saptanabilir.»

Herşeyden önce, sadece 22'si dışında diğerlerine kesinlikle dokunulmaması, eldeki sınırlı olanaklarla ilgilidir. Sınırlı olanaklar da öncelik taşıyan alanlar için harcanmıştır. Zaten kendisi de bu önceliği açıkça belirtir (sayfa 140)

«Bağımsızlığını elde eden bir ülkenin yüzde yüz tekel niteliğinde çalışan bu işletmeleri kamulaştırmasından daha normal bir işlem olmaz.»

İkinci olarak, söz konusu olan bir tasfiye değil, öncelikli öneme sahip bu alandaki şirketlerin ulusallaştırılmasındaki zorunluluktur.

● Ancak, bir ülkeye yabancı sermayenin gelmesi, sadece olumlu tutum ve davranışlara bağlı değildir. Bu geliş, büyük ölçüde, ülkenin iktisadi ortamı ve koşulları belirler.

Bunun sonucu olarak belirli ölçüler altında yabancı sermaye düşmanlığı güdülmemesine karşın, Türkiye’de, yabancı sermaye tasfiye eğilimine **fiilen** girmiş ve Türkiye’den ayrılmıştır. **Y.N. Rozaliyev**’in deyişiyile «1923’te, Türkiye’de yabancıların yatırım tutarı 142 milyon sterlin iken, 1933 yılına doğru, % 82 oranında azalarak, 26 milyona düşmüştür. Buna 1923 yılındaki 63 milyon liralık tutardan 1933 yılında 18 milyon liralık tutara inen (% 72) Osmanlı borçları dahil değildir.»

● Gerçekçilik, olanakların bilincinde olarak rasyonel hareket etmektir. Aslında, burada gerçekçiliğin tipik bir örneği karşısındayız.

«ZAMANLAMA USTASI»

Atatürk’ün en belirgin niteliklerinden biri, belki’de birincisi gerçekçiliğidir. Yalnız bu gerçekçiliği, sadece belirli bir durumun olanakları ve koşulları için geçerli değildir. Zaman unsurunu da devreye sokmakta, zaman dilimlerine yayılarak davranış ve tutumunu yönlendirmektedir. Bu bakımdan, Atatürk’ü, temelinde gerçekçilik yatan fakat kapsamı daha geniş olan bir «zamanlama ustası» olarak nitelemek, tam anlamıyla yerine oturmuş bir saptama sayılabilir.

Bu konuda, yıllar sonra Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde verdiği konferansta İsmet İnönü çok net deyişlerle şöyle konuşur (1960) :

«Atatürk'ün ekonomik alanda devrim yolu ile hiçbir zorlamada bulunmadığını açıkça ilan etmek isterim. Bu zorlama yapmamak, rastlantı değil, özenin sonucudur. Atatürk'ün hemen gerçekleştirilecek işlerle, gelişmesi zamana bırakılacak işler arasında uyumlu bir ayırma yapabilmesinin sonucudur.»

Zamanlama ustası, galiba «ustaların ustası» dır.

UÇ'LARIN YAKINLIĞI

Atatürk, kuşkusuz eleştirilebilir. Keramet sahibi saymak doğru değildir. Her büyük adam gibi eleştirilere uğraması doğal ve kaçınılmazdır. Özellikle, büyüklüğü, hâkim kişiliği, çok yönlülüğü ve devrimci niteliği ile, Atatürk'ün eleştirilerle karşılaşmaması olanaksızdır.

Ancak, bu eleştirilerde bir nokta dikkati çekmektedir. Yoğun ve sürekli eleştiriler, genellikle yüzeysel ve saplantılı değerlendirme sahiplerinden gelmektedir.

Bilindiği gibi, uç'lar, verdikleri görüntünün aksine, birçok noktalarda birbirlerine şaşılacak biçimde yakındırlar. Türkiye'de sağ ve sol uç'ta yer alanlar, Atatürk konusunda, bu yakınlığın hatta beraberliğin gerçekten çok ilginç bir örneğini oluştururlar. Şöyle ki:

Her iki uç'ta da yer alanlar :

- Anti-Atatürkçü'dür;
- Anti-Batıcı'dır;
- Anti-Demokrat'tır.

Açıktır ki, ortak noktaların çokluğu, ortak davranışı zorunlu kılar. Türkiye, bu ortak davranışın örnekleriyle doludur.

SONUÇ :

SAĞLANAN BAŞARININ DERECESESİ

İmparatorluğun son dönemindeki uzun ve yıpratıcı savaşlardan sonra Bağımsızlık Savaşını da veren ve inanılmaz güçlüklerle karşın başarıya ulaşan Yeni Türkiye, gerçekten her yönden tükenmiş durumdaydı. Bağımsızlığını kazanmış ve kazandığı bağımsızlığını bütün hırsıyla ve kesinlikle koruma kararını vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti, bu sınırlı olanaklar ve ortam içinde iktisadi kalkınmasını da başlatmak ve başarmak zorundaydı. Çünkü, siyasal bağımsızlığın temelinde iktisadi bağımsızlığın yattığının tam bilincindeydi.

- Yola çıkışın ilk hareket noktası hatırlanırsa, küçümsenmesi mümkün olmayan başarıların elde edildiği rahatlıkla görülür.

- Özellikle devletin bizzat girişimci olarak sanayi alanına girmesiyle, Türkiye'nin sanayileşmesi ilk hızını alarak olumlu gelişmeler ve sonuçlar sağlanmıştır. İktisadi Devlet Teşekkülleri yoluyla uygulamaya konulan kamu iktisadi kesiminin yarattığı sabit sermaye oluşumu büyük sıçrama göstermiş, 1926'da gayrisafi milli hasılaya olan % 2 oranını, 1939'da % 6'ya çıkartmıştır. Oluşturulan sabit sermaye, 1936'da imalat sanayi ve madencilik kesimlerinde % 50'ye ulaşmıştır. Yine bu dönemde sanayi yatırımları, toplam yatırımların % 30'u düzeyine çıkmıştır. Yılda ortalama olarak sağlanan % 30'luk oran, bu konuda öbür dönemlerde elde edilen oranlardan çok yüksektir.

- Glasneck'in de belirttiği gibi, 1939 yılında Türkiye, şeker, çimento, kereste, kauçuk ve deri ürünleri alanlarında tam olarak kendi gereksinmesini karşılayacak duruma gelmişti. Ayrıca, kendi gereksinmesini pamuklu kumaşlarda % 43, yünlülerde % 83, kâğıt ve mukavvada % 32; kü-

kürtte % 70, cam eşyada % 63 oranında karşılamak düzeyine çıkmıştı. Artık bakır ithal etmediği gibi, kromda üretici ve ihracatçı olarak dünyada ikinci sırayı almıştı. Bunların sonucu, dış ticaret açığı kapanmış, 1938 yılı hariç, ihracat fazlası doğmuştu.

- Tam anlamıyla tarımsal nitelikli azgelişmiş bir ülke olan Türkiye, ulusal gelirin dörtte üçüne yakın bölümünü tarım kesiminden sağlıyordu. Dönem sonunda tarım kesiminin payını % 50'nin altına düşürmüştü, böylece tarım, ulusal gelirin kaynaklandığı hemen hemen tek kesim olmaktan çıkmıştı.

Ayrıca, çeşitli düzenlemelerle verimlilik artışı sağlanmış, tarım ülkesi olmasına karşın hububat ithal etmek zorunda kalırken hububat ihraç etmeğe başlamıştı.

- Dönem içinde ulusal gelirini % 4-6 arasında arttırmayı başaran yeni Türkiye, eski Osmanlı borçlarını da ödemek yükümlülüğünü üstlenmişti. Tüm Osmanlı borçlarının yaklaşık % 67'sini üzerine almış, toplam 86 milyon altın lira borç ödemiştir. 1954 yılına kadar aksatılmadan yapılan ve ancak bu tarihte biten ödemelerin ilk taksitleri 1929 yılı ihracat gelirin % 10'unu, devlet bütçesinin ise % 8'ini tutmaktaydı.

- 1924 yılında, ancak 1734 km.si devletin elinde olan toplam 4086 km. demiryolu vardı. Dönem sonuna doğru, 402 km. si hariç, hiçbir yabancı demiryolu şirketi kalmadığı gibi, 3000 km. lik yeni demiryolu da döşenmiş bulunmaktaydı.

- Devlet müdahalesinin en etkin aracı olarak iktisadi devlet teşekkülleri uygulamaya konmuş ve böylece ülkenin sanayileşme hareketine ilk hız verme olanağı doğmuştu. Devletin bizzat girişimci olarak yaptığı faaliyetler bir plana bağlanmış ve yürütülmüştür. Türkiye'de planla-

ma düşüncesinin ilk köklerini oluşturan planlar ayrıca çok ilginç iki özelliğe sahiptir. Birinci beş yıllık sanayi planı, az gelişmiş bir ülkenin iktisadi kalkınması için dünyada uygulanan ilk plan olması yanında yüzdeyüz oranında gerçekleştirilen ve zamanından önce bitirilen bir plandır.

Ve nihayet iktisadi devlet teşekkülleri, Türkiye’de daha ileri bir teknolojiyi getirmiş ve uygulamış, bu alanda etkili ve sürükleyici olarak öncülük rolünü oynamıştır.

● Türkiye’deki devletçilik, gelişigüzel veya bazı düşüncelerden esinlenmiş olarak ortaya çıkmış değildir. İktisadi kalkınmada «eklektik» bir modelin uygulanmasına yol açacak devletçilik için **H. Laufenburger’in** yargısı şöyledir :

«Devletçilik sisteminin Türkiye’deki uygulaması 19. yüzyıldanberi savunulan düşüncelerden alınmış bir sistem değildir. Bu sistem Türkiye’nin gereksinmelerinden doğmuştur ve bizzat Türkiye’ye özgü bir sistemdir.»

Prof. M. Duverger, Türkiye’deki modelin, az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmek yolunda kullanacakları en geçerli model olabileceğini şöyle belirtir:

«Az gelişmiş ülkelerin Moskova ve Pekin etkisinde kalmamış olanları için doğrudan doğruya ve dolaylı biçimde Kemalist sistem çok güçlü sonuçlar uyandırmıştır. Kemalizm, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleri ile Marksizmin gerçekten alternatifidir. Marksizm uygulanmasına girmek istemeyen ülkeler, Batı demokrasisi karşısında saptadıkları yetersizliklere çözüm getiren Kemalist modeli tercih edebilirler.»

● İktisadi ve siyasal içeriği ile çağdaş eğilimlere uygunluk gösteren bir model karşısındayız. **Devlet müdahalesinin ağır bastığı eklektik bir ekonomik yapı ve açık rejim beraberliği**, modelin iktisadi ve siyasal içeriğini ve kapsamını oluşturur. Devlet müdahalesinin ağır basması ise, azgelişmişliğin zorunlu bir sonucudur.

Teşhiste ve doğrultusunda yanılışı olmayan modelin, uygulamadaki sonuçları yeterli midir? Bazı sonuçlara bakarak, başarı derecesi yüksek kabul edilebilir mi? Uygulama ne kadar başarılıdır?

● Türkiye'nin ulaşabildiği düzeye ve zaman zaman karşılaştığı büyük boyutlu sorun ve darboğazlara bakıldığında, bir başarıdan söz etmenin çok kimseye zor geldiği açıktır. Tarım ve sanayi arasında dengenin kurulamaması ve özellikle kamu iktisadi girişimlerinin bugünkü acıklı görünümü, böyle bir yargıya varmayı kolaylaştırmaktadır.

Gerçekten, sanayileşmeye ilk hareket hızını veren ve sonraları da çok önemli katkılarda bulunan kamu iktisadi girişimleri günümüzde tanınmıyacak durumdadır. Sorun yaratan, etkinlikten uzak çalışan, personel deposu haline gelen, yüksek maliyetli üretim yapan ve sonuçta tam anlamıyla «politize» olan bu kuruluşlar, ekonomide denge değil, dengesizlik yaratma eğilimine girmişlerdir.

Kısaca, bu görüntüsüyle kamu iktisadi kesiminin ekonomiye yük olduğu izlenimi verilmiş, daha doğrusu bu izlenim yaratılmıştır. Yetenek ve beceri eksikliği yanında, bilerek veya bilmeyerek ciddiyetten uzak politik kökenli davranış ve tutumlar sonuçta, ekonominin dev boyutlu sorunlarından birini oluşturmuştur.

● Devlet İstatistik Enstitüsü'nün deyişiyile, «Aracıların ve ticaretin palazlanması»na yarayan devletçilik politikasının zamanla yozlaşması, kamu iktisadi girişimlerini bugün, yoğun eleştirilerin boy hedefi durumuna getirmiştir. Aslında devletin iktisat politikasının uygulanmasında en etkili bir müdahale aracı olması gereken bu kuruluşlar, politik çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmiş ve bugünkü noktaya varılmıştır.

● Kötü yönetilmiş, çok çeşitli yolsuzluklar yapılmıştır. Erdoğan Soral, «Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri» adlı doçentlik tezinde, bunun çarpıcı bir örneğini rakamla somutlaştırmaktadır. «Gelişmenin ilginç yanı bu dönemde kurulan özel işletmelerin başındaki müteşebbislerin çoğunun, % 74.19'unun, devlet memurları oluşudur.»

1960 yılındaki konferansında İsmet İnönü, Erdoğan Soral'ın ilginç bir örnekle somutlaştırdığı durumu, kendine özgü diliyle açık olarak şöyle ortaya koyar.

«Ekonomik tartışmalarda devletçiliğin veya özel girişimin zorunlu olmayan kullanışlarına, söz söyleyenin doğrultusuna göre işaret etmek de geçerlidir. **Devletçiliğe yasa dışı kişisel çıkar girdiği zaman bu rejim çirkin bir hırsızlık aracı olur. Aynı şekilde, özel girişime yasal olmayan kazanç düşüncesi egemen olabilirse, bu rejimin adı sömürücülüktür, vurgunculuktur.**»

● Gerçeği yakalamak açısından, şu sorunun sorulması ve bütün çıplaklığı ile cevaplanması gerekir: İşin bu aşamaya varmasında, suç ve sorumluluk, bizzat bu kuruluşlarda mı, yoksa bu kuruluşları bu biçimde yönlendirenlerde midir?

Yargıyı, İnönü'nün kısa fakat özlü ifadesine bırakalım

«Devlet denetim ve yönetimini, hem geçerli hem de gerçek ödev saymalıdır. Başka yorum açık gerçeklerin durumunu bozmaktan başka birşey değildir.»

● 1 Kasım 1937'deki konuşmasında devletçilik uygulamasına ısrarla değinen Atatürk, bu kuruluşların «mali kontrolü»nün düzeltilmesini isterken, bu gibi kurumların «bugünkü yöntemleriyle çalışmalarına ve gelişmelerine olanak» olmadığını belirtirken, neden şikayetçiydi, ne demek istiyordu? Atatürk'ün, Erdoğan Soral'ın rakamlarla somutlaştırdığı, İsmet İnönü'nün keskin çizgilerle belirlediği durumu hedef aldığını kabul etmek, yanlış bir yargı değildir.

● Sürekli yanlış tutumlar ve ciddiyetten uzak davranışlar sonunda, «sorumlu» duruma getirilen bu kuruluşlar için ne önerilebilir? Çözüm ne olabilir?

Çözüm, herhalde, bugünkü durumun bütün sorumluluğunu bu kuruluşlarda görerek, bunları tasfiye etmek ve elden çıkarmak olmamalıdır. Türk ekonomisinin gelişme ve kalkınmasında unutulmaz katkıları olan, iktisat politikasını uygulamakta devletin kullanabileceği en etkili müdahale aracı niteliğini taşıyan bu kuruluşlardan vazgeçmenin akılcı ve gerçekçi bir tutum olmayacağı açıktır.

Diş ağrısında, işin kolayı, bazılarına göre o diş çekmektir. Ancak, baş ağrısında aynı kolaylık düşünülemez!..

Aslında, tam anlamıyla sıfırdan işe başlayan bir ülkenin başarı derecesini rakamlarda aramak doğru değildir. yanlış veya çok dar açılı değer yargılarına götürebilir. Yetenek, beceri ve ciddiyet eksikliğinin önemli ölçüde etkili olduğu bunalım ve darboğazlarda, ayrıca, gelişmekte olan

bir ülkenin gelişme aşamasına geçerken ortaya çıkan ve çıkması kaçınılmaz olan açmazların da payını unutmamak gerekir.

- Toplumlar dinamiktir. Doğrultusu çizilen ve uygulamaya konulan modelin dinamik niteliği, Türk toplumunun dinamiğine uyum göstererek, iktisadi ve siyasal sorunlarına çözüm bulmak yeteneğini gösterecektir.

Atatürk'ün beş temel devrimci ilkesini koyduktan sonra, bunlara «inkılapçılık» ilkesinin ayrıca eklenmesinin gereksiz olduğunu söyleyenlere verdiği cevap şaşırtıcıdır :

«Toplum durmaz. Ekonomik sorunlar yalnız bugünün sorunu değildir. Bunun gelişmesi ve zamana göre ilerlemesi gerekir. Biz bugün bu durumdayız, ama bu durumda kalamayız. Onun için her sorunda inkılapçı olacağız.»

Atatürk, sorunların niteliklerinin bilincindeydi.

- İktisadi gelişme ve kalkınma, yapısal bir değişmeyi öngörür. Bu değişmeler içinde, en önemlisi ve fakat en zor gerçekleşeni halkın zihniyetindeki değişmedir.

Halkın iktisadi kalkınmaya karşı duyacağı inanç, kalkınma hareketinin başarısını belirleyecek güçtedir. İnançtan ve heyecandan yoksun bir halkın, iktisadi kalkınma dönemine sokulması olanaksızdır. Kollektif bilinç, ülkenin bu yaşamsal sorununda, anahtar rolündedir. Çünkü kafa yapısı, ekonomik yapıyı belirler.

Türk halkında, iktisadi kalkınmaya inanç duygusu belirmiş, kollektif bilinç oluşmuştur. Bunun varlığı, büyük ağırlıklı önem taşır. Bu sonuç, kolay kazanılmış değildir.

TOPLU SONUÇ : KALKINMA MODELİNİN TEMEL NİTELİKLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Son olarak, Atatürk'ün iktisadi kalkınma modelinin **ana çizgilerini**, kısa ve toplu biçimde göstermeğe çalışalım :

- Müdahaleci'dir;
- Plancı'dır;
- Gerçekçi'dir;
- Eklektik'tir;
- Eşitlikçi'dir;
- Bağımsızlıkçı'dır;
- Açık rejimci'dir;
- Hümanist'tir;
- İç'te ve dış'ta sömürüye karşıdır;
- Uluslararası işbirliği ve dayanışma yanlısıdır;
- Kalıcı'dır;
- Çağdaş'tır;
- Dinamik'tir.

Diyebiliriz ki, Türk toplumunun iktisadi gelişme ve kalkınma **doğrultusu** çizilmiştir.

İlk yapılan teşhis doğru ve yerinde olduğu gibi geçerliliğini de korumaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin yalnız geçmişi değil, geleceği de Atatürk'e bağlıdır.

KAYNAKÇA

- AFETİNAN : Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı - 1972
- AFETİNAN : Tarihten Geleceğe - 1974
- AFETİNAN : Vatandaş İçin Medeni Bilgiler - 1930
- AFETİNAN : Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı-1973
- AK İktisat Ansiklopedisi : (F. Ergin Yönetiminde) - 1973
- AKARSU, B. : Atatürk Devrimi ve Yorumlar - 1963
- AKAY, İhsan : Atatürkçülüğün İlkeleri - 1977
- ALTAN, Çetin : Atatürk'ün Sosyal Görüşleri - 1965
- ARAR, İsmail : Hükümet Programları, (1920 - 65) - 1968
- ARON, Raymond : Démocratie et Totalitarisme - 1965
- Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü (İstanbul Üniversitesi):
Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, 1973 - 1975
- ATAY, Falih Rıfkı : Atatürkçülük Nedir? - 1966
- ATTALI, Jacques : Analyse Economique de la Vie Politique-1972
- AUSTRUY, Jacques : Le Scandale du développement - 1968
- AVCIOĞLU, Doğan : Türkiyenin Düzeni : Dün-Bugün-Yarın-1968
- AYDEMİR, Şevket Süreyya : Tek Adam - 1969 (3. Baskı)
- AYDEMİR, Şevket Süreyya : İkinci Adam - 1967
- AYDEMİR, Şevket Süreyya : İnkılap ve Kadro - 1968

- AYSAN, Mustafa A. : Atatürk'ün Ekonomi Politikası - 1980**
- BARADAT, Leon P. : Political Ideologies : Their Origins and Impact - 1979**
- BARTLETT, Randall : Economic Foundations of Political Power - 1973**
- «Banka ve Ekonomik Yorumlar» Dergisi : Kasım 1979 - Kasım 1980 sayıları**
- BAKLACIOĞLU, Sadık : Kamu İktisadi Teşebbüsleri - 1976**
- BATIREL, Ömer Faruk : Kamu Ekonomik Kuruluşlarında Fiyat Politikası - 1976**
- BAYDAR, Mustafa : Atatürk ve Devrimlerimiz - 1973**
- BAYDAR, Mustafa : Atatürk Diyor ki - 1973**
- BEAND - Bellon - François : Lire le capitalisme - 1976**
- BERKES, Niyazi : Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler - 1965**
- BİLÂ, Hikmet : CHP Tarihi - (1919 - 1979)**
- BISHOF, Norbert Von : Türkiye'deki Yeni Oluşan Bir İzahı - (Çeviren : Burhan Belge) - 1936**
- BRITTAND, Samuel : «The Economic Contradictions of Democracy» (The Political Economy of Change- ed. K. İ. W. Alexander - içinde : sayfa 1-30) 1975**
- BOREL, Paul : Les 3 Révoulitions du Développement - 1968**
- BORAK, Sadi : Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları - 1977**
- BORATAV, Korkut : Türkiyede Devletçilik - 1974**
- BULUTAY, T - TİMUR, S.- ERSEL, H. : Türkiye'de Gelir Dağılımı - 1971**
- BURNS, Tom - SAUL, S.B. (ed.) : Social Theory and Economic Change - 1972**
- CALVEZ, Jean - Yves : Aspects Politiques et Sociaux des Pays en Voie de Développement - 1971**

- CEM, İsmail : Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi - 1970
- CROUCH, Colin (ed.) : State and Contemporary Capitalism - 1979
- ÇAVDAR, Tefvik : Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye - 1971
- D'ARCY, Philippe : L'argent et le Pouvoir - 1976
- Devlet Planlama Teşkilatı : Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1964
- DERİN, Haldun : Türkiye'de Devletçilik - 1940
- Devlet İstatistik Enstitüsü : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı - 1973
- Dizionario di Economia Politica : (C. Napoleoni Yönetiminde) - 1956
- DOWNS, Anthony : An Economic Theory of Democracy - 1957
- Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti : İktisadi Devlet Teşekkülleri - 1968
- ELİÇİN, Emin Türk : Kemalist Devrim İdeolojisi - 1970
- ERGİN, Feridun : K. Atatürk - 1978
- ERGİN, Feridun : Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi - 1977
- EROĞLU, Hamza : Gerçek Yönüyle Atatürkçülük - 1965
- GIDDENS, Anthony : The Class Structure of The Advanced Societies - 1977
- GİRİTLİ, İsmet : Kemalist Devrim ve İdeolojisi - 1974
- GLASNECK, Johannes : Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye - (çev.) - 1976
- GOLOĞLU, Mahmut : Devrimler ve Tepkileri - 1972
- GÖKALP, Ziya : Türkçülüğün Esasları - 1970
- GÜNER, Ağâh Oktay : Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri - 1978
- HAMİTOĞULLARI, Beşir : Çağdaş İktisadi Sistemler - 1975

- HANSON, A. H. : Türkiye’de İktisadi Devlet Teşekküllerinin
Bünyesi ve Murakabesi - 1959
- HATİPOĞLU, Şevket Raşit : Türkiye’de Zirai Buhran - 1936
- HEEGAR, Goral A. : The Politics of Under - development -
1974
- HERSCHLAG, Z. Y. : Turkey, An Economy in Transition - 1958
- HİÇ, Mükerrerem (ed.) Turkey’s and Other Countries’ Experi-
ence With The Mixed Economy - 1979
- HİÇ, Mükerrerem : Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve
Türkiye - 1979
- HUBBARD, Bela : Political and Economic Structures - 1956
- İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği :
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları -
1977
- İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (İstanbul) : Türk Ekono-
misinin 50 yılı - 1974
- İktisat Vekâleti : 2. Beş Yıllık Sanayi Planı - 1936
- İLKİN, Selim (derleyen) : Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araş-
tırmalar - (Ortadoğu Teknik Üniv. : Gelişme Dergisi -
1978 özel sayısı) - 1979,
- İPEKÇİ, Abdi : İnönü, Atatürk’ü Anlatıyor - 1968
- İşletme İktisadı ve Muhasebe Enstitüsü (Ankara Üniv.) İkti-
sadi Devlet Teşekküllerinin Başlıca Problemleri - 1968
- JOSEPH, Keith - SUMPTION, Jonathan : Equality - 1979
- JOSSA, Bruno : Note su di un Contributo Recente alla Teoria
dell’imperialisme - «Studi Economici» - No : 5-1978
- «KADRO» Dergisi : Cilt I-II- (Tıpkı basımı) - 1978 - 1979
(Yayına hazırlayan : Alpar, Cem)
- KARAL, Enver Ziya : Atatürk’ten Düşünceler - 1956
- KELSALL, R.K. - Kelsall, H.M. : Stratification - 1974

- KİLİ, Suna : 1960-75 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler - 1976**
- KOLOĞLU, Orhan : Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi - 1979**
- KONGAR, Emre : İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı - 1976**
- KONGAR, Emre : Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği - 1979**
- KURAN, Ercümen : Atatürk's Views on Economics - «Cultura Turcica» - Vol. V-VII - 1968 - 1970**
- KURUÇ, Bilsay : İktisat Politikasının Resmi Belgeleri - 1963**
- KÜÇÜK, Yalçın : Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978) - 1978**
- LAPIERRE, Jean - William : L'analyse des Systèmes Politiques 1973**
- LESOURNE, J. : Les systèmes du Destin - 1976**
- Maliye Enstitüsü (Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara) : Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri - 1974**
- MASNATA, Albert : Planification Collectiviste et Economie de Marché Confrontées - 1976**
- MAYER, Kurt B. - BUCKLEY, Walter : Class and Society - 1969**
- Mimarlar Odası : «Mimarlık» Dergisi - (Özel sayı : 88) - 1971**
- NACİ, Fethi : Atatürk'ün Temel Görüşleri - 1963**
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin : Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları - 1974**
- ÖKÇÜN, A. Gündüz : Türkiye İktisat Kongresi : 1923 - İzmir - 1971**
- ÖZELMAS, Ekrem : Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından Sümerbank - 1963**
- ÖZMEN, Selâhattin : Türkiye'de ve Dünyada İktisadi Devlet Teşekkülleri - 1967**

- ÖZERDİM, Sami N. : Bilinmeyen Atatürk - 1976**
- PEKER, Recep : İnkılâp Dersleri Notları - 1935**
- PERROUX, François : Economie du XX. siècle - 1964**
- REES, Ray : Public Enterprise Economics - 1976**
- RIZA, M. : İsmet Paşanın Siyasi ve İçtimai Nutukları
(1920 - 31) - 1933**
- ROBINSON, Richard D. : High-Level Manpower in Economic
Development : The Turkish Case - 1967**
- ROZALIYEV, Y. N. : Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellik-
leri 1923-60 (Çev.) - 1978**
- SAĞLAM, Dünder : Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri -
1967**
- SANER, Nejat : Atatürk Dönemi (1919-1938) -1975**
- SARÇ, Ömer Celâl : Ziraat ve Sanayi Siyaseti - 1934**
- SARICA, Murat : Siyasal Tarih - 1980**
- SINGER, Morris : The Economic Advance of Turkey - 1977**
- SORAL, Erdoğan : Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri - 1974**
- SELEK, Sabahattin : Anadolu İhtilâli - 1968**
- STEINHAUS, Kurt : Atatürk Devrimi Sosyolojisi - (Çev.) -1973**
- ŞAPOLYO, Enver Behnan : Kemal Atatürk ve Milli Mücadele
Tarihi - 1958**
- TALAS, Cahit : Ekonomik Sistemler - 1977**
- TAYANÇ, Tunç : Sanayileşme Sürecinde 50 yıl - 1973**
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim : 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma
Planı - 1974**
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim - 1929 Dünya Buhranında Tür-
kiye’nin İktisadi Politika Arayışları - 1977**
- TEZİÇ, Erdoğan : Siyasi Partiler - 1976**

- TÖR, Vedat Nedim : Kemalizmin Dramı - 1980**
- TİMUR, Taner : Türk Devrimi ve Sonrası - 1971**
- TUNCAY, Mete : Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt - «Toplum ve Bilim Dergisi - sayı : 9-10» - 1980**
- TUNCAY, Mete : Atatürk'e Nasıl Bakmak - «Toplum ve Bilim Dergisi - sayı : 4» - 1979**
- TUNCAY, Mete : Türkiye'de Sol Akımlar - 1978**
- TODARO, R. Michael P. : Economics for a Developing World- 1977**
- TOKDEMİR, Ertuğrul : Atatürk ve Yakın Tarih - «Toplum ve Bilim Dergisi - Sayı : 9-10» - 1980**
- TOYNBEE, Arnold : Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu - 1971 (Tercüme)**
- TUNAYA, Tarık Zafer : Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku 1969**
- TUNAYA, Tarık Zafer : Türkiye'de Siyasi Partiler - 1952**
- TURVEY, R. (ed.) : Public Enterprise - 1971**
- TÜNAY, Bekir : Atatürk'ün Devrim Destanı - 1964**
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1959-61**
- TÜTENGİL, Cavit Orhan : Azgelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı - 1966**
- UĞUR, Adem : Kamu İktisadi Teşebbüsleri İçinde Sümerbank' ın İktisat ve Sosyal Yönden Tahlili (Doktora Tezi, İst. Üniv. İktisat Fakültesi) - 1980**
- ÜLKEN, Yüksel : 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi - 1974**
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet : Söylev - 1979**
- WHITELEY, Paul (ed.) : Models of Political Economy - 1980**
- YERASIMOS, Stefanos : Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye - 1976**

YAŞA, Memduh : İktisadi Meselelerimiz - 1966

YAZMAN, M. Öğüt : Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi - 1974

«Yeni İş Dünyası» Dergisi ; Sayı 13 - Kasım 1980

**YOTOPOULOS, Pan A. - NUGENT, Jeffry B. : Economies of
Development - 1976**

**YOUNG, S. Lowe, A. V. : Intervention in the Mixed Economy -
1975**

AD DİZİNİ

A

Afetinan : 30, 33, 36, 37, 50, 54,
55, 227, 255, 281

Akarsu, Bedia : 281

Akay, İhsan : 281

Akerman : 143

Altan, Çetin : 281

Arar, İsmail : 281

Aron, R. : 161, 163, 164, 165, 168,
281

Atay, Falih Rifkî : 281

Attali, J. : 281

Austruy, J. : 281

Avcıoğlu, Doğan : 281

Aydemir, Ş. Süreyya : 244, 281

Aysan, Mustafa 19,20, 21, 22, 35,
227, 282

B

Baklacioğlu, Sadık : 282

Baradat, Leon : 282

Bartlett, R. : 282

Bartoli, H. : 162

Batirel, Ömer Faruk : 282

Bayar, Celal : 16, 26, 34, 41, 54,
61, 88, 103, 107, 231, 248

Baydar, Musatafa : 282

Baydur, Hüseyin Ragıp : 59, 61

Beand, B. F. : 282

Berkes, Niyazi : 282

Beveridge, William Sir : 211

Bilâ, Hikmet : 282

Bishof, Norbert Von : 282

Bismark : 258, 265

Borak, Sadi : 282

Boratav, Korkut : 282

Borel, Paul : 282

Bozkurt, Mahmut Esat : 58, 83,
85, 224, 225, 226, 227, 256,
259, 264, 268, 269

Brittand, Samuel : 282

Buchanan, Norman : 196

Bulutay, T. : 282

Burns, T. : 282

C

Calvez, Jean-Yves : 282

Campanella : 140

Cem, İsmail: 283

Clark, Colin : 24

Colokotronis, V. : 81

Çoşar, Ömer Sami : 60

Crouch, Colin : 283

Ç

Çavdar, Tevfik : 283

D

Dantsig, B. M. : 65, 229

D'arcy, Philippe : 283

Derin, Haldun : 283

Downs, Anthony : 283

Dubçek : 179

Duverger, M. : 178, 267, 275

E

Ecevit, Bülent : 61, 248

Eldem, Vedat : 78

Eliçin, Emin Türk : 283

Ergin, Feridun : 12, 17, 39, 48,
51, 52, 283

Eroğlu, Hamza : 283

Ersel, H. : 282

F

Fossaert : 150, 168

Fourastié, Jean : 24

G

Giddens, Anthony : 283

Giritli, İsmet : 283

Glasneck, J. : 69, 228, 244, 249,
273, 283

Goloğlu, Mahmut : 283

Gökalp, Ziya : 8, 263, 283

Güner, Ağâh Oktay : 35, 283

H

Hamitoğulları, Beşir : 246, 283

Hanson, A. H. : 284

Hatipoğlu, Şevket Raşit : 284

Hatipoğlu, Zeyyat : 246

Heegar, Goralde A. : 284

Herschlag, Z. Y. : 284

Hiç, Mükerrrem : 284

Hubbard, Bela : 284

İ

İkin, Selim : 284

İrönü, İsmet : 34, 39, 49, 53, 61,
75, 102, 104, 231, 248, 267,
271, 277

İpekçi, Abdi : 284

J

Jonhson : 126

Joseph, K. : 284

Jossa, Bruno : 284

K

Karabekir, Kazım : 83

Karal, Enver Ziya : 244, 284

Kazgan Gülten : 238

Kelsall, R. K. : 284

Kili, Suna : 285

Kindleberger : 205, 210

Koç, Vehbi : 24

Koloğlu, Orhan : 285
Kongar, Emre : 285
Kornai, J. : 158
Kruşçef : 127
Kuran, Ercümend : 285
Kuruç, Bilsay : 285
Küçük, Yalçın : 67, 233, 270, 285

L

Lajugie, J. : 138
Lambert, J. : 142
Lapierre, Jean-William : 285
Laufenburger, H. : 275
Lesourne, J. : 285
Lipman, W. : 127

M

Marchal, A. : 130
Marx : 126, 129, 160
Masnata, Albert : 285
Mayer, Kurt B. : 285
Merleau-Ponty : 152
Mises, L. Von : 165
Mitsubishi : 144
Mitsui : 144
Morus, Thomas : 140
Müderisoğlu, Alptekin : 285
Myrdal, G. : 122, 195, 211

N

Naci, Fethi : 285
Nehru : 268
Novotni : 179
Nurkse, R. : 122, 208

O

Okyar, Fethi : 61, 63

Ö

Ökçün, Gündüz : 285
Özdenoğlu, Şinasi : 1
Özelmas, Ekrem : 285
Özerdim, S. N. : 74, 286
Özmen, Selâhattin : 285

P

Peker, Recep : 64, 256, 286
Perroux, F. : 129, 148, 169, 183,
187, 190, 208, 255, 256, 286

R

Rees, Ray : 286
Rıza, M. : 286
Robbins, Lionel Lord : 158
Robinson, Richard : 286
Rostow : 194
Rozaliev, Y.N. : 32, 65, 229, 271,
286
Ruppın, Dr. : 78

S

Sağlam, Dündar : 286
Saharov : 176, 178
Sakai : 209
Salisbury, H.E. : 179
Saner, Nejat : 286
Sarç, Ömer Celal : 286
Sarıca, Murat : 286
Schumpeter : 168, 169

Selek, Sabahattin : 225, 286
Singer, Moris : 286
Soral, Erdoğan : 277, 278, 286
Soyak, Hasan Rıza : 64
Steinhaus, Kurt : 64, 229, 286
Sternberg : 169

Ş

Şapolyo, Enver Behnan : 8, 286

T

Talas, Cahit : 286
Tayanç, Tunç : 286
Tekeli, İlhan : 286
Teziç, Erdoğan : 286
Timur, S. : 282
Timur, Taner : 287
Todaro : 287
Togliatti : 150, 173
Tokdemir : 287
Toynbee, A. : 287
Tör, Vedat Nedit : 287
Tunaya, Tarık Zafer : 287
Tuncay, Mete : 287

Turvey, R. : 287
Tünay, Bekir : 287
Tütengil, Cavit Orhan : 287

U

Uğur, Adem : 287
Unesco : 251, 252
Us, Asım : 61

Ü

Ülken, Yüksel : 287

V

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet : 287

W

Weiller, Jean : 189
Whiteley, Paul : 287

Y

Yaşa, Memduh : 287
Yazman, Öğüt : 288
Yerasimos, Stefanos : 287
Yotopoulos, Pan : 288
Young, S. Lowe : 288

KONU VE KAVRAM DİZİNİ

A

Açık rejim : 61, 76, 266, 280
Aile ekonomisi : 67, 134
Ak İktisat Ansiklopedisi : 281
Ali İktisat Meclisi : 93
Alt yapı : 18, 20
Amerikan Kemmeren Raporu :
105
Anayasa : 108
Anti-emperyalist : 69,250
Artizanal ekonomi : 134
Aşar : 13, 86, 92, 244
Atatürk Devrimleri Araştırma
Enstitüsü : 281
Avrupa Ekonomik İşbirliği
(O.E.C.D.) : 188
Azgelişme ölçüleri : 117
Azgelişmiş ekonomiler : 119, 121,
122, 125, 194, 197
Azgelişmiş ülkeler : 193, 194, 195,
197, 214, 275
Azgelişmişlik : 31, 115, 125, 193

B

Bağımsızlık : 65, 69, 70, 75, 78,
95, 280

Bağımsızlık savaşı : 6, 83, 95,
98, 273
Bağlılık endisi : 120
Banka ve Ekonomik Yorumlar
Dergisi : 282
Bankacılık : 81, 90
Baskı ve çıkar grupları : 247
Batı'cı : 260
Beş yıllık sanayi planları : 17,
37, 105, 107, 108, 275
Bilimsel gelişme : 24
1929 İktisadi buhranı : 41, 149
1961 Anayasası : 218
Birinci Dünya Savaşı : 77, 144
Birleşmiş Milletler : 115, 127, 217
Blok politikası : 150
Bolşevik : 60, 65
Borsa : 86
Bütçe : 39, 40, 97, 98
Büyük Millet Meclisi : 40, 66, 94,
248
Büyük toplum tasarısı : 127
Büyüme : 131

C

Cumhuriyet : 83

Cumhuriyet Halk Partisi : 33, 104, 231, 232

Cumhuriyetçi Serbest Fırka : 104

Ç

Çağdaş : 234, 237, 280

Çağdaşlaşma : 71

Carlık Rusyası : 211

Çekoslovak işgali : 177, 178

Çiftçi grubu : 86, 87

D

Dayanışma : 69

Demokrasi : 65, 68, 210, 211, 213

Demokrat Partî : 241

Demokratik rejim : 212, 213, 214

Denizbank : 107

Devlet Demir Yolları ve

Limanları İdare-i

Umumiyesi : 90

Devlet İstatistik Enstitüsü : 277, 283

Devlet Planlama Teşkilatı : 283

Devlet Sanayi Ofisi : 89, 90, 107

Devlet Sosyalisti : 60

Devlet Ziraat İşletmeleri

Kurumu : 107

Devletçi : 228

Devletçilik : 17, 29, 32, 33, 34, 35, 56, 65, 69, 95, 104, 108, 225, 227, 228, 231, 275, 277

Devletleştirmek : 31, 32

Devrim : 28

Dış ticaret çemberi : 123

Dikey dengesizlik : 253

Dinamik : 280

Dinamik kapitalizm : 144

Dünya barışı : 74

Düşünce özgürlüğü : 66

Duyunu Umumiye : 46, 81, 82

E

Eğitim : 20, 23, 25

Eğitim Bakanlığı : 21, 22

Eğitimin yapısı : 250

Eklektik : 58, 75, 152, 175, 177, 200, 204, 215, 216, 235, 236, 237, 275, 280

Eklektik model : 9

Ekonomik hesap : 163

Ekonomik ve Sosyal Etütler
Konferans Heyeti : 283

Ekonomik yapılar : 135, 138

Emlâk ve Eytam Bankası : 91

Emperyalizm : 76

En az direnme kanunu : 154, 156, 157

Endividualist : 143

Endüstri kongresi : 107

Enflasyon : 38, 39, 75, 108

Enstitüsyonel yapılar : 135, 137

Entegrasyon : 182

Erzurum Kongresi : 85

Eşitlikçi : 75, 280

Etibank : 107

Etkinlik : 235, 236

F

- Feodal ekonomi : 67
- Feodal kapitalizm : 143
- Fevkalade pirimler : 156
- Finansman : 160
- Fiyat : 135, 203
- Fiyat ve miktar politikaları : 242

G

- Gayrisafi milli hasıla : 95, 96, 97
- Gelir paylaşımı çemberi : 123
- Gelir ve servet dağılımı çemberi : 195
- Gelişme : 131, 132
- Genelleşen ekonomi : 129, 152, 170, 201
- Gerçekçi : 280
- Gümrük tarife kanunu : 91

H

- Hakim ekonomi : 54, 187, 188, 189, 190
- Hakim ekonomi tahlilleri : 255, 256, 257, 258
- Hakim firma : 85
- Hakim iktisadi ünite : 183, 184, 202
- Hakimiyet etkisi : 54, 187, 188, 242
- Hakimiyet-i milliye : 59
- Homo economicus : 158
- Hümanizma : 218
- Hümanist : 75, 280

I

- İlimli devletçilik : 33, 104

i

- İhtiyaç ekonomisi : 67, 133, 139
- İkinci Dünya Savaşı : 108, 116, 125, 210
- İkinci sanayi kongresi : 93, 94
- İktidar prensibi : 166
- İktisadi denge : 134, 139, 141
- İktisadi devlet teşekkülleri : 35, 108, 239, 273, 275, 276
- İktisadi düşünce : 77
- İktisadi entegrasyon : 150
- İktisadi kalkınma : 29
- İktisadi rejim : 128
- İktisadi sistem : 25, 76, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 172, 221, 235
- İktisat bakanlığı : 89, 91, 102
- İktisat devleti : 226
- İktisat misakı : 83, 222, 224 225, 227
- İlk bütçe : 41, 91
- İlk plan : 17, 229
- İngiliz ticaret anlaşması : 80
- İnkılapçılık : 279
- İspirto ve alkollü içkiler tekeli : 90
- İstatistik genel müdürlüğü : 90
- İsveç kapitalizmi : 142
- İş Bankası : 88, 105
- İş karneleri : 138
- İşçi grubu : 87
- İşçi konseyleri : 162, 174
- İşletme komiteleri : 162
- İtibari milli Bankası : 88

İzmir İktisat Kongresi : 9, 11, 32,
47, 58, 83, 85, 87, 88, 94, 95,
221, 225, 226, 231, 256, 261,
268

J

Japon kapitalizmi : 130, 144
Japon sanayii : 144

K

Kadro Dergisi : 67, 105, 231, 284
Kalıcı : 280
Kalkınma : 1, 18, 65, 69, 70, 71,
75, 76, 84, 115, 122, 127, 131,
132
Kalkınma metotları : 216
Kalkınma modeli : 234, 238
Kamu sektörü : 203, 204
Kapalı ekonomi sistemleri : 133,
134, 136, 139
Kapalı feodal ekonomi : 144
Kapalı rejim : 61
Kapitalist ekonomi : 125, 135
Kapitalist ekonomi sistemi : 135,
136, 193
Kapitalist kalkınma : 193
Kapitalist sistem : 9, 126, 129,
135, 136, 137, 138, 140, 141,
142, 143, 150, 153, 170, 177,
199
Kapitalistleşme : 126
Kapitalizm : 142, 143, 144
Kapitülasyon : 84
Kâr : 136, 139, 217
Kâr fonu : 161

Kâr kanunu : 156
Karma girişim : 215
Karma iktisat : 8, 58, 85, 177,
202, 214, 215, 216, 226
Kaza ve hayat sigortası : 87
Kemalist model : 275
Kemalizm : 267
Kişisel çıkar : 153
Kollektif kalkınma : 197
Kollektivist ekonomi : 67, 135,
139
Kollektivist ekonomi sistemi :
137, 193
Kollektivist plan ekonomisi : 134
Kollektivist sistem : 9, 125, 126,
129, 138, 140, 145, 153, 170,
177, 199
Kollektivistler : 55, 125, 140
Koloniler : 116
Komünist : 66, 115
Komünist sistem : 140
Konjonktür : 109, 141
Kore savaşı : 120
Kozmopolit kapitalizm : 149

L

Liberal : 61
Liberal görüş : 8, 32, 51
Liberal iktisat sistemi : 256
Liberal kapitalizm : 144
Liberal rejim : 258
Liberalizm : 8, 53, 54, 181
Lozan Anlaşması : 228
Lozan barış görüşmeleri : 223
Lozan Konferansı : 47, 83, 91,
99, 101, 224

M

Maden Tetkik ve Arama
Enstitüsü : 107
Mahkûm ekonomî : 189
Makro-üniteler : 186, 189, 190
Mall kapitalizm : 147
Menager : 154, 155, 156, 157
Marksist sistem : 140
Marksist sovyet iktisatçıları : 201
Marksizm : 201, 264, 275
Menkul kıymetler ve kâmbiyo
borsaları : 91
Merkantillist : 144
Merkez Bankası kanunu : 92
Meşrutiyet : 256
Mısır kapitalizmi : 142
Mikro-üniteler : 186, 189, 190
Milletler cemiyeti : 72
Millî gelir : 109, 110
Millî iktisat ve tasarruf
cemiyetli : 93
Millî kapitalist ekonomî : 225
Millî kapitalizm : 149
Millileştirme : 269
Monolitizm : 150
Moskova modeli : 173
Mübadele ekonomisi sistemleri :
133, 134
Müdahaleci : 56
Müdahaleci kapitalizm : 172
Müdahalecilik : 75, 280
Mülkiyet sorunu : 159
Mutation : 151

N

NEP : 145
Neo-kapitalizm : 144
Nutuk : 49
Nüfus çemberi : 122

O

Ordu sağlık raporu : 82
Orta yol : 237
Ortanın sol'u : 61
Osmanlı Bankası : 81
Osmanlı Devleti : 46, 65, 81
Osmanlı ekonomisi : 80, 81
Osmanlı İmparatorluğu : 8, 41,
71, 77, 78, 79, 82, 98
Otarşik kapitalizm : 149

Ö

Özel kurul : 8, 9
Özel sektör : 203, 204
Özel teşebbüs : 225, 229, 233
Özgürlük : 65, 66, 67, 68, 76

P

Piyasa mekanizması : 51
Plan fetişizmi : 158
Plan spekülasyonu : 156
Plancı : 57, 75, 280
Planlama : 162
Planlı iktisat sistemi : 141
Polycentrisme : 150, 173
Pragmatik : 59, 237
Pre-kapitalizm : 144
Prim avı : 156
Progresif toplum : 208
Psikolojik yapı : 136, 138

R

Reji : 86, 90
Rus ihtilali : 125, 126, 149
Rus savaşı : 144

S

Sağ : 51, 217
Sanayi grubu : 85
Sanayi kesimi : 97, 110
Sanayi sayımı : 97
Sanayileşme : 17, 18, 69, 105, 107, 108, 130
Satıcı fetişizmi : 158
Serbest Cumhuriyet Partisi : 63, 64
Serbest piyasa mekanizması : 254
Sermaye ve tasarruf çemberi : 122
Sevr Anlaşması : 182
Sınai kapitalizm : 147
Sınai ve rekabetçi kapitalizm : 144
Sınıf mücadelesi : 143
Sınıfsal emperyalizm : 257
«Sınıfsız, imtiyazsız...» : 261
Silahlı kuvetler : 93
Sistem : 130, 131, 140, 141
Sistem bağınazlığı : 218
Sistem seçimi : 193
Sistemler yakınlaşması : 151
Siyasal bağımsızlık : 116
Siyasal rejim : 66, 210, 211
Siyasal yapı : 207
Sol : 51, 216, 217
Solidarizm : 263
Sosyal güvenlik : 162
Sosyal sınıflar çatışması : 135
Sosyal siyaset : 172
Sosyal yapılar : 135, 137, 206, 207

Sosyalist : 55, 140
Sosyalist sistem : 140
Sosyalizm : 60,
Sovyet ihtilali : 129
Sovyet iktisatçıları : 129
Sovyet kollektivizmi : 126
Sovyet komünist partisi : 127
Sovyet Rusya : 66, 105, 179, 211, 212
Sömürü : 76, 257
Stok sorunu : 176
Strüktür : 129, 130, 141, 142, 143, 144, 146, 149, 151, 209
Strüktürler tercihi : 189
Sümerbank : 107
Sümerbank kanunu : 239

T

Takrir-i Sükûn Kanunu : 64
Tam istihdam : 162
Tanzimat : 31, 46, 256
Tarım ekonomisi : 78, 134
Tarım-kalkınma ilişkileri : 12
Tarım-sanayi dengesi : 243
Tarım sektörü : 119, 159
Tarımsal sanayi : 17
Tekelci kapitalizm : 144
Tekelcilik : 86
Teknik gelişme : 24
Teknik yapılar : 135, 138
Temerküz : 160
Terakkiperver Cumhuriyet Partisi : 64
Teşvik-i sanayi kanunu : 92, 94, 97

Teşvik-i sanayi istatistikleri : 111
Ticaret bankası : 86
Ticaret mukavelesi antlaşması :
91
Ticaret ve sanayi odaları : 91
Ticarette Tağşişin Men'i ve
İhracatın Murakabe ve
Korunması Hakkında
Kanun : 92
Ticari kapitallizm : 147
Toprak reformu : 247
Tüccar grubu : 86, 87
Türk devrimi : 67, 75
Türk ekonomisi : 77, 95
Türk milliyetçileri : 69
Türk parasının kıymetini koruma
hakkında kanun : 91
Türkiye Emlak Kredi Bankası :
107
Türkiye Sanayi ve Kredi
Bankası : 90, 107
Türkiye Sanayi ve Maadin
Bankası : 88, 89, 90, 103
Tütün idare-i muvakkatesi : 90

U

Ulaştırma : 20, 98, 106
Ulus emperyalizmi : 257
Ulusal egemenlik : 65
Ulusal gelir : 12, 78, 79
Ulusal görüş : 224

Ulusal ekonomi : 15, 69, 209
Ulusal sermaye birikimi : 67
Ulusalılık ilkesi : 71
Uluslararası ekonomi : 69
Uluslararası iktisatçılar
Kongresi : 131
Uluslararası işbirliği : 76, 280
Uluslararası kapitalizm : 148
Uygurluk : 71, 72

Ü

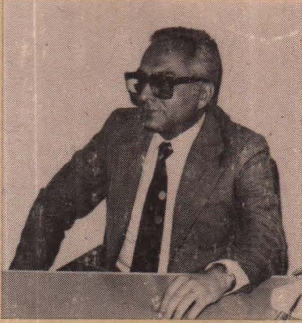
Ücret : 138
Üç kesim kuramı : 245

Y

Yabancı sermaye : 43, 46, 47
Yapı : 128, 130
Yatay dengesizlik : 253
Yeni Türkiye Devleti : 11, 30, 69,
71, 72, 78, 82, 83, 84, 87, 88,
95, 109, 226, 246, 273
Yeni Türkiye ekonomisi : 58
Yeni Türkiye İktisat Okulu : 58
Yugoslav sistemi : 147, 173
Yurtta Barış Dünyada Barış : 74

Z

Zamanlama Ustası : 271
Ziraat Bankası : 91, 107

Prof. Dr. YÜKSEL ÜLKEN

1929'da İzmir'de doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, Yükseköğrenimini ise İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. İktisat doktorasını Fransa'nın Bordeaux Üniversitesi'nde yapan Ülken, 1956 yılında İktisat Fakültesine asistan olarak girmiş, 1960'da Doçent, 1967'de de Profesör olmuştur.

İngiltere, İtalya ve A.B.D.'de uzun süreli incelemelerde bulunan Prof. Ülken'in, «20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi»: iki ciltlik «Fiyat Teorisi» kitapları ve birçok inceleme ve araştırmaları yayınlanmıştır. Halen, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesidir.

*
**

Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları için özel olarak hazırlanan ve yazım çalışmalarına 1978 yılında başlanan **Atatürk ve İktisat - İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model"** adını taşıyan bu çalışmada ilkin, Atatürk'ün iktisatla ilgili sözleri geniş bir tarama ve gruplama ile bir bütün içinde toplanmış, belirli bir **Model** çerçevesine oturtulmuş ve temel nitelikleri sergilenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, iktisadi sistem ve kalkınma konusunda çağdaş eğilim ve ilişkilerin incelenmesine ayrılmış ve böylece **Model'in** dinamik ve çağdaş niteliğinin geçerlilik derecesinin saptanmasına ayrılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, bu bilgi ve karşılaştırmaların ışığında **Model'in** yorum ve değerlendirilmesi yapılmıştır.